ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

המשבר בעולם הערבי: התשובות הכוזבות
של סאדאם חוסיין ◻ משבר הבנקים ◻
שיחה עם פרדריק ג'יימסון ◻ סוציאליזם חי וקיים ◻

מ ע י ת ו נ ו ת ה ע ו ל ם

מס' 22 ◻ אביב 1991 ◻ סיון תשנ"א

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י ◻ המרכז לתרבות ולחינוך

ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

ISSN 0334—1003

מס' 22 ◻ סיון תשנ"א ◻ אביב 1991

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 344210, 343311

המייסד: אשר מניב ז"ל

עורך: דן כרמון

עריכה: שלומית אביאסף

מערכת פעילה: רן כוחן, פיני שומר, גדי וקס, נילי אור, אשר נתן.

מחיר גיליון בודד	7.- ש"ח
חתימה לשנה (4 גל')	20.- ש"ח
חתימה לשנתיים (8 גל')	30.- ש"ח
מנוי שני – לשנה	15.- ש"ח
מנוי שני – לשנתיים	25.- ש"ח

סדר עולמי חדש ?

עיצוב, סִדר והפקת דפוס: מפעלי תרבות וחינוך בע"מ

בפתח הגיליון

בגיליונות קודמים של הילקוט הזכרנו את גראמשי האיטלקי, שאפשר לומר עליו שמוסוליני הרג אותו, כי הוא מת כחודש לאחר שחרורו מן הכלא. אחד המושגים החשובים שטבע גראמשי הוא ה"הגמוניה", המתייחס לחשיבות עיצוב התודעה כאמצעי לתמיכה במשטר. בגיליון זה אנו מביאים רשימה מ-NEW LEFT REVIEW המשתמש במושג זה ומיישם אותו בקונטקסט העכשווי של בריטניה המחליפה ראשי ממשלה. אני מציע לקורא הישראלי לנסות ולהעביר את הדברים למציאות שלנו ולבעיית ה"הגמוניה" אצלנו, בהדגשת החשיבות של ההשפעה על החשיבה של הציבור כתנאי הכרחי לצבירת כוח פוליטי.

מאותו ירחון אנו מביאים רשימה על המלחמה במפרץ. עם הכניסה לתקופה של משא ומתן, חשוב לעיין בבעיות האמיתיות של האזור ולהצביע על הזיוף ב"תשובות" סאדאם חוסיין. כמו כן הבאנו רשימה על ייבוא הנפט לארצות הברית. מבלי לטעות כדרך האקונומיזם ולהסביר הכול לפי גורם אחד, הכלכלה, אין גם לטעות בהליכה עד לקיצוניות האחרת ולומר שאין חשיבות לכלכלה. הרשימה היא מן הדו-ירחון הכלכלי האמריקאי CHALLENGE. אין היא עוסקת בגורמי המלחמה במפרץ, אך לא יקשה להבין את המשמעות של המאמר באשר לגורמים של אותה מלחמה. לאחר תקופת האופוריה אפשר כבר לנתח בקור רוח את מניעי נשיא ארצות הברית להרוג כ-100.000 עיראקים, כדי לפגוע ב"היטלר". על כל פנים הרגישות של האמריקאים למקורות הנפט המיובא לארצם, לאחר מדיניות הדה-רגולריזציה של ריגן- מובנת.

מה- MONTHLY REVIEW אנו מביאים חומר המתייחס להפיכת מזרח אירופה וברית המועצות ל"עולם חדש לניצול". פעילותה של גרמניה במיוחד, ולא רק במזרח גרמניה, היא בעלת חשיבות מרובה ויש לתת את הדעת על המשמעות של הפיכת מזרח אירופה לחלק מן העולם השלישי.

המאבק בנפאל ומקומם של הסוציאליסטים הדמוקרטים בו, בא לביטוי בחוברת של האינטרנציונל הסוציאליסטי SOCIALIST AFFAIRS. הנושא מורכב מאוד, כמובן, אך החומר שתרגמנו עשוי לתרום להבנת המצב.

לגבי הדיון על גורמי אי-השוויון ההולך וגדל בישראל - השכר או הכנסות מהון (ריבית, מניות וכיו"ב) - אין משום מה נתונים סטטיסטיים על ההכנסות מהון. דווקא באמריקה הקאפיטליסטית יש מעקב סביר על אלה, על ידי הממשל. על השינוי בהרכב ההכנסות של "האחוזים העליונים" עומדת רשימה קצרה מה-NONTHLY REVIEW.

שמעון קוזנץ היה אחד מגדולי הכלכלנים של המאה. הוא תרם רבות לכל הקשור במדידה של ההכנסה הלאומית (התוצר הלאומי הגולמי), ויש הטוענים שהוא זה ש"המציא" את המדד של התל"ג. קוזנץ עצמו הרבה לבקר את חולשות המדד, שכוללים בו למשל נסיעה ממושכת לעבודה ולעומת זאת לא כלולה בו עבודת נשים בביתן וכיו"ב. כלכלנים במסגרת האו"ם ניסו להגיע למדד רמת חיים מקיף ומאוזן יותר, הכולל את התל"ג לנפש וגם גורמים אחרים, כתוחלת חיים ותמותת תינוקות ועוד. גם מדד זה אינו מושלם, אך יש בו כדי לשפר מלאכת ההשוואה, במידה מסוימת. על כך בסקירה מן הירחון DOLLARS AND SENSE.

לפי הנתונים יש היום מיתון בארצות הברית. ולכן, יש חשיבות להתייחס ברצינות לסכנה הנשקפת לכלכלת העולם (ובמיוחד לישראל) ממשבר הבנקים. ברשימה נוספת, קצרה ופשוטה, מה- DOLLARS AND SENSE מצוי הסבר על המשבר. מומחים רבים, מאסכולות שונות, עוסקים בנושא.

לפי אחד מן המומחים הבולטים, בואלס האמריקאי, המצוטט גם במאמרו של קוטס ב-SCIENCE & SOCIETY זה עידן הפוסט-מרקסיזם. במאמר הזה עושים השוואה בין הצרפתים והאמריקאים. יש הרבה דמיון בתפיסות השונות, אך גם הבדלים חשובים ביניהן, ותמיד כדאי לבדוק את היחסים בין הכלכלה והחברה.

מן ה- NEW LEFT REVIEW הבריטי תרגמנו רשימה אחת משתיים, שעניינה החיים האינטלקטואליים של השמאל האנגלי.

במדור התרבות אנחנו מביאים ראיון עם אחד המבקרים הבולטים של ארצות הברית ויש האומרים שהוא (ג'יימסון) הבולט מכולם. בראיון הוא מתייחס לפוסט-מודרניזם.

גם במדור הספרים הבאנו סקירות בנושא הפוסט-מודרניזם, שיש בהן כדי להעמיק במקצת בהבנת הנושא. ולבסוף, אנו מביאים סקירה על ספר הדן בשוודיה, מרבעון כלכלי אמריקאי, ועניינה ה"מודל" השוודי.

דן כרמון

המשבר בעולם הערבי: התשובות הכוזבות של סאדאם חוסיין

פרד הלידיי ☐ FRED HALLIDAY

המשבר שפרץ כתוצאה מן הפלישה של עיראק לכוויית הוא יחיד במינו בעולם של ימינו, בעיקר בגלל הרמות הרבות בהן הוא מתרחש. במונחים בין-לאומיים אפשר להשוות אותו למשברים העיקריים אשר התרחשו בתקופה שלאחר 1945 - ברלין 1948, קוריאה 1950, סואץ 1956, קובה 1962, המלחמות בין ישראל לערבים ב-1967 וב-1973. אבל הוא שונה מכל אלה והרבה יותר מורכב מהם. הוא נבדל מהם בכך שהוא אינו לובש צורה של עימות מזרח-מערב, מאבק סובייטי-אמריקני, אלא מתאפיין למעשה במידה ניכרת של שיתוף פעולה סובייטי-אמריקני, אפילו עד כדי הסכמה מלאה ביניהם. הוא יותר מורכב, משום שפרט לממד העולמי שלו יש לו ממדים נוספים: הוא יצר משבר בתוך העולם הערבי, בין הגוש המובל על-ידי עיראק לבין הגוש המונהג על-ידי ערב הסעודית ומצרים; מעורבות בו - במידה שלא היתה כמוה בזמנים המודרניים - כל שלוש המדינות הלא-ערביות במזרח התיכון - אירן, טורקיה וישראל; זהו משבר בין בעלות הברית על מידת הסיוע הצבאי והכספי שיינתן לארצות הברית במפרץ; זהו גם משבר במערכת הכלכלה הבין-לאומית, לאור החשיבות של הנפט והלחצים האינפלציוניים שיצרו מחירי הנפט העולים וההוצאות הצבאיות הגדולות במדינות הקפיטליסטיות המפותחות; ולבסוף, זהו משבר במערכת הפוליטית הגלובלית, כפי שמוכיחה השאלה האם ארגון האומות המאוחדות יכול או לא יכול לפעול כדי למנוע הפרות של האמנה שלו.

משבר זה הוא רגע מכריע בעיקר לגבי העולם הערבי, ללא קשר לשאלה כיצד העימות בין עיראק למערב ימצא את פתרונו. גם בעבר היו חילוקי דעות חריפים בין המדינות הערביות, כמו אחרי ההפיכה בתימן ב-1962 והביקור של סאדאת בישראל ב-1977. אבל נראה שהפילוג הנוכחי עמוק מכל אלה שקדמו לו: נדמה כי ההזמנה של צבאות מערביים על-ידי ערב הסעודית, והברית שיצרו כמה מדינות ערביות נגד עיראק, יחזקו את הפילוג בעולם הערבי. כמו-כן, הפעולה העיראקית נגד כוויית מעוררת בצורה הברורה ביותר מזה כשלושים שנה את השאלה של האחדות הערבית, והאחדות של הפוליטיקה הערבית בכלל. עיראק כבשה את כוויית בשם

מתוך: NEW LEFT REVIEW, נובמבר - דצמבר 1990.
תרגום: נורית גורן

האחדות הערבית, ואף מדינה ערבית אינה יכולה להישאר נייטרלית או אדישה במשבר הזה.

התעוררותה של סוגיית אחדות העולם הערבי ניכרת בשתי בחינות: ראשית, סאדאם חוסיין החיה את הדינמיקה של הלאומנות הערבית החילונית, שמטרותיה המרכזיות הן אחדות פוליטית ערבית וחלוקה מחדש של אוצרות הנפט הערביים. במשך עשרים שנה ויותר נדמה היה שהתכנית הפוליטית הזו, שנאצר ניסה לקדם בשנות החמישים ובשנות השישים המוקדמות, נכשלה: כשלונה נחתם במפלה של 1967. מאז המהפכה האירנית, נראה היה שהיוזמה במזרח התיכון כולו, גם בעולם הערבי, נתונה בידיהם של הכוחות המוסלמיים: הם היו אלה שהתנגדו לאימפריאליזם, תקפו משטרים מבוססים, קראו לחלוקת העושר, ארגנו את המדוכאים. עתה חזרו הלאומנים החילוניים ונטלו את היוזמה. סאדאם אמנם נוקט בלשון מוסלמית, ומציג את עצמו כמגן האסלאם. אבל ידוע לכל שזו רק העמדת פנים, הסוואה פוליטית. סאדאם התנגד באופן פעיל למדיניות המוסלמית בעיראק ומחוצה לה. למעשה, כאשר הוא פעל ב-2 באוגוסט הוא גנב את בגדיהם ונטל לידיו שוב את המנהיגות של הפוליטיקה הרדיקלית באזור. זו הסיבה שאירן כה מודאגת - היא איבדה את המנהיגות הרדיקלית. סוגיית האחדות מתעוררת גם מבחינה אחרת, כלומר בחינת הגבולות. אחת התכונות הבולטות במזרח התיכון בכלל - ערבי ולא-ערבי - היא ההתייחסות אל הגבולות כאל עניין לא-רלוונטי. הלאומנים הערבים אומרים כי הגבולות באזור הם יצירות ארעיות ומלאכותיות. זה נכון, כמובן, באשר רוב הגבולות נקבעו על-פי החלטה אדמיניסטרטיווית, וברוב המקרים על-ידי שלטון קולוניאלי, במחצית הראשונה של המאה הנוכחית. אבל זה כשלעצמו אינו דבר ייחודי למזרח התיכון: רוב הגבולות באירופה ובאפריקה הם שרירותיים וחדשים באותה מידה. הסוגיה שעל הפרק היא לא השאלה של הגדרת הגבולות - מה מיקומו הגיאוגרפי של הגבול - אלא האם יש לכבד בכלל את התירום של מדינות. מה שמייחד את המזרח התיכון הוא סירובן של מדינות לקבל את התיחום הזה. התערבות בענייניהן הבין-לאומיים של מדינות אחרות רווחת באזור זה יותר מבכל מקום אחר. יתרה מזאת, מן ההיגיון של הלאומנות הערבית משתמע כי הגבולות רק מפרידים בין חלקיה של קהילה פוליטית שצריכה להתאחד.

טיעון זה נשמע פעמים רבות בעבר: בעת האיחוד של מצרים וסוריה ב-1958; בניסיונות השונים של לוב להגיע לאיחוד; בטענה הסורית לפיה יש לה זכות להתערב בלבנון; בשאיפה של תימן להתאחד - שהצליחה בסופו של דבר. למעשה, סאדאם רק חזר על הטיעון הזה בצורה נוקשה שאין כמוה. אבל יכולתו לעשות זאת נובעת, כפי הנראה, ממגמה אחרת ומיידית יותר, והיא הטלת ספק בגבולות עם תום המלחמה הקרה. כאשר המשטרים הקומוניסטיים במזרח אירופה התמוטטו בשנה שעברה, הלקחים נלמדו מהר מאוד: הסברה הרווחת היתה כי גם הדיקטטורות במזרח התיכון - ובעיראק במיוחד - יהיו חשופות לשינוי. רבים חשבו כי גורלו של סאדאם יהיה כמו זה של צ'אוצ'סקו. אבל לנפילתו של הקומוניזם היתה גם השלכה אחרת, שמשמעותה תתברר רק לאחר זמן רב יותר: שינוי בקנה-מידה בין-לאומי של הגבולות, לראשונה מאז תום מלחמת העולם השנייה. ידוע לכול כי חלוקת העולם למערכת הנוכחית של 170 מדינות היתה שרירותית, אבל החלוקה הזו היתה מקובלת פחות או יותר מאז 1945. עד לשנת 1990 היה רק מקרה אחד של פרישה (SECESSION) שהצליחה - בנגלה דש ב-1971, ורק מקרה אחד של התאחדות - וייטנאם ב-1975.

מגמה גלובלית

התמוטטות הקומוניזם שינתה את המצב: נראה כי כתוצאה מן הנסיגה בכוח הסובייטי ייעלמו מן המפה לפחות שלוש מדינות - מזרח גרמניה ודרום תימן כבר עשו זאת, וייתכן שמדינה שלישית, צפון קוריאה, תיבלע עם הזמן על-ידי דרום קוריאה, החזקה וגדולה ממנה. אך בה בעת צפויות גם פרישות והופעתן של מדינות חדשות: אחדות מחמש-עשרה הרפובליקות של ברית-המועצות נעות לקראת עצמאות, וכך גם מדינות מסוימות במזרח אירופה, ובעיקר יוגוסלביה. מבחינה זו, הסיפוח של כווית על-ידי עיראק אינו רק עניין ערבי, אלא חלק ממגמה גלובלית רחבה יותר: הוא מייצג השתלבות של השאיפה הערבית משכבר הימים להתאחדות של מדינות, לאור הטלת הספק בגבולות של המדינות שנובעת מסיום המלחמה הקרה.

לפיכך, אם הפעולה העיראקית נגד כוויית מייצגת תחייה של מטרות פוליטיות שהיו קיימות מכבר בלאומנות הערבית, היא גם מעוררת מספר

קשיים שעל העולם הערבי ככלל להתמודד בהן, קשיים שיתקיימו ללא קשר לתוצאות המשבר. אם עיראק תעמוד במשבר, היא תמשיך לקדם את המדיניות הזו בשם הלאומנות הערבית. אם עיראק תנחל מפלה צבאית, יהיו רבים בעולם הערבי שימשיכו לתמוך במטרות שסאדאם אימץ. בגלל הסיבה הזו זכתה פעולתו של סאדאם לתמיכה ניכרת במדינות הערביות, שרבות מהן אמנם סולדות ממדיניות הפנים והחוץ של סאדאם, אבל הן חשות שעיראק מייצגת אחדות מן המטרות של התנועה הלאומנית המהפכנית והרדיקלית שהיתה עד עתה בעמדת הגנה בעולם הערבי.

נראה כי ארבע סוגיות הן הגורם העיקרי לאהדה שהעולם הערבי רוחש לעיראק: **איחוד, חלוקה מחדש של עושר הנפט, שחרור פלסטין, התנגדות לאימפריאליזם**. סאדאם זכה לתמיכה בקרב חלק ניכר מן האוכלוסייה של העולם הערבי ובקרב חלק מן האינטליגנציה בגלל עמדתו בסוגיות אלה. השילוב של עיראק ושל כוויית הוא צעד לקראת אחדות ערבית, הודות להסרת הגבול שרבים מתייחסים אליו כאל יצירה מלאכותית וקולוניאלית. הקריאה לחלוקה שווה של ההכנסות מן הנפט היא ניסיון לכאורה למצוא פתרון לעובדה שרוב הנפט הערבי מצוי במדינות שאוכלוסייתן קטנה ושלטונן הוא מלוכני ושמרני, ולחלק את המשאב מחדש בין המדינות הגדולות יותר שאין להן נפט. עמדתו של סאדאם לגבי פלסטין מייצגת התנתקות מן הנטייה לפשרה שמאפיינת את רוב העולם הערבי בשנים האחרונות, מדיניות שכנראה לא עזרה להחליש את העמדה הישראלית. אשר להשפעה חיצונית, נראה שהתגובה של המערב לכיבוש כוויית מאשרת שהשפעה זו עדיין מהווה סכנה לכל הערבים.

איש אינו יכול לפקפק בכך שהסוגיות שסאדאם טוען כי הוא מתמודד בהן הן סוגיות של ממש. ואולם, השאלה היא האם הפתרונות שלו הם הפתרונות הנכונים, והאם סביר להניח שהם יסייעו ביישוב סוגיות אלה. בעניין זה יש מקום להטיל ספק רב, בעיקר אם מביאים בחשבון את טבעו של משטר סאדאם. התכנית לאיחוד ערבי לאומי קשורה, כמו בימי נאצר, לסוגיה של שליטה עממית ושל דמוקרטיה. במקרה של עיראק תחת שלטון הבעת' לא היו כלל שיקולים כאלה. עיראק זו היא דיקטטורה אכזרית, מאופיינת על-ידי טרור וכפייה שאין דומה להם בעולם הערבי. האידיאולוגיה של מפלגת הבעת' היא גזענית גלויה - נגד אירנים, יהודים וכורדים. זהו שלטון שדומה יותר לפאשיזם האירופי, הן באידיאולוגיה שלו והן במנגנונים שמאפשרים לו להישאר בשלטון, מאשר לדגם דמוקרטי או לאומני עממי. האופי הפנימי של עיראק תחת שלטון הבעת' משפיע על כל שיפוט שהוא באשר לסוג האיחוד ששלטון כזה משיג. יש הבדל עצום בין איחוד שמושג כתגובה לרצון העם לבין איחוד שנכפה באמצעות כוח צבאי. האיחוד שהושג לאחרונה בתימן ובגרמניה היה דמוקרטי, למרות הקשיים הרבים. האיחוד של כוויית עם עיראק היה כפוי, כפי שמסתבר מן העובדה שאי-אפשר היה להשיג לכך כל תמיכה כוויתית, אפילו לא בקרב חברי מפלגת הבעת' בכוויית.

לחלוקה מחדש של ההכנסות מן הנפט בעולם הערבי יש עדיפות, אבל לא הפעולה של עיראק נגד כוויית יכולה לפתור אותה. ראשית, עיראק עצמה אינה מדינה ענייה - ברשותה מאגרי נפט מן הגדולים באזור. אין כמעט הצדקה להשתלטותה של עיראק על משאבי הנפט של כוויית. יתרה מזאת, אם התועלת הכלכלית היא קנה-המידה, הרי הפעולה עצמה גרמה נזק כלכלי אדיר. בשלב זה לפחות, כוויית שוב אינה ישות כלכלית פעילה, ומאות אלפי עובדים זרים ומהגרים מיומנים גורשו ממנה. עיראק עצמה נאלצה להקציב משאבים עצומים לאחזקת המכונה הצבאית שלה. פרט לעניין החרם, קשה לתאר במה כרוכה החזקתו של צבא בן יותר ממיליון איש במדינה שמספר האוכלוסין שלה הוא שבעה-עשר מיליון. אם תפרוץ מלחמה, שעיראק תהיה אחראית לה במידה רבה, המחיר הכלכלי יהיה עוד יותר גבוה.

שאלת פלסטין מסבירה לא מעט מן התמיכה שסאדאם זוכה לה, אבל היא גם כרוכה ברמאות אכזרית ביותר. התמיכה בפלסטין מתבססת על הטיעון לפיו העם הפלסטינאי מדוכא על-ידי ישראל ונמנעת ממנו הזכות למדינה משלו. אבל לעיראק אין כל זכות לטעון למען הזכויות של עם מדוכא כלשהו, שהרי היא עצמה התייחסה אל המיעוט הכורדי שבתחומה באותה דרך שישראל מתייחסת אל הפלסטינאים. מבחינת הפגיעה בזכויות של העמים המדוכאים, עיראק וישראל אינן שונות זו מזו. יתר-על-כן, גם בהקשר ערבי בלבד, המדיניות של עיראק לגבי פלסטין היתה

דו-פרצופית מאז ומתמיד - קידום הפירוד בין הכוחות הפלסטינאים וחוסר פעולה למעשה, במסווה של לוחמנות דמגוגית שנשקה הוא מלים בלבד. עיראק, יחד עם סוריה ולוב, השתמשה בדימוי הרדיקלי שלה כדי להפריד ולהחליש את הפלסטינאים. רבים מן הפלסטינאים שנטבחו, לאחר שקראו לדו-שיח ישראלי-ערבי, נרצחו על-ידי סוכנים עיראקיים. למעשה, מהתנהגות העבר אפשר להסיק כי הן עיראק והן סוריה אינן רוצות במדינה פלסטינית עצמאית, אלא אם היא נתונה לשליטתם.

עיראק גם דחפה את הפלסטינאים לבידוד מרבי, בידוד שאינו מאפשר פתרון של שתי מדינות - יצירת מדינה פלסטינית צד בצד עם מדינת ישראל - ומנעה, באמצעות פעולותיה האחרונות, יצירת קשר משמעותי כלשהו בין הפלסטינאים לבין כוחות האופוזיציה בתוך ישראל. ההצהרות הצבאיות והשוביניסטיות שפרסמה בגדד רק חיזקו את התחושה הציונית הקיצונית ביותר בישראל ובמערב. התוצאה של כל זאת ברורה למדי: אם תפרוץ מלחמה באזור, ואם ישראל תהיה מעורבת בה, תתרחש טרגדיה חדשה וסופית על ראשם של הפלסטינאים. כמו ב-1948 וב-1967, הלוחמנים הציונים עלולים לנצל את ההזדמנות של מלחמה בין-מדינות כדי לגרש את הפלסטינאים, ולבצע את מה שישראל מכנה בצורה חמקנית "טרנספר". אם אכן כך יקרה, עלול להיות גירוש כפוי מירושלים, מן הגדה המערבית ומעזה. מיליון איש עלולים להיזרק ללבנון ולירדן. במקום לעזור לפלסטינאים, עיראק פועלת למעשה כאילו היתה אויבם הגרוע ביותר; היא מהווה למעשה שותפה פעילה של הכוחות הקוראים להרחבתה של מדינת ישראל.

אודות אימפריאליזם

לטענה של עיראק שהיא "מתמודדת כנגד" אימפריאליזם שוב אין כל תוקף. אחדים מן הקשרים לכאורה בין עיראק לאירופה הם מפוקפקים: למרות טענותיה של אירן, אין כל הוכחה שוושינגטון עודדה את עיראק לפלוש לאירן ב-1980; כמו-כן, אין זה סביר לטעון כי עיראק וארצות הברית שיתפו פעולה כדי לחלק את העולם הערבי ביניהן באמצעות המשבר. ואולם, למרות הרטוריקה האנטי-אימפריאליסטית שלו, שלטון הבעת' בבגדד נהנה מסיועה של ארצות הברית בהזדמנויות רבות. כך היה, ללא ספק, ב-1987 ו-1988, בשלבים האחרונים של המלחמה באירן, כאשר הצי האמריקני נכנס למפרץ ופעל כבן-בריתה של עיראק. ארצות הברית גם סיפקה לעיראק ידיעות מודיעיניות לגבי צבא אירן שנתקבלו מצילומי לוויינים. עתה עיראק טוענת כי קודם לכיבוש של כוויית, ארצות הברית התכוונה לתקוף אותה, וכי מדינאים אמריקנים עודדו את עיראק לפלוש וכך טמנו לה פח. אלה הם טיעונים מטעים. ואולם, חשובה יותר העובדה, שאם המטרה היא לסלק את ההשפעה המערבית מן האזור, הפעולה שעיראק נקטה הניבה תוצאות הפוכות. עתה מצויים באזור המפרץ 200,000 חיילים מערביים, ותהיה אשר תהיה תוצאת המשבר, הנוכחות המערבית הקבועה באזור תהיה גדולה יותר עוד שנים רבות; למעשה, כל עוד האזור הוא מקור הנפט העיקרי. עשרים שנה אחרי היציאה של הבריטים, עיראק הצליחה להחזיר את הכוחות האימפריאליסטיים לאזור.

הסוגיה שהמשבר הכווייתי מציג הן בפני העולם הערבי והן בפני המערב היא סוגיית העקביות. המדיניות של המערב הואשמה, ובצדק, באי-עקביות: היא נמנעה מלנקוט פעולה נגד ישראל באמצעות ארגון האומות המאוחדות, אבל עשתה כך כנגד עיראק. גם על מקרים אחרים של התערבות לא-חוקית - סוריה בלבנון, טורקיה בקפריסין, מרוקו בסהרה - היא עברה בשתיקה. על ארגון האומות המאוחדות לנקוט אותה עמדה לגבי בני-בריתה כפי שעשתה לגבי עיראק. יש צורך בגינוי דומה של ישראל, ובנקיטת סנקציות יעילות נגדה. ואולם, תהיה זו טעות להשתמש בביקורת על צביעותו של המערב כדי לשתף פעולה במה שהוא ללא ספק התגרות על-ידי מדינה פשיסטית.

סוגיית העקביות מתייחסת גם לעיראק. בין יתר הטיעונים שמצדיקים את הפלישה לכוויית, עיראק טוענת שהיא מתגברת על המורשת "הקולוניאליסטית" של פירוד. היא אומרת כי כוויית היתה פעם חלק מעיראק, ועתה אוחדה איתה. זה טיעון מסוכן. רובה של כוויית מעולם לא היה חלק ממחוז (VILAYAT) בצרה. יתרה מזו, אם כוויית היא ישות פוליטית מלאכותית, שנוצרה על-ידי הקולוניאליזם, גם עיראק היא כזו. כאשר היא קוראת לשינוי הגבולות, עיראק פותחת פתח לכך שגם בגבולותיה יידרשו שינויים.

עיראק המודרנית, למרות שהיא טוענת כי היא

מייצגת את המלכות הקדומה של אשור ובבל, היא יציר כפיו של האימפריאליזם הבריטי לא פחות מכווית. פירוש הדבר הוא שאי-אפשר ליישב את ההבדלים המפרידים בין מדינות ערב על-ידי כך שמדינה אחת תכבוש מדינה אחרת ותמנע ממנה את הלגיטימיות שלה. הפתרון היחיד לאורך זמן לבעיית הלגיטימיות היא שהממשלות של המדינות הללו ינקטו בשלטון דמוקרטי; אך גם סאדאם וגם המלכים השולטים בחצי האי ערב אינם מוכנים לשקול אפשרות כזו. האפשרות האחרת היא שאותו היגיון של התערבות יופעל כנגד עיראק: אירן, טורקיה, סוריה וערב הסעודית יכולות לטעון לחלקים של עיראק. מדבר זה כשלעצמו משתמע כי התשובה של סאדאם חוסיין למשבר כווית היא תשובה כוזבת. הבה נקווה שהמצב לא יוביל גם לטרגדיה כתוצאה ממלחמה שמפסידיה העיקריים יהיו עמי ערב, ובעיקר העם העיראקי.

אנו מבקשים להפנות את תשומת לב הקורא לתאריך כתיבת המאמר, לפני מלחמת המפרץ.

המערכת

דמוקרטיזציה של ממלכה

שאיל אופאדיה ☐ SHAIL UPADHYA

לפני מאות שנים אמר המשורר ג'ון דון, כי האדם אינו אי בודד. כך אפשר לומר היום, שאף מדינה אינה יכולה להתקיים בניתוק מן הקהילה העולמית. אמצעי התקשורת המודרניים מפילים את חומות הדיכוי והבורות, וכוחם של רעיונות עולה על כלי הנשק המתוחכמים ביותר. במילים פשוטות, שוב אין הממשלות יכולות להציג לאזרחיהן גרסה אחת ויחידה של המציאות. הוכחה ניצחת לכך היא ההיסטוריה של נפאל בעת האחרונה.

מראשיתה של אומתנו לפני יותר מ-200 שנה שלטו בעם הנפאלי שורה של ראשי ממשלות ומלכים בעלי כוח פוליטי מוחלט. מקורות הלגיטימיות של מנהיגים אלה היו השמירה על אחדות לאומית, פחד מפני קולוניזציה ומסורתיות דתית. יחסים חברתיים וכלכליים התנהלו על בסיס פיאודלי, והאנאלפביתיות בקרב האוכלוסייה נשמרה במתכוון כדי למנוע חדירה של רעיונות מתקדמים.

בשנת 1951 הצליח הקונגרס הנפאלי, בעידודה של הודו שזכתה לא מכבר בעצמאות, להפיל את 'המשטר הישן' ולהחזיר את מלך נפאל על כנו. השליט היה סבו של המלך הנוכחי. התחיל תהליך קשה וארוך, שהגיע לשיאו בבחירת הממשלה הפרלמנטרית הראשונה בתולדות נפאל בשנת 1959. ואולם מקץ שנה וחצי, פיטר אביו של המלך הנוכחי את הממשלה שנבחרה לא מכבר, במעין הפיכה מלכותית, פיזר בכוח את הפרלמנט והשליך את מנהיגיו לכלא. בכך הגיע הניסיון הדמוקרטי הראשון שידעה נפאל לסופו הפתאומי והעגום.

לאחר מכן הופעלה השיטה הנקראת 'דמוקרטיה ללא מפלגות', שהייתה בעצם שם אחר וכמעט לא מוסווה לשלטון דיקטטורי. מפלגות פוליטיות הוצאו אל מחוץ לחוק, למלך ניתן שוב כוח מוחלט, נכתבה חוקה חדשה, שהציבה את המלך מעל לכל חוק ומעל לשיפוט הציבורי. אמצעי תקשורת ממשלתיים מתרפסים היללו כל מלה וכל מעשה שלו וקיימו בהתלהבות את האשליה של התפתחות לאומית.

המציאות הייתה שונה לחלוטין. הצמיחה הכלכלית של נפאל ב-25 השנים האחרונות הייתה הנמוכה ביותר בדרום אסיה. השחיתות שפשתה גם ברשויות הממלכתיות הכשילה את מאמצי סיוע החוץ לעזור למדינה לפתח בסיס יצרני. עוני ואנאלפביתיות המשיכו להיות מנת חלקם של רוב תושבי נפאל. בתקופה זו לא חדל הקונגרס הנפאלי מלהתארגן ולהפעיל לחץ למען שינוי, למרות הגירוש והמאסר של רבים ממנהיגיו.

בשנת 1979 ניצבה המונארכיה בפני אתגר נוסף, כאשר סטודנטים, בהשראת רעיונותיהם של מנהיגי הקונגרס הנפאלי מימי התנועה לעצמאות ב-1951, עמדו בראש הפגנות ומחאות מקיפות. התסיסה בקרב הסטודנטים אילצה את המלך להכריז על משאל-עם, שנועד לכאורה לקבוע איזו צורת שלטון מעדיף העם. המונארכיה, ושיטת 'הדמוקרטיה ללא מפלגות' שלה, הכריזו על עצמן כמנצחות במשאל העם הזה, שרבים עדיין חושבים כי היה מזויף במידה רבה. ואולם מקץ 10 שנים ניצבה השיטה בפני משבר נוסף, שהחמיר עוד יותר בשל המבוי הסתום עם הודו בנושאי מסחר ומעבר, שגרם למחסור חריף בסחורות ובמוצרים חיוניים וצמצם את הצמיחה של התל"ג הנפאלי מ-5.7 אחוזים ל-2 אחוזים בלבד, ולפי מקורות מסוימים אפילו פחות.

למרות שתושבי נפאל השיגו דמוקרטיה בכוחם בלבד, האירועים שהניעו את המאבק המוצלח לכינון דמוקרטיה רב-מפלגתית לא התרחשו בנפאל, אלא אלפי קילומטרים ממנה. אין כל ספק, שהדוגמה של ברית המועצות ושל מזרח אירופה נתנה למאות אלפי הנפאלים השראה לצאת אל הרחובות ולעמוד על זכותם לממשלה ייצוגית. סוף-סוף הזמן היה בשל וניצחוננו לא

שאיל אופאדיה הוא חבר מפלגת הקונגרס בנפאל.
מתוך: SOCIALIST AFFAIRS, פברואר 1990.
תרגום: **נורית גורן**

איחר לבוא. מבחינה זו חובה להזכיר את התפקיד המכריע שמילא הנשיא מיכאיל גורבציוב. אין ספק שהוא איפשר למדינות מזרח אירופה לבחון אפיקים פוליטיים חדשים. אך חשובה לא פחות העובדה שהגמישות שהוא הכניס לאורתודוקסיה הקומוניסטית איפשרה לקונגרס הנפאלי למצוא בסיס פוליטי משותף עם בני בריתנו בחזית השמאל המאוחדת. רק לאחר הופעתה של הפרסטרויקה היינו יכולים להגיע להסכמה, שעקרונותיה הראשוניים של הדמוקרטיה יהיו הבסיס לברית. ורק בעזרת ברית זו יכולנו לגייס את הכוח המשולב הדרוש כדי לשנות את השיטה. הברית שלנו תימשך עד אשר תאושר חוקה לאומית חדשה, שתקבע חד-משמעית כי הדמוקרטיה הרב-מפלגתית היא שיטת הממשל הלאומית של נפאל. אנו מקווים שהמלך שלנו ישים לבו לדוגמאות המופלאות של בריטניה, הולנד, בלגיה, המדינות הסקנדינוויות, ולאחרונה ספרד, כדי להקל על הפיכתה של נפאל למונארכיה חוקתית.

יתר על כן, מאחר שהנפאלים חיים במרומי ההימאלאיה, אפשר שהניסיון שלנו ישמש לפיד שיאיר את דרכן של אומות אחרות הנאבקות עדיין למען דמוקרטיה רב-מפלגתית, במיוחד באפריקה ובחלקים אחרים של העולם השלישי. בני נפאל מדברים בשלושה תריסר שפות, מאמינים בארבע דתות ומחולקים לשתי קבוצות אתניות עיקריות. אנאלפאביתיות היא עדיין מנת חלקם של 70 אחוז מן התושבים. למרות כל זאת, התגברנו על המכשולים הללו ואנו מוכנים עתה להיכנס לעידן חדש של דמוקרטיה.

אנו נמצאים בנקודת מפנה בתולדות הסוציאליזם. התנועה החזקה במזרח אירופה למען דמוקרטיה מדינית ומשק חופשי יותר, ורוחות הרפורמה שנושבות בברית המועצות, עודדו את מתנגדיו הנחרצים של הסוציאליזם במערב להכריז על מות הסוציאליזם ועל ניצחונו הסופי של הקאפיטליזם. אנו בנפאל מאמינים שנבואה זו אינה נכונה יותר מאשר זו, שחזה דור קודם של סוציאליסטים באשר לתבוסה הבלתי-נמנעת של הקאפיטליזם בידי הסוציאליזם.

סוציאליזם במובנו הרחב יותר, שמשמעותו דאגה לרווחת החברה ככלל ולא לרווחת בודדים בתוכה, אינו יכול למות לעולם. מה שהוכח כבלתי-אפשרי על-ידי הניסיון של ארבעים השנים האחרונות היא האפשרות של כלכלה על-פי צו, שבה קבוצה קטנה של מתכננים מקבלת את ההחלטות, כשהיא מתיימרת לדעת מה טוב לציבור, יותר מהציבור עצמו. מזרח אירופה הפנתה את גבה לכלכלה על-פי צו, בדיוק משום שלאחר 40 שנה לא יכלו מנהיגיה להסתיר מעמם כי הצליחו לספק את צרכי העם הרבה פחות מהמשק הקאפיטליסטי של המערב.

אך הקאפיטליזם לא הצליח להדביר את העוני ולבער את אי-השוויון הבולט בין אדם לאדם. העושר לא מנע את התופעה של חסרי-בית ונודדים. כמו כן אין לו תרופה לתחושה הגוברת והולכת של התנכרות מוחלטת, המייסרים שיעור גדל והולך של אנשים בחברה הטכנוקרטית החדשה. הפיתוח זיהם את האוויר שאנו נושמים ואת הימים והנהרות בהם תלוי קיומנו. הסחר הרס את יערותינו ואת חיי הטבע שלנו. אפילו התפתחות הרפואה, שאינה מלווה בהתפתחות כלכלית, הפכה לאיום, משום שהיא אוכפת על העולם השלישי אוכלוסיות שהוא אינו יכול להזין או להעסיק.

העולם זקוק ליותר שיתוף פעולה בין אומות עשירות לעניות, ולא דווקא פחות; ליותר אהדה

ונדיבות, ולא פחות; ליותר דאגה לחלש, ולא פחות. אלו הם האתגרים החדשים לסוציאליזם היום. על הסוציאליסטים לעבוד יחדיו כדי לבלום את הגל הגואה של אדישות ואי-איכפתיות המאיים לסחוף את העולם הקאפיטליסטי. זוהי המשימה שלמענה עלינו להתגייס היום.

שאלה של הגמוניה

קולין לייס ☐ COLIN LEYS

בגיליון 179, של NLR, התפרסם ניתוח הקשיים הנוכחיים של התאצ׳ריזם מאת בוב ג׳סופ, קווין בונט וסיימון ברומלי. הניתוח היה במונחים של חולשת האסטרטגיה הכלכלית שלו, והוא מדגים את הכוח של כלכלה פוליטית "מסורתית" ואת הצורך בה. אבל הוא מגלה גם כמה מן המגבלות של גישה זו. המחברים מציגים את הניתוח שלהם כתרופת-נגד למה שהם רואים כאידיאליזם בניתוח של התאצ׳ריזם על-ידי סטיוארט הול, שהתייחס אליו קודם לכן כאל "פופוליזם אוטוריטרי". ואולם, אם עבודתו של הול מייחסת חשיבות רבה מדי לאידיאולוגיה (לדעתם), הרי הניתוח שלהם מתעלם מכך לחלוטין, וזה מוביל אותם לפרש לא נכון את טבעו האמיתי של התאצ׳ריזם, ולהמעיט בערכה של החולשה האמיתית של "הסוציאליזם של חקר השוק" - החלופה של מפלגת הלייבור. הם מניחים כי המטלה הניצבת היום בפני ממשלות בריטניה היא ליצור כלכלה לאומית המסוגלת לתמוך ברמת חיים גבוהה יותר להמונים. הם לא מודעים לכך שהדבר היה בלתי-אפשרי ב-1979, וייתכן שהוא עדיין בלתי-אפשרי. הם מאשימים את התאצ׳ריזם בכך שלא נקט אסטרטגיה תעשייתית מן הסוג שהמפלגה השמרנית לא יכלה לנקוט אפילו אם רצתה. מאחר שהם מתנגדים למרכזיותה של האידיאולוגיה, הם ממעיטים בערך ההישג של המפלגה השמרנית, שהבטיחה לפחות הסכמה לאומית לסוג חדש של הסתגלות לאומית לכוחות השוק העולמי. ייתכן שההשפעות של הסתגלות זו יגרמו לכך שהמפלגה השמרנית תפסיד את הבחירות הבאות, אבל איש לא טוען - גם לא הול - שהתאצ׳ריזם גילה את הסוד להצלחה מתמדת בקלפיות. אולם, מה שכן עשוי להתמיד הוא "ההסדר" התאצ׳רי - להתמיד לפחות כמו "מצב הסעד הקיינסיאני" לאחר מלחמת העולם.

התאצ׳ריזם: תכנית כלכלית שנכשלה?

הניתוח הפוליטי-כלכלי של התכנית התאצ׳רית שהתוו ג׳סופ ועמיתיו הוא עשיר, ובדרך כלל משכנע מאוד; למעשה, זהו בדיוק הניתוח שספרם הקודם הבטיח, ולפיתוחו יש ערך רב. אפשר להסכים ללא כל הסתייגות כי אחרי הדפלציה החמורה של 1979-1981, ובעזרת ייצור הנפט והגז בים הצפוני, מכירת מפעלים לגורמים פרטיים, ומעל לכל "הקיינסיאניזם הצבאי" של ריגן, התאצ׳ריזם נח, מבחינה פוליטית, על גיאות בצריכה שהיתה כרוכה במעבר מואץ, במבנה הכלכלה, מייצור לשירותים. אפשר גם להסכים ללא כל הסתייגות, כי העלייה ברמות האינפלציה מאז 1986, והופעתו מחדש של גירעון גדול מאוד במאזן התשלומים, שהוביל לשערי ריבית גבוהים ועורר חשש למחזור נוסף של דפלציה, פוגעים עתה ברבים מאלה שאכזבתם מתנועת הלייבור סייעה ליצור רוב פרלמנטרי חזק לגב׳ תאצ׳ר, למרות הבסיס האלקטורלי הצר יחסית שלה. תנאים אלה עלולים גם לעורר מחדש את אווירת המשבר של שנות ה-70, שהיא ניצלה היטב במסע הבחירות המוצלח שלה: אווירה שמסוגלת להרוס גם ממשלה המכריזה שהשוק - ולא הממשלה - אחראי למצבנו הכלכלי. אפשר אפילו להסכים - אם כי הפעם בהסתייגות מסוימת - שאפשר לייחס את החולשה המתמשכת של הייצור במידה מסוימת לאסטרטגיה הכלכלית של הממשלה; וכי חולשה זו, ולאו דווקא ה"סגנון" הדוחה של גב׳ תאצ׳ר או טעויות מסוימות שלה, כמו מס הגולגולת, הם שפוגעים בממשלתה, כפי שפגעו בממשלות של וילסון, הית׳ וקאלאהאן. (כלומר, אם הייצור היה מסוגל להקטין בצורה משמעותית את הגירעון במאזן התשלומים, כך שהאינפלציה ושערי הריבית ירדו, רמת המסים תיוותר ללא שינוי וההכנסה הריאלית הפנויה תמשיך לעלות, גם אז אי-אפשר יהיה לסמוך על כישלון המפלגה השמרנית בבחירות 1991). אי-אפשר להימנע מלבדוק היטב את ההשפעה לטווח ארוך של התאצ׳ריזם על בעיית המבנה ארוך-הטווח של הכלכלה.

אולם ההסתייגויות הן משמעותיות. ראשית, עדיין לא ברור שהמגזר היצרני הוא חלש "רק" כפי שהיה קודם לכן. שנית, עדיין לא ברור אם לנקודת המוצא של ג׳סופ ושל עמיתיו בביקורת

מתוך: NEW LEFT REVIEW מאי-יוני 1990
תרגום: נורית גורן

התאצ׳ריזם - בתור תכנית כלכלית שנכשלה, ולא בתור תכנית פוליטית שהצליחה - יש תוקף. שתי נקודות אלה קשורות זו בזו, אבל קל יותר להתייחס אל הראשונה בצורה אמפירית למדי, ולהתייחס לאחר מכן בנפרד אל הסוגיה המושגית - וכאן מצטרף הוויכוח עם הול.

אשר לחולשה של המגזר היצרני, אפשר לטעון כי הגורם המכריע בצמיחת הייצור הוא קיומו של ביקוש מקומי. השקפה זו מטילה ספק בטיעונים של ״צד-ההיצע״, שנוטים לדחות את הטענות בדבר שיפורים בפריון העבודה בתקופת תאצ׳ר.

זוהי באופן כללי השקפתם של ג׳יסופ ושל עמיתיו. אבל עמדה זו ניצבת כנגד העדות בדבר ״רווחים שנתיים מרשימים״, שג׳יסופ ועמיתיו אינם מכחישים, שחלו בפריון מאז 1981. בעניין זה הם מסתמכים בעיקר על סקרים שערכו פרנסיס גרין ועמיתיו ב- THE RESTRUCTURING OF THE UK ECONOMY ובעיקר על הדיון של פיטר נולן THE PRODUCTIVITY MIRACLE, המסכם ואומר כי למרות שחלה עלייה מסוימת בהשקעות, העלייה בפריון נבעה בעיקר מעבודה קשה יותר שנכפתה על כוח עבודה מובס ומבוהל.

הטכנולוגיה הכרוכה בהשקעות החדשות נועדה לנצל את המצב הזה, ואינה מייצגת מעבר לייצור ארוך-טווח בטכנולוגיה מתקדמת יותר ובשכר גבוה יותר. לפיכך, סביר להניח שהעלייה בפריון לא תימשך זמן רב. ועל כן, יש סכנה שבמצב של ״שוויון כלל-עולמי ברמות השכר המשולם עבור עבודה בעלת תוכן זהה של מיומנות נמוכה.... רק אלה שייכים לעילית של כוח העבודה המיומן מאוד, ובמיוחד אלה שמסוגלים להנות מן התמורה הבין-לאומית הניתנת לבעלי מקצוע מיומנים, למנהלים ולטכנאים באמצעות חברות רב-לאומיות, רק הם יהיו מסוגלים לדרוש שכר גבוה ועולה. לגבי האחרים, מסתמנת בטווח הארוך התיישרות כלפי מטה (של רמות השכר) עם האומות המתפתחות עתה״.

נולן עצמו מודה כי זה שיפוט שקשה להגיע אליו לאור אופיין של הראיות. כלכלנים אחרים, (כולל אחדים שהוא מצטט), טוענים כי המעבר בכיוון כלכלת צד-ההיצע כבר החל. אני רוצה להסכים עם נולן ועמיתיו, אבל מאחר שהגורמים הקובעים את הפריון מורכבים מאוד ותלויים זה בזה, מתבקשת זהירות מסוימת. אין כל קושי להוכיח שלא חל כל ״נס״ בפריון, כפי שהרטוריקה התאצ׳רית טענה לעתים. לדוגמה, נולן מסיק שהתאצ׳ריזם לא ״שינה את האופי הבסיסי״ של הייצור הבריטי; אבל לו עשה זאת היה זה בגדר נס, בנסיבות הקיימות ובתוך עשר שנים בלבד. הדחליל הזה ניצבת נוכח הרעיון, האידיאלי באותה מידה, של ״שלב התפתחותי״ שמטרתו ״מודרניזציה של תנאי הייצור על כל ההיבטים שלהם״. לעומת חלומות באספמיא אלה, השאלה החשובה היא, האם האסטרטגיה של תאצ׳ר תרמה משהו נחוץ, שלא לומר מספיק, לתהליך ארוך-הטווח הבלתי-נמנע שכרוך בשינוי האופי הבסיסי של הייצור הבריטי, ובעניין זה קשה יותר להיות בטוחים. כאשר קוראים על השינויים שהתרחשו למעשה בתעשייה מסוימת, קשה לפעמים לדעת מה בדיוק היו עושות החברות הנידונות, אלא רק מה שעשו למעשה, וקשה לבטוח במבקרים שהם יודעים זאת. הביקורת הטוענת כי ננקטה ״גישה מצטברת והדרגתית מאוד להשקעות חדשות, שלעתים קרובות מדי דאגו להאצה ולהגברה של תהליך העבודה ולא לשיפור המיומנויות של העובדים ולהעלאת ערכם״, היא אחרי הכול טענה מוזרה כלפי כל הון פרטי. כאשר רוב הון הייצור מאורגן בצורה רב-לאומית, סוגי ההשקעות של הון זה בבריטניה משקפים פחות או יותר את רווחיותן היחסית. נראה כי מה שבאמת משתמע מן הביקורת זה הצורך בפעולה לא על-ידי הון פרטי, אלא על-ידי ״שלב התפתחותי״, ועניין זה מביא אותנו אל הסוגיה של עמדת המוצא של ג׳יסופ ועמיתיו בביקורתם.

האשליה של ״הכלכלה הלאומית״

הדגם שביסוד השלב ההתפתחותי, שביחס אליו שופטים את הצלחתו של משטר תאצ׳ר, מתבסס על ההנחה שבבריטניה המטרה העיקרית של כל ממשלה היא ליצור ״כלכלה לאומית״ עם מגזר ייצור שמסוגל להתחרות בתחום הטכנולוגיה המתקדמת עם כל מקום, ולכן הוא מסוגל לשלם שכר גבוה בעודו שומר על מאזן סחר בריא. אבל זה אינו המצב לגבי רוב הממשלות בעולם היום: רובן אינן מסוגלות להגיע להישג כזה. לגבי הרוב נכונה המסקנה של הונו ראדיס, כי בכלכלת העולם היום ״ההון הוא היחידה הבסיסית ולא האומה-מדינה״, והאסטרטגיות של ההון נקבעות על-ידי ההכרח ״לייצב את הצורך לשעתק שלטון של המעמד הקפיטליסטי בתוך התחום (שלהן), עם הביקוש שיוצר ההון הגלובלי המבקש

להצטבר ולהתרבות על בסיס כלל-עולמי". ההבדלים במבנים ובבסיסים הטכניים של הכלכלות שלהן, מאזן הכוחות החברתיים והפוליטיים, הרעיונות והשאיפות שאליהם הן יכולות לפנות, פותחים פתח למגוון מקביל של אסטרטגיות. אשר לתאצ'ריזם, הוא דחה במודע פחות או יותר את המטרה הזו. הוא לא ביטל אותה לחלוטין, אבל החליט שאם יש צורך אפשר לנטוש אותה והעניק עדיפות לביסוס מחדש של הביטחון בשלטון המעמד הקפיטליסטי. ואני טוען כי בעניין זה הוא הצליח הרבה יותר מאשר ג'יסופ ועמיתיו מוכנים להודות.

כלומר, לנוכח הצורך להגן על ההון מפני הפקעה וכדי לעשותו רווחי, תוך שמירה על מערכת פרלמנטרית נבחרת, מייצג התאצ'ריזם את האפשרות היחידה שנותרה על סדר היום בבריטניה באמצע שנות ה-70. גב' תאצ'ר הציעה למנוע מתנועת הלייבור את זכות הווטו. 44% מאלה שהצביעו ב-1979 קיבלו את ההצעה, והעדויות מוכיחות שחלק ניכר משאר הבוחרים לא נטו להתנגד. באותה עת לא היה שום גורם בעל בסיס כוח רציני שיכול להציע חלופה שלישית, שהן ההון והן העבודה יהיו מוכנים לשתף בה פעולה כדי ליצור יחסים שונים לטווח ארוך בין החברה הבריטית להון הייצור, שרובו הלך ונעשה יותר ויותר על-לאומי. מכאן כוחה של הסיסמה "אין תחליף". נוסף על כך, העוינות של מצדדי תאצ'ר כלפי המדינה נשענה לא רק על האמונה שערכים סוציאליסטיים חדרו עמוק לתוכה. היצרנים, בעיקר, היו חדורים בוז עמוק לאי-יכולתו של המגזר הציבורי ליזום משהו מועיל בתחום הייצור, והראיות האקדמיות (שהביאו גם השמאל וגם הימין) הראו שעמדתם היתה מוצדקת בהחלט. האפשרות של אסטרטגיה המונהגת על-ידי המדינה לבנייה מחדש של התעשייה בהתאם למגמות של המצב ההתפתחותי, כמו ביפאן ואפילו בגרמניה, ירדה מעל הפרק על סמך עובדה זו בלבד.

במלים אחרות, אם אנו מתארים לעצמנו מפלגה בורגנית-רדיקלית השולטת במערך מדינה טכנוקרטי שפניו לתעשייה, ואופוזיציה סוציאל-דמוקרטית ערה לצורך שלה בצבירת הון כדי להתקיים, ותנועה של איגודים מקצועיים המוכנה לשקול שינויים מתמידים בתהליכי העבודה כדי להתאימם להתקדמות הטכנולוגית (ומעמד מנהלים שמתייחס כמובן מאליו אל הצורך שההון והמדינה יתחלקו בהוצאות הכרוכות בהכשרה מחדש ובפיצוי), כי אז האובססיה התאצ'רית בנושא השוק, והאדישות אפילו כלפי צרכי התשתית של התעשייה לטווח ארוך, שהשוק לעולם לא יספק, נראית חסרת היגיון והרסנית.

אבל אם תנאים אלה קיימים היום - וזה דבר השנוי במחלוקת - הם לבטח לא היו קיימים ב-1979. חלק ניכר ממעשיה של תאצ'ר אמנם נובע מדעה קדומה באשר למעמד, ומן החיפוש אחר בסיס אלקטורלי רחב יותר - החל ממדיניות המסים, הדיור והרווחה ועד למענקי ההפרטה - ואחדים מקווי המדיניות הללו עשויים לפעול נגד הצרכים ארוכי-הטווח של הייצור. אבל המגמה הכללית, והעקבית מדי, של המדיניות היתה לנסות ולהגיע לכך שהשוק יקבע מה קורה. ייתכן שהיעדר היוזמה לערוך מהפכה בחינוך ובהכשרה, או לשפר את התשתית הציבורית, הם במידה מסוימת תוצאה פתולוגית של הרצון לא להשאיר אף חלק של "המגזר הציבורי" מחוסן מפני האיום של כוחות השוק, או של רפורמות שפניהן לשוק. (הוא גם משקף את הרעיון של אחדים ממצדדי תאצ'ר, כי החששות מפני "דה-תיעוש" הם מוגזמים, כי המעבר לשירותים הוא נורמלי במשקים מתקדמים, וכדומה.) אבל מחויבות אובססיבית לשוק תאמה את הנסיבות הפוליטיות של שנות ה-70 המאוחרות. משהובטחה הסכמתם של הבוחרים, היא לא היתה תלויה עוד בביצועיו של השירות הציבורי הבכיר, או בשיתוף הפעולה של האיגודים המקצועיים, או באישור של מערך אינטרסים מגוון, או בניסיונות לשכנע חברות רב-לאומיות לשעבד את אסטרטגיות ההישרדות והצמיחה הגלובליות שלהן לאינטרסים הלאומיים של בריטניה.

בקיצור, התאצ'ריזם היה פתרון לפוליטיקה של שררה ושל תמיכה גם יחד, "בצומת של אינטרסים כלכליים ופוליטיים עם השוק העולמי הפוזיציוני כנושא הכוחות של תחרות וצבירה גלובליות", שפעלו בבריטניה בסוף שנות ה-70.

היה זה אמצעי תקף מבחינה פוליטית לשבור את החסימה שהמערכת הבריטית נתקעה בה במחצית השנייה של שנות ה-70. בעוד טום ניירן NAIRN חשב שאפשר לשבור אותה באמצעות כוחות הלאומיות "מלמטה", מצדדי התאצ'ריזם

חשבו שאפשר לשבור אותה, בצורה שונה, על-ידי חשיפה אכזרית ל"שוק" מלמעלה. לא ברור אם לג'יסוף ולעמיתיו יש פתרון חלופי לבעיה זו: כלומר, הבטחת תמיכה של ציבור הבוחרים או הסכמה לתכנית שונה אפילו במידה מועטה. גם אם 13 השנים של תאצ'ריזם הבטיחו תנאים מוקדמים אידיאולוגיים, ואפילו אם - וזו הנחה עוד פחות סבירה - המדינה הבריטית היתה מוכנה ומסוגלת עתה למלא את התפקיד של מנחה מקומי יעיל ושל ספק מיומנויות לחברות ייצור גלובליות מתקדמות, תכנית מסוג זה היתה מחייבת (לכל הפחות) העלאה כוללת של מסים, התגברות על אינטרסים חזקים מסוגים שונים, שהיתה משפרת את מצבם של החזקים (הדרום, המעמד הבינוני הנמוך המשכיל וכדומה). אפילו הממדים הפוליטיים של תכנית מסוג זה הם מרחיקי לכת, ועדיין יש לנסחם. אם לג'יסוף ולעמיתיו אין פתרון חלופי מעשי לבעיה הפוליטית שהתאצ'רים היה פתרונה, דווקא הביקורת שלהם על התאצ'ריזם חשופה לטענה של אידיאליזם, שהרי היא אינה משקפת עמדה מעשית ביחס ל"מה יש לעשות".

להגנתו של הול

נראה לי שחיסרון זה קשור הדוקות לביקורת שלהם על ה"אידיאולוגיזם" לכאורה של הול, שהניתוח הפוליטי-כלכלי שלהם על התאצ'ריזם נועד לתקן. אמנם ייתכן שהם ואחרים חשבו כי ניתוח "הפופוליזם האוטוריטרי" שהול ערך מניח כי התכנית של תאצ'ר אינה יותר מאשר האידיאולוגיה שלה, אבל זה לא מה שהול אמר. הוא טען רק שהוא מנסה לשרטט את ההצלחה האידיאולוגית של התאצ'ריזם (לעומת ההצלחות הפוליטיות והאלקטורליות שלו) במונחים של סטייה מן "השכל הישר" של "ההסכמה" הסוציאל-דמוקרטית שלאחר המלחמה, יכולתה "להנהיג את המגזרים העיקריים, לנצח בעימותים אסטרטגיים... להישאר בחזית לנוכח אתגרים" - גם כאשר היא עצמה לא היתה מקובלת על הכול כ"שכל הישר". הוא הראה בצורה משכנעת כיצד הישג זה היה תלוי בדרך שהאידיאולוגיה התאצ'רית גרמה להתעוררות של חוסר שביעות רצון, שנבע מן ההתנסות העממית במגוון של תחומים הנמשכים הרבה מעבר למה שהשמאל מגדיר בדרך כלל כ"פוליטי", וקשר את שניהם, הן עם נושאי המדיניות המרכזייב של תאצ'ר והן עם רגשות וזהויות מסורתיים "עמוקים". והוא פיתח תחום עתיר בעייתיות של נושאים אידיאולוגיים, רפרטוארים, ניסוחים, תחומים, תקצירים ועוד, שבאמצעותם - ובידיו - התיאוריות הבלשניות והפילוסופיות על ייחוס משמעותי, שהופיעו לא מכבר, נעשו לכלים מעשיים רבי-עוצמה להבנה ולמאבק אידיאולוגיים.

הוא כתב שאינו מאמין "כי כל דבר יכול להתנסח עם כל דבר אחר"; להיפך, "לכל דיון יש 'תנאי קיום' אשר.. מציבים מגבלות או אילוצים על תהליך הניסוח עצמו." הוא בחן לעתים קרובות את היחס בין "המציאות החומרית" לבין הניצחונות האידיאולוגיים של התאצ'ריסטים (וגם הביא בחשבון את המזל: ייתכן שהפלישה לאיי פוקלנד היתה רגע של מזל לגבי תאצ'ר, ואולי גם הניצחון במלחמה היה מזל; אבל הניצול האידיאולוגי של האירוע לא היה עניין של מזל). אבל העבודה שלו בכללה נועדה להוכיח כי גם ההיפך הוא נכון: שליוזמות חומריות ומדיניות יש תנאי קיום אידיאולוגיים. כלומר, תאצ'ר לא יכלה לעשות מה שעשתה ללא המתקפה האידיאולוגית המוצלחת קודם לכן ואחרי כן: היא לא היתה זוכה בבחירות והיא לא היתה מצליחה להגשים את השינויים הכלכליים והפוליטיים הרדיקליים שהיא הנהיגה, מבלי להכתים ולערער את ההגנות האידיאולוגיות של המבנים שהיא רצתה לפרק. הוא מאמין שאת הלקח הזה השמאל צריך עדיין ללמוד: "הוא אינו משוכנע שהוא איננו יכול להמשיך בדרכו הקודמת. רבים מן הדרגים הגבוהים שלו אינם מאמינים בתפיסה ההגמונית של האסטרטגיה הפוליטית." יתרה מזאת, "במאבק על הרעיונות, במלחמה על הלבבות ועל המוחות שהימין מנהל בהצלחה כה רבה, אפשר רק להמיר רעיונות גרועים ברעיונות טובים יותר ומתאימים יותר."

זו גם לא רק שאלה של עשייה יותר מאשר הצעת מדיניות טובה יותר: "התאצ'ריזם כאידיאולוגיה פונה אל הפחדים, החרדות, הזהויות האבודות של העם.... הוא פונה אל ההזיות הקולקטיביות שלנו, אל בריטניה כמדינה דמיונית, אל הדמיון החברתי. גב' תאצ'ר השתלטה לחלוטין על הניב הזה, ואילו השמאל מנסה בצורה אומללה להסב את השיחה אל 'המדיניות שלנו'." זו גם שאלה של הכרה כי התכנית כולה, קווי המדיניות והרעיונות המרכזיים שאליהם הם מחוברים, חייבים להיות מפורשים: אין זה שם סתם, המשתמע מן "העובדות של המצב". הפירוש שלו

הוא מטלה אידיאולוגית, לא פחות מאשר מטלה אנליטית ומעשית, ולגבי השמאל הוא עתה רדיקלי בצורה קיצונית. שוב לא קיים "האדם הסוציאליסטי", וגם אין תמיכה "אוטומטית" במפלגת הלייבור, גם במה שמכונה אזורי המפתח, אין "קול של מעמד העובדים", ולמעשה אין "רוב טבעי" לשום דבר.

אחרי ההתקדמות שחלה לאחרונה במפלגת הלייבור, זה נראה מוגזם, אבל הבה ונראה. יש לומר, כי אם ג׳יסופ ועמיתיו הושפעו מאוד מהול (כפי שהם עצמם הודו), הדבר אינו בא לידי ביטוי בעבודתם האחרונה, שמתעלמת כמעט לחלוטין מן האידיאולוגיה, וגם מזלזלת בה, אם וכאשר היא מתייחסת אליה בכלל. לדוגמה, במאמרם האחרון הם טוענים כי הראיה היא שהתאצ׳ריזם מעולם לא היה "הגמוני", וכי "כל הסקרים מצביעים על ירידה מתמדת בתמיכה העממית." כפי הנראה, התאצ׳ריזם לא היה כרוך בשום מאמץ אידיאולוגי: "כל הגמוניה שהיא, שהיתה אי-פעם מנת חלקו של התאצ׳ריזם, נבעה מן הביטוי שהוא נתן למורת הרוח הרווחת ביחס להסדר הנוקשה, הביורוקרטי שלאחר המלחמה, וביחס להשפעות ההידרדרות הכלכלית."

למרבית האירוניה, ההתעלמות השאננה הזו מן המתקפה האידיאולוגית התאצ׳רית כולה מאמצע שנות ה-70 ואילך מדגימה את מידת ההגמוניה שהתאצ׳ריזם זכה לה. כאשר מתבוננים בהם מנקודת הראות של גישת "הכלכלה הפוליטית" שנוקטים ג׳יסופ ועמיתיו, האמצעים שבעזרתם חיברו את מורת הרוח של שנות ה-60 עם זו של שנות ה-70, איחדו אותן בדרכים מסוימות רבות-עוצמה וקשרו אותן עם תכנית של שינוי חברתי רדיקלי - כולל התקפה מוצלחת על מוסדות חיוניים, למן דמוקרטיה מקומית ועד לחלוקה מחדש של נטל המסים ושל הבעלות הציבורית - כל זה נראה עתה כאילו התרחש בצורה "טבעית". מדובר רק במתן "ביטוי" ל"מורת רוח" נתונה-משכבר.

הסתגלותה של מפלגת הלייבור לתאצ׳ריזם

ייתכן שזה מעוות לומר, כי התאצ׳ריזם הוא עתה הגמוני יחסית, כאשר נראה כי הבוחרים מבקשים מאוד שינוי. אבל כדי שאידיאולוגיה תהיה הגמונית, אין היא צריכה להיות אהובה. חשוב רק שלא יהיה לה מתחרה רציני. והאם לא כך הוא המצב עתה, פחות או יותר, ביחס לתאצ׳ריזם? האם העיתונים הקפיטליסטיים אינם צודקים כאשר הם טוענים כי מפלגת הלייבור - לדברי כתב-העת POLICY REVIEW ובהנהגתו הקשוחה של קינוק - בירכה בדרך כלל על כל השינויים העיקריים שהתאצ׳ריזם עשה עד כה, מפני שלדעת קינוק ויועציו צעד זה הכרחי כדי שהמפלגה תזכה בבחירות? האם יכולה להיות הוכחה טובה יותר לעוצמתו ההגמונית של התאצ׳ריזם? נראה שג׳יסופ ועמיתיו חושבים כי הראיה של סקר עמדות (המראה כי רוב האנשים מצדדים במדינת רווחה ומסתייגים מאינדיווידואליזם) מוכיחה כי "התאצ׳ריזם" שוב אינו הגמוני, אם אי-פעם היה בכלל. אבל בשלושה מחזורי בחירות מכריעים, רבים מאותם אנשים לא הצביעו עבור המפלגה בעלת המחויבות למדינת רווחה, ונסחפו כנראה חזרה למפלגת הלייבור כאשר זו קיבלה בהדרגה את "ההסדר" התאצ׳רסטי. תהיה זו טעות חמורה להניח כי "מורת הרוח" הבאה לידי ביטוי בסקרי דעת הקהל מבטאת תמיכה מן המוכן באסטרטגיה חלופית לשינוי כלכלי, בהתאם לתכנית המועדפת על-ידי ג׳יסופ ועמיתיו, שרק יש "לתת לה ביטוי".

ואולם, בצורה עקבית למדי, נראה שג׳יסופ ועמיתיו אינם חושבים כי צריך לבנות תכנית חדשה ולהילחם למענה מבחינה אידיאולוגית. תחת זאת, הם כותבים על "עדיפויות לטווח הבינוני של כל ממשלה הנכנסת לתפקידה" להיות "פרודוקטיביסטית: לדאוג לתנאים שיאפשרו מודרניזציה כלכלית, וכן יכולת של המדינה וגיוס עממי כדי לקדם את המודרניזציה הזו. אין זאת אומרת שצדק ורווחה חברתיים וכלכליים לא יהיו אפשריים... (וכדומה)". באותה דרך הם כתבו ב-THATCHERISM על הצרכים הקיימים הדורשים קווי מדיניות חדשים: מדיניות שמאלית הנוגעת לדמוקרטיזציה של המדינה, הגברת הפריון, שינוי פניו של הסעד החברתי וכן הלאה. אבל "צרכים" אלה אינם הצרכים שהבוחרים "חשים" בהם; אלה הם הדברים הנחוצים לדגם מסוים של מודרניזציה של הסוציאל-דמוקרטיה על-ידי המדינה, שבמציאות הם מלאים סתירות וקשיים, ויש לפתחם ולחברם יחד עם צרכים שהציבור הרחב באמת חש בהם, ועם שאיפות שהכול שותפים להן - וכל זה יכול לנבוע אך ורק מפירוש אידיאולוגי מתמשך.

אינני רוצה להגזים בהבדלים הכרוכים בעניין זה. גיסוף ועמיתיו מציגים ניתוח משכנע של הסתירות במדיניות הכלכלית התאצ'רית, אבל פניו של הסעד החברתי וכן הלאה. אבל "צרכים" אלה אינם הצרכים שהבוחרים "חשים" בהם; אלה הם הדברים הנחוצים לדגם מסוים של מודרניזציה של הסוציאל-דמוקרטיה על-ידי המדינה, שבמציאות הם מלאים סתירות וקשיים, ויש לפתחם ולחברם יחד עם צרכים שהציבור הרחב באמת חש בהם, ועם שאיפות שהכול שותפים להן - וכל זה יכול לנבוע אך ורק מפירוש אידיאולוגי מתמשך.

אינני רוצה להגזים בהבדלים הכרוכים בעניין זה. גיסוף ועמיתיו מציגים ניתוח משכנע של הסתירות במדיניות הכלכלית התאצ'רית, אבל הם גם מכירים ביציבותן של רבות מן הרפורמות שתאצ'ר הנהיגה, ובמיוחד השינויים במדינה שמעמידים מכשולים חדשים על הדרך להשגת אותה אסטרטגיה תעשייתית רדיקלית שדרושה לנו.

הם אומרים במפורש שמפלגת הלייבור לא יצרה אידיאולוגיית-נגד ואסטרטגיית-נגד בעלות פוטנציאל הגמוני. למעשה, הם דנים רק בסדרה יותר "פרודוקטיביסטית" של מדיניות ייצור, מתובלת בשמץ "צעדים לצדק ולרווחה חברתיים וכלכליים", שיונהגו על-ידי כל מפלגה שתזכה בשלטון. ייתכן שזו תפיסה מעשית. ייתכן שזה בערך מה ששוק הבוחרים יכול לשאת בשלב זה. אולם אין זה משהו שההון הבין-לאומי רוצה (הללו מסתפקים במבנים החברתיים שהם מוצאים), ובוודאי אין זה מה שהסוציאליסטים רוצים. ייתכן שהרעיון לנסח תכנית סוציאליסטית, המסוגלת להתממש בהקשר של כלכלת שוק גלובלית, עם המטרה ארוכת-הטווח של השתלטות מחדש על השוק הזה, ועל-ידי כך על חיינו, נראית עתה לא יותר מחלום הזיות. אבל אם נלמד את הלקחים של התאצ'ריזם בעוד אנו חושבים על תכנית שכזו, עלינו לדעת היטב במה כרוך כינונה של מערכת כזו. מדובר גם בשאלה אלו "מעגלי קסמים" אפשר להפעיל למעשה בטווח הקצר - הבעיה של מציאת דרכים חדשות כדי לנטרל את הנטייה החזקה מאוד של המערכת הבריטית להשיב את ה"סטטוס קוו" על כנו - ושל התייצבות נוכח גודלה של המטלה האידיאולוגית לטווח ארוך: בנייתו של "דמיון חברתי" חדש, המסוגל לדחוף קדימה אוכלוסייה שלמה, לטווח ארוך, כשהוא מקפיד שהמחיר הכרוך במציאת דרך חדשה להיפגשות של העולם "הפנימי" ו"החיצוני" יהיה הגיוני ואפשרי.

לאחר משבר המפרץ: על מדיניות האנרגיה של ארצות הברית

קריסטופר פלאבין ☐ CHRISTOPHER FLAVIN

הנשיא בוש הפגין לאחרונה את מחוייבותה של ארצות הברית להגנת מקורות הדלק במפרץ הפרסי, אך טרם עשה דבר בכל הנוגע למדיניות האנרגיה הלאומית, הממשיכה לשוט בים הריטוריקה, ללא מטרות ברורות וללא תכניות מגובשות כלשהן. כעשור שנים מתכונן הצבא האמריקני למלחמת-מדבר במפרץ, אולם באותו הזמן הולך וגואה יבוא הדלק, עד כי המדינה חשופה לחלוטין לאירועים המתרחשים באזור רגיש זה. מסתבר כי משרד האנרגיה כלל לא היה מוכן למשבר הנוכחי, יתרה מזאת, הממשל האמריקני עוד סיפק לסאדאם חוסיין נשק מתקדם שבועות מספר לפני שהלה כבש את כוויית.

ארצות הברית והמפרץ הפרסי

גם ללא סאדאם חוסיין, הולך לאחרונה מצב הדלק ומתדרדר. חלקו של המזרח התיכון בשוק הדלק העולמי עולה מדי שנה במיליון חביות לימהה, וכמו בעבר, העולם שוב תלוי במזרח התיכון. למעשה, מאז 1980 עלה חלקו של המזרח התיכון ברזרבות הדלק הידועות מ-59% ל-68%, כאשר חלקן של ארצות הברית וברית המועצות יורד בהתמדה. בניגוד לדעתו של שר האנרגיה מור, צפוייה בשנות ה-90 עלייה חדה במחירי הדלק גם ללא עזרתו של סאדאם.

ארגון אופ״ק תפש מחדש את מקומו כמוביל והוא נשלט בידי מדינות המפרץ. חמישית מרזרבות הדלק בעולם מצויות בשליטתה הישירה של עיראק, ומעל למחציתן במפרץ הפרסי. באם יתרחשו אירועים פוליטיים באזור, נתונה כל הרזרבה הזאת בסכנה מיידית. ארצות הברית אחראית במישרין להתדרדרות מצב הדלק בעולם. בתקופת ממשל ריגן חוסלה למעשה כל יוזמה ממשלתית לצמצום התלות ביבוא דלק. כעשור שנים חלפו מאז חוקק הקונגרס חוק כלשהו במטרה להקטין את צריכת הדלק בארצות הברית. ממשל בוש אמנם נוטה להצטמצם בריטוריקה, אך בדרך כלל ממשיך במדיניות ריגן בתחום האנרגיה. תגובות קצרות-מועד בעקבות משבר המפרץ לוקות אף הן בחסר.

הנשיא בוש נמנע עד כה מהתוויית קווים ברורים בתחום האנרגיה, ומקבלת הכרעות פוליטיות חיוניות בנידון. כמנהל לשעבר בחברת דלק, הוא נלהב מן הרעיון לקדות קידוחים באתרים מוגנים, אף אם כמות הדלק בהן שולית. לרוע המזל אין עדיין גם כל סימן שהממשל עומד לאמץ מדיניות לצמצום יבוא הדלק. להגשמת מטרה זו יש לפתח דרכים לשיפור הניצול של האנרגיה בכלכלת ארצות הברית, בעיקר בכל הנוגע לרכב הממונע הבולע כשני שלישים מתצרוכת הדלק במדינה. הגברת יעילות האנרגיה הינה ללא ספק האמצעי המהיר והזול ביותר לצמצום התלות ביבוא, וכמו כן תשפר את כושרה התחרותי של המדינה ותתרום לחוסנה הסביבתי.

תשקיף על מצב הדלק בארצות הברית

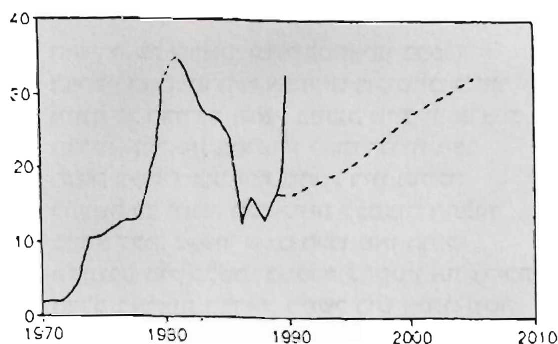
בשנות ה-70 ועד 1986, השתפר מצב האנרגיה בארצות הברית במידה רבה בשל מחירי הדלק הגבוהים ובשל מדיניות רב-גונית בתחום החיסכון כגון 'אקלום מבנים' ועידוד השימוש בדלק

קריסטופר פלאבין, מומחה למדיניות אנרגיה וסגן הנשיא למחקר במכון WORLDWATCH בוושינגטון.

מתוך: CHALLENGE, נובמבר-דצמבר 1990.
תרגום: **חנה לש.**

אלכוהולי. כתוצאה מכך צמחה כלכלת ארצות הברית מאז 1973 ב-50%, בו בזמן שהשימוש באנרגיה עלה בפחות מ-7%! יתרה מזאת, באותה תקופה חל יעול של 30% בתחום האנרגיה במדינה, ולכן צומצמו הוצאות הדלק ב-150 מיליארד דולר מדי שנה. יבוא הדלק ירד משיא של כתשעה מיליון חביות ליום בשנת 1978, לחמישה מיליון ליום בלבד ב-1985.

ציור מס׳ 1 - **מחיר חבית דלק 1970-1990, כולל תצפית ל-2010**

המקורות: מכון הנפט האמריקני ומחלקת האנרגיה הממשלתית.

בחמשת השנים האחרונות עולה צריכת הדלק של ארצות הברית במהירות רבה ותלותה ביבוא שוב מגיעה לכדי תשעה מיליון חביות ביממה. מכון הנפט האמריקני, מועצת הנפט הלאומית ומחלקת האנרגיה של ארצות הברית, פרסמו נתונים מדאיגים ביותר וטוענים כי מגמה זו מהווה איום לבריאותה הכלכלית של המדינה ולביטחונה הלאומי.

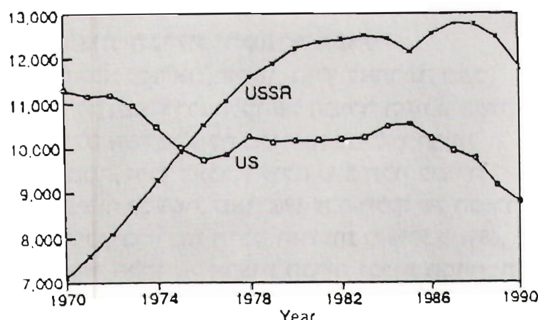
צמצום שאיבת הדלק בארצות הברית מהווה גורם מכריע במצב הנוכחי. בהיותה חלוצת תעשיית הדלק בעולם, כבר ניצלה ארצות הברית את משאביה וברשותה רזרבות רק לתשע שנים נוספות. זאת לעומת תצפית של מאה שנות שאיבה ויותר במדינות המפרץ. ההשקעות האדירות בעשור הקודם רק האטו את המגמה שהחלה ב-1971.

נתוני רזרבות הדלק הידועות בעולם בהתאם לאזורים (במיליארדי חביות)

	רזרבות ב-1980	רזרבות ב-1989	שנות הספקה לפי קצב השאיבה ב-1989
המזרח התיכון	362.0	660.3	110
אמריקה הלאטינית	69.5	125.2	51
ברה״מ ומזרח אירופה	65.8	59.9	13
אפריקה	55.1	58.8	28
צפון אמריקה	39.2	42.4	10
מערב אירופה	23.2	18.4	13
אסיה ואוסטרלאסיה	40.1	46.8	20
סך הכל	614.8	965.0	44

המקור: בריטיש פטרוליום: סקירת מקורות האנרגיה בעולם.

ציור מס׳ 2 - **תעשיית הדלק בארה״ב וברה״מ 1970-1990** (אלפי חביות ליום)

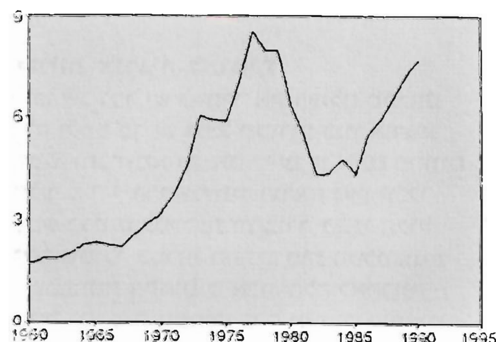
מקורות: בריטיש פטרוליום: סקירה סטטיסטית של מקורות האנרגיה בעולם, מאי 1990 והערכות פלאנקון (המובאות בניו יורק טיימס 16.11.1990)

אין זה נכון כי ארצות הברית נפלה קרבן לתנודות שחלו במחירי הדלק בשנות ה-70, שהרי למעשה

נהנתה מעליית המחירים בהנהגת ארגון אופ״ק. זמנית אמנם גרמו המחירים הגבוהים לכך שיצרני הדלק האמינו בשוגג כי הם מסוגלים לעמוד בתחרות מול מחירי המזרח התיכון. אולם אין להם כל סיכוי ובעתיד תלך תעשיית הדלק ותדעך. על פי נתוני משרד הפנים, כבר נוצלו כ-80 אחוזים מן המשאבים בשבעה מתוך שלושה-עשר שדות הנפט הגדולים במדינה. ככל שיקשה יותר לגלות דלק בארצות הברית ולשאובו כן ילך ויתיקר והתעשייה תתקשה לעמוד בתחרות מחירי השוק.

שעה שתעשיית הדלק המקומית הלכה ונסוגה, עלתה הצריכה ב-10% מאז 1985. ב-1980 היווה היבוא כ-42% מן הצריכה, אולם ב-1990 כבר הגיע לכדי 50%. אם תימשך המגמה הנוכחית, תאלץ ארצות הברית לייבא כ-75% מתצרוכתה בשנת 2000. בקיצור, כבר אין ברשותה שפע מקורות אנרגיה זולים היכולים לחפות על חולשותיה הכלכליות האחרות. למעשה מצבה של ארצות הברית הולך ונעשה דומה למצבן של אירופה ויפאן, החסרות מקורות אנרגיה זולות, מדינות אשר יחד עם זאת הצליחו לפתח כלכלות יעילות, למרות מחירי האנרגיה הגבוהים. אגב, השימוש בדלק ליחידת תל״ג בארצות הברית, כפול מן המקובל במדינות אירופה.

ציור מס׳ 3 - **יבוא הדלק נטו לארצות הברית - 1960-1990** (במיליוני חביות ליום)

מקורות: סקירות משרד האנרגיה ב-1989 וב-1990

והאופציות לאספקת דלק

יחד עם זאת ממשיכות חברות הדלק וממשלת בוש לטפל בבעיות האנרגיה כבימים ימימה ולחתור להגדלת הייצור, על אף הקשיים הכרוכים בכך. מאז 1985 עלה יבוא הדלק של ארצות הברית בשלושה מיליון חביות ליממה, ולדעת משרד האנרגיה צפוייה עלייה נוספת בעתיד. כל ניסיון לצמצם גאות זו באמצעות דלק מן המאגר הארקטי, כמוהו ככיבוי דליקה בעזרת ספל תה. יתרה מזאת, אם נמשיך להגביר את השימוש בדלק פוסילי, תיגרם שואה אקולוגית. מסתבר כי כי הבעירה הפוסילית מוסיפה מדי שנה כשישה מיליארד טונות פחמן לאטמוספירה. למרות שכבר הוכח באופן חד משמעי כי העולם הולך ומתחמם, טרם הובנו במלואן ההשלכות. מסתבר כי החקלאות עלולה להפגע קשות ואזורי חוף מיושבים בצפיפות עשויים להחשף להצפה. מספר מדינות כבר החלו לאמץ מדיניות אנרגיה שמטרתה לצמצם את פליטת הגאזים הגורמים לאפקט החממה. הולנד, דנמארק, ויפאן כבר הכירו בעובדה כי לניצול יעיל של אנרגיה תפקיד משמעותי בצמצום פליטת דו-תחמוצת הפחמן לאטמוספירה, אולם זה יוכל להתבצע רק בהתערבות ממשלתית. למרבה המזל, תביא מדיניות זו גם לצמצום בצריכת הדלק.

מדיניות דלק שנכשלה

מאז מחצית שנות ה-70 ועד למחצית שנות ה-80, הלכה ארצות הברית והשתחררה מתלותה בייבוא הדלק. היבוא הצטמצם עד כדי שליש, הודות לשיפור ניכר בניצול האנרגיה. הדבר נגרם בעיקר בשל מחירי הדלק הגבוהים, אולם גם הודות למדיניות אנרגיה מוצלחת. אם כי פרויקט הדלק הסינטטי התמוטט ותכניות מחקר גרעיני הכזיבו, הרי שהושגו הישגים ניכרים בתחומים אחרים, כגון אי-ויסות מחירי הדלק, תכניות לשימור אנרגיה, הקלות במס בתחום זה, סטנדרט חדש לניצול אנרגיה ברכב, בנייה ׳אקלימית׳, רפורמה במדיניות הפדראלית ותקציבי מחקר לפיתוח טכנולוגיות המשמרות אנרגיה.

כשהנשיא ריגן נכנס לתפקידו, הוא היה נחוש בדעתו לשים קץ למרבית התכניות הללו, בטענה כי ניצול אנרגיה הוא עניינו של הסקטור הפרטי ולא למדיניות ציבורית. תחילה ניסה לוותר כליל על משרד האנרגיה, אך לבסוף הסתפק במינויו של רופא שיניים לתפקיד השר ובהורדת המתקנים לאגירת אנרגית-שמש מעל גג הבית הלבן. הקונגרס אמנם הציל את משרד האנרגיה, אך ריגן השיג את מרבית דרישותיו. בשלהי שנות ה-80 בוטלו מרבית הקלות המס עבור ניצול יעיל של אנרגיה, ועבור פיתוח מקורות אנרגיה הניתנים

לשימוש חוזר. בנוסף לכך קוצצו תקציבי המחקר ב-80%. ב-1990 הסתכם תקציב המחקר והפיתוח בתחום ניצול יעיל של אנרגיה ב-194 מיליון דולר, דהיינו עלותם של ארבעה ימי החזקת חיל המשלוח במפרץ.

ממשל ריגן והקונגרס גם התירו לתעשיית הרכב לסגת מן הסטנדרטים שהושגו ב-1986; משום כך מיוצרות כיום בדטרויט מכוניות הצורכות יותר דלק מבעבר. זהו שינוי העולה לנו ביוקר, שכן הוא מקור תלותנו ביבוא. מכוניות צורכות כ-43% מתצרוכת הדלק במדינה, וכ-20% נוספים משמשים את אמצעי התחבורה האחרים כגון תעופה ותובלה. אילו השתפר ניצול הדלק בממוצע של כשלושה קילומטר לליטר, היינו חוסכים שני מיליון חביות ביממה ומצליחים לעמוד ביתר קלות באמברגו הדלק המוטל על עיראק.

צמצום התלות בדלק

אם כי הנשיא בוש השתמש במלים 'שימור אנרגיה' שעה שהצבא היה בדרכו למפרץ, בשנות כהונתו נמנע מלהנהיג מדיניות לצמצום תלותנו בדלק מיובא. מאז ממשל ריגן נמשכת למעשה העלייה המתמדת ביבוא הדלק לארצות הברית. בידינו האמצעים לשנות מגמה זו, שכן מסוגלים אנו להפוך את מכוניותינו, בתינו ותעשיותינו, ליעילות יותר. בהדרגה ניתן לפתח דלק נקי לשימוש חוזר עבור מכוניותינו. אם בדעתנו לעמוד בתחרות מול היפאנים והאירופים, אזי עלינו לשפר את מאמצינו בתחום זה ולהקטין את חשבון האנרגיה הלאומי!

כצעד ראשון, יש לתכנן תכנית, בעלות הנמוכה ביותר, לפיתוח אנרגיה! על ארצות הברית לשקול את כל מקורות האנרגיה ואת שימורם, ולגבש מדיניות אנרגיה על בסיס המטרות הלאומיות. ניסיון התקופה האחרונה וכן מחקרים רבים בנושא, מצביעים על העובדה כי שיפור ניצול האנרגיה הוא האמצעי המהיר והזול ביותר לצמצום התלות בדלק מיובא. לו רק השכלנו להגדיל את הניצול הממוצע למכונית מ-11 ק״מ לכדי 16 ק״מ לליטר, אזי היינו מצמצמים את תצרוכת הדלק ב-2.8 מיליון חביות ביממה עד שנת 2005. הטכנולוגיות בהישג ידינו, שכן כבר פותחו מכוניות הנוסעות מעל 28 ק״מ לליטר, אך הללו טרם הגיעו לשוק. הן כוללות מנועים משופרים, תמסורת יותר יעילה ושימוש בחומרים סינטטיים קלים. לדעת מארק לדבטר, מהמועצה לכלכלת אנרגיה יעילה, תסתכם העלות הנוספת בכ-$500 למכונית. הוצאה זו תכוסה בנקל על ידי חסכון של כ-$2000 בדלק בשנות חייה של המכונית הטיפוסית.

כמו כן דרושות תכניות רבות עוצמה כדי להמשיך את מהפכת החיסכון באנרגיה אשר שטפה את ארצות הברית בשנות ה-70 וה-80. בין היתר רצוי לצמצם מאוד את השימוש בגז טבעי, אשר ישמש תחליף לדלק בסקטורים אחרים. אך הממשלה הפדראלית שוב אינה תומכת באזרחיה השוקלים לצמצם את תצרוכת הדלק בבתיהם או במשרדיהם ולמעשה המליצה לאחרונה על קיצוץ של 85% במענקים. השיפורים שהונהגו עד כה בתחום זה כמוהם כאפס, לעומת הפוטנציאל הטכנולוגי העומד לרשותנו, שכן ניתן להפעיל מקררים, מזגנים ותאורה בחלק מזערי מן האנרגיה הנצרכת כיום.

עלות הדלק הגבוהה בעשור הקודם שימשה מניע לשיפורים רבים, אולם מאז ירדו המחירים. יתרה מזאת, הממשלה לא התייחסה ברצינות לפגמי השוק הגורמים לתת-השקעה בתחום החיסכון באנרגיה. ללא רפורמה במדיניות האנרגיה לא ינוצל הפוטנציאל ויבוא הדלק ישאר גבוה. בניו אינגלנד אומצה אסטרטגיה המעודדת את חברות החשמל והמים להשקיע מאות מיליונים בשיפור ניצול האנרגיה תוך החזרים גבוהים תמורת השקעותיהם.

מדיניות אנרגיה לאומית

בסופו של דבר יש לשחרר את העולם מתלותו בדלק ולשם כך יש לנצל מקורות כגון אנרגית השמש, והביו-מאסה. אם כי עדיין אינם מהווים תחליף מיידי, הרי שבעתיד הנראה לעין יוכלו לשמש כבסיס למערכת תחבורה בלתי-תלויה בדלק פוסילי. למרות ההתקדמות הטכנולוגית המשמעותית בתחומים אלה, חלה לאחרונה האטה כתוצאה ממחירי דלק נמוכים וצמצום תקציבים פדראליים. ממשלת ארצות הברית מקציבה למחקר סכום זעום של 138 מיליון דולר לשנה, כחמישית ממחירו של מטוס B-2 ועל אף הכול, טכנולוגיות אנרגיה מתחדשות כבשו את השוק, תוך ניצול טורבינות רוח, תחנות חשמל סולאריות, וחום גיאו-תרמי במחירים תחרותיים. בקליפורניה, לב לבה של הפעילות, יש כ-17,000 טורבינות רוח ומעל ל-40% מן החשמל מיוצר

באמצעות מקורות אנרגיה מתחדשים. הפיתוח תרם לירידה משמעותית בשימוש בדלק ובגז טבעי, והתבצע לא רק הודות למשאביה האדירים של קליפורניה, אלא בשל מאמץ מתואם בעידודה של המדינה.

יש צורך להקדיש לטכנולוגיות החדשות עידוד הזהה לפחות לזה שהיה מקובל בעבר ולהקציב להן לפחות מיליארד דולר לשנה. מחויבות ממשלתית מעין זו תעודד השקעות פרטיות, ואפשר להניח כי עד סוף העשור מקורות אנרגיה מתחדשת היו יכולות לתרום תרומה מכרעת לאספקת האנרגיה של ארצות הברית.

אנרגיה מתחדשת בתחום התחבורה תתבע השקעות משמעותיות בתמסורת, באכסון, ובמערכות הרכב. למשל, מכוניות הממונעות בחשמל יכולות לנוע באמצעות חשמל מכל מקור ולג'נראל מוטורס, פיאט וחברות אחרות, כבר יש תכניות לפיתוח רכב מעין זה. מעודדת ביותר התכנית לייצר מכונית הממונעת באמצעות מימן, מקור אנרגיה שאינו מזהם ושאפשר להפיקו הישר מן המים תוך שימוש באנרגיה סולארית. ניתן לשנע את המימן בצינורות ולאכסנו בטנקים גדולים, אך עוד יידרש זמן עד שתפותח מערכת תחבורה הממונעת במימן. בגרמניה כבר קיימת תכנית לאומית משולבת לפיתוח מערכת תחבורה מעין זו סביב מתקנים סולאריים אדירים בדרום אירופה וצפון אפריקה.

מאמצי גרמניה שופכים אור על מחדלי מדיניות האנרגיה של ארצות הברית. אין לה מטרות ברורות, משאביה פזורים על פני טכנולוגיות מגוונות והתקציבים נקבעים בהתאם לאינטרסים מידיים וקצרי ראות של התעשייה וללא חזון. אם נתמיד בדרך זו, נקריב את ביטחוננו הלאומי, נפגע באיכות הסביבה וגם נחתור תחת כלכלת המדינה, שכן הגרמנים והיפאנים משקיעים השקעות אדירות בטכנולוגיות מפתח סולאריות העשויות להפוך לתעשיות מתחרות בעתיד.

אסור לארצות הברית להתקדם ממשבר דלק אחד למשנהו, כי ההימור ילך ויחריף ככול שהמזרח התיכון ימלא תפקיד משמעותי יותר בשוק הדלק העולמי. ברשותנו הטכנולוגיות הדרושות לשים קץ למעגל קסמים זה. בימים טרופים אלה, עת חיילינו נתונים בסכנה ואנו מוציאים עשרות מיליארדי דולרים על מלחמת המפרץ, בא הזמן לחשוב ברצינות גם על 'ביטחוננו בתחום האנרגיה'.

חורף הנפט

גם ללא התלקחות גרעינית, ביולוגית או כימית, הכול עדיין עלול לעלות בעשן. אחד מגדולי הקלימטולוגים בעולם, פול קרוטצן (PAUL CRUTZEN), כימאי של האטמוספירה במכון מאקס פלאנק שבמערב גרמניה, חוזה שמלחמה במפרץ תגרום "שואה אקלימית גלובלית". במקרה שתפרוץ מלחמה, עלולות לעלות באש 400 בארות נפט כוויתיות שהצבא העירקי. מיקש, עד כמה שידוע. לדברי קרטצן, הבארות הבוערות הללו יכולות ליצור תופת בוערת ולגרום להופעת ענני עשן שיעטפו את המזרח התיכון באפלה.
הפיח מסערות האש הללו יחדור לסטרטוספירה, ימנע חדירה של אור השמש ויקרר את האקלים בחצי הכדור הצפוני. כתוצאה מכך, ייפגעו תבניות ירידת הגשם ויבולי הגרעינים בעולם לא יעלו יפה. קרוטצן אמר לכתב העיתון אובזרוור ג'ופרי לין כי "הבערה של בארות נפט רבות כל כך עלולה לגרום לשואה אקלימית וסביבתית גלובלית, ולבטח לשואה אזורית."

מתוך: IN THESE TIMES, ינואר 1991.
תרגום: **נורית גורן**

משבר הבנקים

ג'ון מילר ☐ JOHN MILLER

אם שערוריית הבנקים לחיסכון והלוואה הטרידה את מנוחתך, כדאי לך להעיף מבט לעבר משבר פיננסי נוסף העומד בשער. 1990 היתה שנת שיא במספר ההתמוטטויות בענף הבנקאות, ולחברת הביטוח הפדראלית FDIC, המבטחת את 2.7 טריליון הדולרים המושקעים בבנקים המסחריים, צפוי הפסד זו השנה השלישית. בתום השנה ייוותרו בקרן רק כ-11 מיליארד דולר, הסכום הנמוך ביותר מאז נוסדה הקרן לפני 57 שנה. לדעת המומחים, אין די בסכום זה לבטח את כל החיסכונות.

המיתון הצפוי לדעת אנשי כלכלה רבים יערים בוודאי קשיים נוספים. בנקים רבים עשויים להתמוטט, וביניהם אולי אף הגדולים במדינה. כתוצאה מכך עלולה הקרן להתרוקן מיתרת הרזרבות שלה, ומשלם המסים יצטרך לשאת בהוצאות. הנזק עלול להיות גבוה ביותר, שכן FDIC גדולה פי שתיים מן החברה הפדראלית לביטוח חיסכונות והלוואות, FSLIC. זו פשטה את הרגל ב-1989, כשהיא מותירה למשלם המסים חשבון של 500 מיליארד דולר למשך 30 שנה.

איך ייתכן ש- FDIC תשקע בבוץ כה עמוק? ב-1930, לאחר ההתמוטטות הפיננסית וההתנפלות על הבנקים בתחילת המשבר הגדול, הקימה הממשלה הפדראלית קרן ביטוח לבנקים, כדי לעודד את אמון המשקיעים במערכת הבנקאית. הקרן ממומנת באמצעות פרמיות המשולמות על-ידי הבנקים החברים בה, ומבטחת סכום של 100,000 דולר לכל חשבון בבנק מסחרי. לפני שנות ה-70 שמרה הקרן תמיד על רזרבה מומלצת של 1.25 דולר לכל 100 דולר של השקעות. ב-1988 עוד עמדו הרזרבות על 1.10 דולר לכל 100 דולר. למעשה, היתה זו השנה הראשונה שהקרן שילמה יותר משהכניסה.

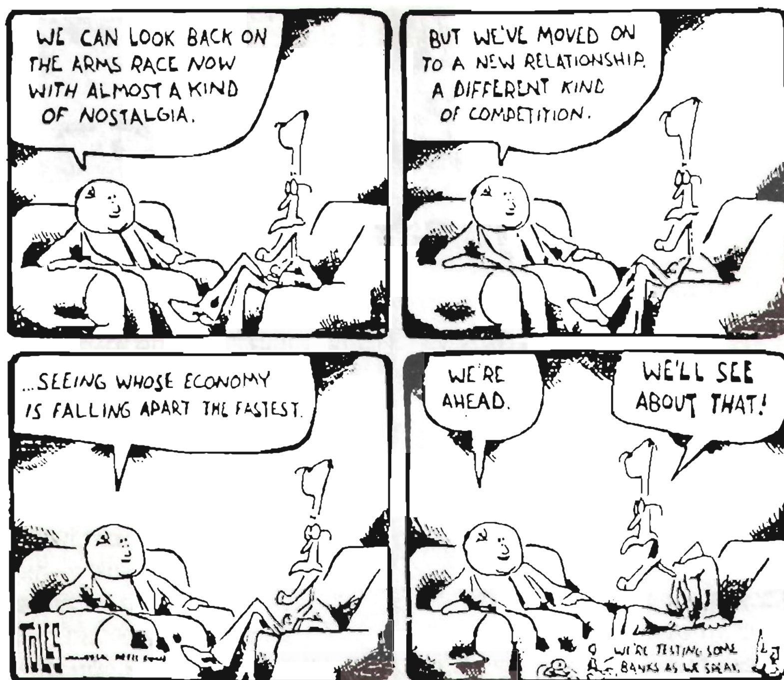
ואולם הגאות במספר הבנקים הכושלים גרמה להתרוקנות הקרן. אי-היציבות הפיננסית גברה באופן דרמטי בשנות ה-80, ומספר הבנקים הכושלים עלה מ-10 בשנה בערך ליותר מ-200 בסוף העשור. במחצית הראשונה של 1990 בלבד התמוטטו 112 בנקים. המצב הכלכלי שגרם בשעתו להתמוטטות תעשיית ההלוואה והחיסכון, מכרסם עתה בבנקים המסחריים. מאז הסרת המגבלות על המוסדות הפיננסיים בתחילת שנות ה-80, גברה התחרות ביניהם. על מנת למשוך לקוחות נאלצו הבנקים להציע ריבית יותר גבוהה, והוצאותיהם עלו. כדי לשמור על רווחיהם החלו לתת הלוואות בעלות סיכון יותר גבוה ולהתרכז יותר ויותר בהלוואות נדל"ן.

בשלהי שנות ה-80 חל מיתון בשווקי הנדל"ן, ובאזורים מסוימים, בעיקר בדרום-מערב ארצות הברית ובניו אינגלנד, עלה מספר הבנקים הכושלים. ב-1989 התמוטטו בטקסס שלושה בנקים גדולים: MCORP בדאלאס, "טקסס אמריקן" בפורט וורת, והבנק הלאומי בסן אנטוניו. ב-1990 כמעט והתמוטט אחד הבנקים הגדולים ביותר בניו אינגלנד בשל הפסדי עתק בהשקעות נדל"ן. אולם יותר מכל אלה השפיעה על קרן הביטוח של הבנקים התמוטטותם של כ-1000 בנקים מאז תחילת 1985 (יותר מאשר בכל 51 שנות קיומה של הקרן).

ב-1988 שילמה הקרן 7.4 מיליארד דולר כדי להושיט עזרה לבנקים במצוקה - סכום העולה במידה רבה על הכנסותיה מפרמיות ביטוח ומרווחי ריבית. בשנה ההיא הסתכם גירעונה נטו ב-4.2 מילארד דולר. ואם כי שנה לאחר מכן הגיע הגירעון "רק" ל-851 מיליון דולר, יש סימנים כי ב-1990, על אף עליית פרמיות הביטוח ב-44%, צפוי גירעון של 2 מיליארד דולר, בשל תשלום 6 מיליארד דולר לבנקים כושלים. האם הגירעונות והצטמצמות הרזרבות מצביעים על כך שצפויה התמוטטות הבנקים המסחריים בדומה להתמוטטות החיסכון וההלוואה?

ג'ון מילר, מרצה לכלכלה בוויטון קולג'.

מתוך: DOLLARS & SENSE, אוקטובר 1990
תרגום: זנה לש

לדעת ויליאם זיידמן, יו״ר הקרן FDIC, במצב הנוכחי תוכל הקרן לעמוד בהתמוטטויות הצפויות. אך גם הוא מודה כי אין כל סיכוי שהקרן תתאושש לחלוטין ובמהרה. למעשה, היא כבר החלה להתכונן להתמוטטויות נוספות. באוגוסט 1990 הציעה הנהלת הקרן להעלות את הפרמיות מ-12 ל-19.5 סנט להשקעה של 100 דולר, כלומר עלייה של 62%, ובכך להזרים לקרן 1.95 מיליארד דולר בשנה. זיידמן הודה כי אילו הדבר ניתן מבחינה חוקית היו מעלים את הפרמיות אפילו יותר. יתרה מזאת, על מנת לבטח את FDIC, נוטה ממשל בוש להגביל את הכיסוי לסכומים שאינם עולים על 100,000 דולר למשקיע, במקום להשקעה בודדת.

יש כלכלנים החוששים כי המצב גרוע יותר מהתשקיף של זיידמן.

דן ברומבאי, כלכלן ומומחה למשבר החיסכון והלוואה, טוען כי למעשה פשטה FDIC את הרגל, שכן 11 מיליארד הדולר שנותרו בקרן בסוף 1990 אין בהם די, ומשלם המסים ייאלץ לכסות חלק ניכר מהפסדי הבנקים המסחריים. לדידו, אותן תחבולות חשבוניות שבאמצעותן הסתירו בשעתו את משבר החיסכון והלוואה משמשות כעת להסתרת משבר הבנקים המסחריים.

לדעתו מרבית הבנקים בארצות הברית נמצאים על סף משבר, כולל הגדולים שבהם - CHASE MANHATTAN, CHEMICAL, MANUFACTURERS HANOVER, BANK OF AMERICA, וה- CITIBANK - והערך האמיתי של נכסיהם בשוק אינו מספיק כדי לכסות את השקעות לקוחותיהם ואת תביעות בעלי החוב. ספריהם אינם אמינים, שכן לא דווח בהם על הלוואות אבודות למדינות העולם השלישי ועל השקעות נדל״ן בעלות סיכון.

משבר הבנקים המסחריים יהיה בוודאי גדול ומסוכן יותר ממשבר החיסכון והלוואה, וצפוי כי השפעתו תהיה דומה. אם כי לא נשלם את המחיר ישירות כמשקיעים (שכן הממשלה תיתן גיבוי לקרן), נישא בהוצאות בתור משלמי מסים, אזרחים, עובדים ולווים. המצב הכלכלי יורע לפתע, והאבטלה תגבר כתוצאה מעליית המסים ומצמצום הצריכה. משבר FDIC שופך אור על מצבה הרעוע של המערכת הפיננסית בארצות הברית. כשמספר ההלוואות והחיסכונות אשר אינם ניתנים לפרעון מגיע לשיא חדש, כשהקרנות והקצבאות מוקפאים, כששועי מניות-הזבל והנדל״ן פושטים את הרגל בזה אחר זה, הגיע הרגע שבו יוגש החשבון על הספקולציות הפיננסיות ששלטו בכלכלת ארצות הברית בשנות ה-80.

שינויים בעושרו של המעמד השליט בארצות הברית

ג' פטראס, ק' דאוונפורט J. PETRAS, CH. DAVENPORT

הקפיטליזם בארצות הברית מתפתח לאחרונה בשני כיוונים יסודיים: אסכולה אחת של מנתחים מצביעה על לידתה של כלכלת מידע פוסט-תעשייתית, בעלת טכנולוגיה מתקדמת, ואסכולה שנייה מצביעה על שגשוג ההון הפיננסי הספקולטיבי, ועל משקלם של נכסי דלא ניידי. מספר מחקרים הצביעו על ירידת משקלו של ההון התעשייתי אשר אינו מהווה עוד בסיס הכלכלה. בשנות ה-80 איבדה ארצות הברית בהדרגה את מקומה בראש תעשיית מכונות העיבוד, כמו כן הפכה ליבואנית של תוצרים תעשייתיים, והיא עומדת להפסיד את מקומה בתחום המחשוב המתקדם. לשינויים אלה יש השלכות מרחיקות לכת: לצעירי מעמד הפועלים נחסמו מקומות העבודה בתעשייה והם נאלצו לבחור בין שכר מינימום בעבודות שירותים לבין מקורות פרנסה בלתי-חוקיים, כגון סחר בסמים וכיו"ב. מסתבר כי אין צורך בכוח עבודה בריא, משכיל, הנזקק לדיור מסודר.

צמיחת שוק "מניות הזבל" מצביעה על עליית ההון הספקולטיבי, על שליטת מנטליות של "סיכון גבוה - החזר גבוה". כמות המניות הללו עלתה ממיליון ב-1977 ל-45 מיליון ב-1986. צמיחת "כלכלת הנייר" גורמת לאווירה בלתי-יציבה, המלווה בתנודות חדות בבורסה ולעלייה משמעותית בחובות החברות.

קריסטיאן דאוונפורט הוא פרופסור לסוציולוגיה וג'יימס פטראס הוא דוקטור למדעי המדינה באוניברסיטת ניו יורק, בינגהמטון.

מתוך: MONTHLY REVIEW.
תרגום: **חנה לש**

לשינויים במבנה הקפיטליזם בארצות הברית יש השפעה רבה על המבנה החברתי הפנימי, על יציבותה ועל עמדתה בתחרות הבין-לאומית. במאמר זה נבדוק את השינויים המבניים שחלו בעשור החולף, כפי שהם משתקפים בעושרם של אמידי אמריקה. במיוחד נתעכב על המידה בה התרחק הונם מן התעשייה, כשהוא עובר לצורות ספקולטיביות ולהשקעות בנכסי דלא ניידי.

פורבס 400

היסוד לרוב הטענות במאמר זה הוא מאגר המידע אודות מקורות תעשייתיים לעושרם של 400 האמריקאים האמידים ביותר, הקרואים 'פורבס 400'!
המידע מבוסס על השנים 1982 - 1988 ומצביע על מגמות חשובות ביותר. היות ושנת 1982 היתה שנת מיתון לא רגילה, נסתפק בדיאגרמה המשווה בין הנתונים של 1983 לבין אלה של 1988.

ב-1988 השקיעו עשירי 'פורבס 400' 38% מהונם בפיננסים ובנכסי דלא ניידי, 19% בתעשייה, ו-18% בתקשורת. בשנות ה-80 מרשימה במיוחד עליית השפעתה של "כלכלת הנייר" (כספים ונכסי דלא ניידי) בהשוואה לתעשייה. ב-1983 הושקעו רק כ-25% מן ההשקעות בכלכלת הנייר, אחוז הדומה להשקעות בתחום התעשייה. אך מאז עלו ההשקעות בכלכלת הנייר ב-50%, כשההון המושקע בתעשייה ירד באופן משמעותי.
מסתבר כי המסלול אל הפסגה הכלכלית הועתק מהשקעות פרודוקטיביות להשקעות בלתי-פרודוקטיביות, שהן בהכרח גם ספקולטיביות.

אין בסיס לטענה כי ארצות הברית הפכה מחברה תעשייתית לחברת תקשורת. ב-1983 השקיעו 3% מהקפיטליסטים את מרבית הונם בטכנולוגיות

מתקדמות, ב-1988 מספרם הגיע רק ל-4%. לעומת זאת התרחב הפער בין ההשקעות בכלכלת הנייר, מ-22% ב-1983 ל-34% ב-1988.

חלוקת מקורות העושר העיקריים של: 'פורבס 400': 1983 - 1988
(באחוזים)

	1983	1988
פיננסים ודלא ניידי	25	38
טכנולוגיה מתקדמת	3	4
דלק וגז	16	8
תקשורת המונים	16	18
תעשייה	26	19
מסחר קמעוני וכו'	14	14
סך-הכל	100	100

המקור: **פורבס 400**, אוקטובר 1988.

השתלטות ומיזוגים

עליית משקלם של ההון הפיננסי וההשקעות בנכסי דלא ניידי, יחד עם ירידתו היחסית של ההון לתעשייה, חלו בד בבד עם גידול משמעותי במספר ההשתלטויות והמיזוגים, שהגיעו לממדי שיגעון ממש. אף כי התהליך החל זה מכבר, הוא קיבל ממדים דרמטיים חדשים בידי ספקולנטים קפיטליסטיים. מטרת ההשתלטות אינה מתמצית עוד בהשקעה לטווח רחוק, לשם כיבוש פלח תעשייה או לשם ביצוע חידושים וגיוון, או כאמצעי להשתלטות על שוק מתחרה. עתה הדגש הוא על רווח מהיר, תוך חשיפת נכסים בעלי ערך ומכירתם, ו/או מכירת הנכס כולו במהירות האפשרית. מגמה זו הלכה והתעצמה בעשור האחרון, כשבין 1980 ל-1988 גדלו ממדי ההשתלטות מ-1 ל-59 מיליארד דולר. אולם אין זו התמונה כולה: בתקופה המקבילה גדלו המיזוגים מ-30 ל-257 מיליארד דולר.

לתופעה זו השפעה משמעותית על אסטרטגיית הניהול, שכן זו שואפת לרווח מהיר כדי לספק את ציפיותיהם של בעלי המניות. המנהלים טוענים:

"המשקיעים הם קצרי ראות הם מכריחים את ההנהלה לוותר על מדיניות של השקעות לטווח רחוק ולחתור להפקת רווח מיידי ומקסימלי, או לעמוד מול איום של השתלטות."

ומוסיף אחר:
"הלחץ להפיק רווח מהיר הולך וגובר. המסר הוא: הימנע מכל השקעה לטווח רחוק. עשה את כל מה שבזמנו נחשב לניהול כושל."

החוקרים גילו כי חברות המעורבות בהליכי מיזוג נוטות לקצץ בהוצאותיהן במחקר ופיתוח. על פי נתוני הקרן הלאומית למדעים, החברות שהיו מעורבות ב-1986-1987 בהליכי מיזוג קיצצו את תקציבי המחקר והפיתוח ב-5%, שעה שחברות שלא היו מעורבות הגדילו את תקציביהן ב-5% בערך, בתקופה זו.

סיכום

הנתונים על 'פורבס 400' רומזים שבעלי הון ספקולטיבי הולכים ותופסים את הבכורה בקרב המעמד השליט בארצות הברית, כשהם דוחקים את רגלי הון הדלק והתעשייה. מנהיגי יפאן הבחינו בעליית ההון הספקולטיבי ובהשפעתו השלילית על ארצות הברית בתחום שוקי העולם. הם ביקרו את הקפיטליסטים האמריקנים בשל "רמת השקעותיהם הנמוכה במפעלים ובציוד, ובשל מנטליות הדוגלת ברווחים מיידיים במקום בהשקעות לטווח רחוק." אין סיכוי כי ביקורת מעין זו תשפיע, כל עוד מפעלי תעשייה ישמשו יעד נוח להשתלטויות ולמכירות, כלומר, כל עוד יתייחסו אליהם כאל סחורה העוברת לסוחר הספקולטיבי. יתרה מזאת, בסיסו הספקולטיבי של הקפיטליזם בארצות הברית תורם לאי-היציבות. בשנים האחרונות זכו עסקי הפיננסים ונכסי דלא ניידי במרב הרווחים, אולם המיתון הצפוי עשוי להדגיש את חולשתם ולמוטט אותם, יחד עם התעשיות הגדולות אליהן הם קשורים.

הערת המערכת

מאמר זה שופך אור על תפקידו הגדל והולך של ההון בכלכלת ארצות הברית, עובדה המודגשת מעל דפי MONTHLY REVIEW, מאז החלו החובות והספקולציות לגדול באופן משמעותי בראשית שנות ה-70. אולם נותרה השאלה, מה גרם לתופעה זו? יש הטוענים כי הספקולציה היא הגורם לסטאגנציה בסקטור היצרני. כלומר, אילו בעלי ההון היו משקיעים בתעשייה במקום להעדיף הימורים בקאזינו, הרי שהכול היה שפיר, והקפיטליזם האמריקני לא היה מוצא את עצמו בצרות הנוכחיות. ואילו אנו טוענים זה מכבר, כי הסטאגנציה היא שורש הרע, וכי המעבר למניפולציות פיננסיות אינו אלא התוצאה ולא הגורם לחולי הכלכלי.

לדעתנו, הסטאגנציה נגרמה בשל עייפותו המצטברת של הסקטור התעשייתי, בעקבות תקופת שגשוג ממושכת לאחר מלחמת העולם השנייה. ההון שהצטבר עבר אז מן התעשייה לפיננסים, כי למשק היצרני "נגמר הסוס". כדי למצוא פיצוי החל המשק להסתמך יותר ויותר על זרועות הביטחון וסוכנות החלל, על תקציב גירעוני ועל התפוצצות החוב הציבורי והפרטי. בשנים אלו הלכה החברה כולה והתדרדרה: העוני העמיק, הסחר בסמים שגשג, החינוך ויתר השירותים הסוציאליים הצטמצמו, וההרס הסביבתי נמשך. ברור שהתפתחויות אלו אינן תוצאה של גורם אחד בלבד, אלא הן סימפטום להידרדרותה הכלכלית של החברה הקפיטליסטית בהשפעת התהליך הכושל של צבירת הון ממשי.

מדד ההתפתחות של מדינות העולם

ארצות הברית כבר אינה המדינה העשירה בעולם. ב-1987 זכתה שווייץ בכבוד זה, בהיותה בעלת התל״ג הגבוה ביותר לנפש. אך גם המקום השני בטבלה, בו נמצאת ארצות הברית, מסתיר למעשה את המצב העגום של רבים מאזרחיה.

תכנית הפיתוח של האו״ם, UNDP, אמורה לאמוד ביתר דיוק את הישגי האנושות. לשם כך גיבשה ״מדד ההתפתחות האנושית״, HDI, והשתמשה בו למדידת הישגיהן של 130 מדינות. המדד לוקח בחשבון את תוחלת החיים, את מספרם של יודעי קרוא וכתוב ואת כוח הקנייה הלאומי, כדי לאמוד את המצב החברתי לאשורו. על פי מדד זה נמצאת ארצות הברית במקום ה-19, דהיינו, במקום האחרון בין האומות המפותחות מבחינת מספר יודעי קרוא וכתוב (96% לעומת 99%).

למרות המאמצים המושקעים בו, אין המדד מושלם. אין בו חלוקה אזורית של ההכנסות, אין בו אבחנה בין אזורים כפריים ועירוניים, אין בו התייחסות לחופש הפוליטי, ונוסף על כך עליו להסתמך על נתונים סטטיסטיים רשמיים. עם זאת, יש בו מספר המלצות: צמצום ההשקעות הצבאיות, הגדלת הסובסידיות החברתיות, צמצום ומחזור של חובות, ומתן עדיפות עליונה למדינות אפריקה המשוונית הפחות מפותחות.

הטור האחרון בטבלה מצביע על שינוי המקום של המדינה, בין הדירוג לפי המדד החדש ובין דירוגה בהתאם לתל״ג בלבד.

מתוך DOLLARS & SENSE, נובמבר 1990.
תרגום: **חנה לש**

דירוג חדש של העמים

המדינות	דירוג מדד ההתפתחות האנושית	דירוג התל"ג לנפש	שינוי המיקום
עשר העליונות			
יפאן	130	126	+4
שוודיה	129	125	+4
שווייץ	128	130	-2
הולנד	127	117	+10
קנדה	126	124	+2
נורווגיה	125	128	-3
אוסטרליה	124	114	+10
צרפת	123	119	+4
דנמרק	122	123	-1
בריטניה	121	113	+8
פינלנד	120	121	-1
מדינות אחרות			
מערב גרמניה	119	120	-1
ארצות הברית	112	129	-17
ישראל	111	108	+3
מזרח גרמניה	110	115	-5
צ׳ילה	107	73	+34
צ׳כוסלובקיה	106	102	+4
ברית המועצות	105	101	+4
הונגריה	101	87	+14
יוגוסלביה	100	90	+10
פולין	98	83	+15
דרום קוריאה	97	92	+5
סינגפור	96	110	-14
קובה	92	66	+26
מקסיקו	91	81	+10
כוויית	88	122	-34
אלבניה	84	61	+23
צפון קוריאה	82	67	+15
ברזיל	80	85	-5
איחוד הנסיכויות	77	127	-50
עיראק	76	96	-20
ניקרגואה	71	54	-17
דרום אפריקה	68	82	-14
לוב	67	103	-36
סין	66	22	44
הפיליפינים	65	46	+19
ערב הסעודית	64	107	-43
אירן	61	97	-36
וייטנאם	56	16	+40
אינדונזיה	54	41	+13
זימבבוה	52	45	+7
עומאן	48	104	-56
מצרים	45	49	-4
הודו	37	25	+12
פקיסטן	36	33	+3
טנזניה	35	12	+23
ניגריה	24	36	-12
אנגולה	22	58	-36
אתיופיה	19	1	+18
בתחתית הטבלה			
בנין	10	28	-18
אפגניסטן	9	17	-8
מאוריטניה	8	40	-32
סומאליה	7	23	-16
גיניאה	6	31	-25
צ׳אד	5	4	+1
סיירה ליאונה	4	27	-23
בורקינה פאסו	3	13	-10
מאלי	2	15	-13
ניגר	1	20	-19

ניתוח השוואתי של תיאוריית הוויסות ותיאוריית המבנה החברתי של הצבירה

דיוויד מ' קוטס ☐ DAVID M. KOTZ

הקדמה

לפני עשר שנים נוסחו משני צדי האוקיינוס האטלנטי שתי תיאוריות שונות, אך דומות, של צבירה קפיטליסטית לאורך זמן. מארקסיסטים צרפתיים פיתחו את תיאוריית הוויסות (REGULATION THEORY - RT): אגלייטה (AGLIETA, 1979, הופיע לראשונה בצרפתית ב-1976) כתב את העבודה הראשונה החשובה ביותר, ולאחר מכן נתפרסמו עבודותיהם של מחברים כמו ליפייץ (BOYER, LIPIETZ, 1986, 1987) ובואיה (BOYER, 1984, 1987). לפי תיאוריה זו, הקפיטליזם עבר סדרה של "משטרים של צבירה", שכל אחד מהם היה כרוך ב"צורת ויסות" מיוחדת לו, אשר שלטה בתהליך הצבירה. האסכולה של תיאוריית הוויסות ידועה אולי במיוחד בזכות רעיון ה"פורדיזם" - הכינוי שניתן למשטר הצבירה שלאחר מלחמת העולם השנייה. פורדיזם הוא משטר צבירה המבוסס על ייצור בשיטת הסרט הנע ועל צריכה המונית של מעמד העובדים.

במקביל פיתחה קבוצה של כלכלנים בארצות הברית את תיאוריית המבנה החברתי של הצבירה (SOCIAL STRUCTURE - SSAT OF ACCUMULATION THEORY) העבודה הראשונה שיצאה לאור היתה של גורדון (1978), ואחריה באו עבודות של גורדון (1980); גורדון, אדוארדס ורייך (1982), בולס, גורדון ווייסקופף (1983); וייסקופף, בולס וגורדון (1985). תיאוריית המבנה החברתי של הצבירה ביקשה להסביר גלים ארוכים בצבירת ההון כתוצאה מהיווצרות מבנה מוסדי תומך, והתמוטטותו אחרי כן, מבנה זה מכונה המבנה החברתי של צבירה (SSA). אחרי כן, מבנה זה מכונה המבנה החברתי של צבירה (SSA).

הן תיאוריית הוויסות והן תיאוריית המבנה החברתי של הצבירה מעמידות לרשותנו מסגרות תיאורטיות חדשות לניתוח המהלך ארוך הטווח של צבירת ההון. שתי הגישות משתמשות לצורך זה בקטיגוריות וברעיונות מארקסיסטיים, אבל שתיהן חורגות מן הניסוחים המארקסיסטיים המקובלים בנושא זה. שתי האסכולות זכו לאוהדים רבים, ועוררו עבודות תיאורטיות ואמפיריות רבות על סוגיות היסטוריות ועכשוויות הנוגעות לצבירת ההון. עבודות אלה חרגו מתחומי הכלכלה המקובלים, והן כוללות גיאוגרפיה, מדעי המדינה, היסטוריה ועוד.

שתי התיאוריית נמנות על ההתפתחויות המבטיחות ביותר בחשיבה החברתית המארקסיסטית של ימינו, אולם שתיהן כרוכות בבעיות קשות. ההתפתחות הבו-זמנית, אך הנפרדת ברובה, של שתי גישות דומות אלה, נותנת בידינו הזדמנות שאין להחמיצה לערוך ניתוח השוואתי. המאמר שלפנינו מביא ניתוח השוואתי שכזה. הניתוח יתמקד במבנים הרעיוניים והתיאורטיים של שתי הגישות אם כי מוקדשת תשומת לב לאופן ששתי האסכולות מסבירות בו את הבעיות הכלכליות העכשוויות של הקפיטליזם, לא נעשה כאן כל ניסיון להעריך את תקפותם של הניתוחים ההיסטוריים הספציפיים שנוצרו על סמך שתי התיאוריות. עם

מתוך: SCIENCE AND SOCIETY, אביב 1990
תרגום: נורית גורן

זאת, נבדקים הקשר של שתי האסכולות לתיאוריה המארקסיסטית המקובלת, והתפתחויות אפשריות שמציעות שתי הגישות החדשות הללו.

בגלל אופיין של תיאוריות חברתיות, הניסיון להשוות שתי תיאוריות דומות כאלה כרוך באי-בהירות מסוימת. ההשוואה מחייבת הן בחירה והן פירוש. כדי לפתור בעיה זו בחרתי כמה עבודות מכל אסכולה, שלדעתי מעצבות ומייצגות אותן היטב.

רקע תיאורטי משותף

תיאוריית הוויסות ותיאוריית המבנה החברתי של הצבירה מבקשות להסביר את הדפוסים ארוכי-הטווח של צבירת הון על-ידי ניתוח הקשר שבין תהליך צבירת ההון לבין מערכת של מוסדות חברתיים שמשפיעים על התהליך. הרעיון המרכזי הוא שמאפיינים מרכזיים בתהליך צבירת ההון, על פני תקופה ארוכה, הן תוצר של התפקיד התומך שממלא מערך של מוסדות חברתיים. המונח "מוסד" פירושו דרך מקובלת של עשיית דברים, נורמה של יחס גומלין וקשרים בחברה. כאמור, המושג "מבנה חברתי של צבירה" מתייחס למערך של מוסדות, בזמן ובמקום נתונים, אשר מעודדים צבירה.

המינוח בספרות שעוסקת בתיאוריית הוויסות הוא מורכב ולא לגמרי אחיד בעבודות השונות. "משטרים של צבירה" שונים הם בגדר האפשר. נראה שאגלייטה (1979) מתכוון במונח זה לצורה מסוימת של תהליך צבירה הנשלט על-ידי מערכת מסוימת של נורמות חברתיות. מכאן נובע שמשטר צבירה הוא מושג שכולל הן את תהליך הצבירה והן את מה שמצדדי התיאוריה מכנים מבנה חברתי של צבירה.

ליפייץ (1987) מציע שימוש שונה במקצת של מונחי המפתח. בספרו, משטר צבירה הוא בעיקר מערך של שעתוק - "ייצוב ארוך-טווח של הקצאות הייצור החברתי לצריכה ולצבירה" (עמ' 14). חוקים או נורמות של התנהגות המשפיעים על הצבירה מכונים "צורת הוויסות".

הרעיון המשותף לשתי האסכולות. דהיינו, שהצבירה מותנית במערכת של מוסדות חברתיים, הוא תרומה חשובה לחשיבה המארקסיסטית. ניסוח זה נגזר מן התפיסה המארקסיסטית המקובלת של צמיחה כלכלית כתופעה שאפשר להציגה כצמיחה אך ורק במסגרת צורת ייצור מסוימת. תהליך צבירת ההון שמארקס ניתח הוא תהליך הצבירה בתוך הקפיטליזם. פירוש הדבר, שצבירת ההון נשענת על המוסדות הבסיסיים של הקפיטליזם: יחסי שכר עבודה וחילופי סחורות באופן כללי (GENERALIIZED COMMODITY EXCHANGE).

התרומה של שתי האסכולות הנידונות כאן היא תרגום הקשר המארקסיסטי המקובל צבירה-מוסד לרמת הפשטה נמוכה יותר. צבירת הון יכולה לקבל צורות ספציפיות שונות בתוך הקפיטליזם: הצורה הספיציפית הקשורה במאפיינים המסוימים של המוסדות שבתוך מבנה חברתי קפיטלסטי מסוים.

המארקסיזם המסורתי מנתח את ההתפתחות החברתית כעוברת שורה של שלבים. צורת ייצור אחת באה במקום אחרת כצורה השלטת. בקפיטל (1867) מארקס מביא ניתוח שלבי ההתפתחות של תהליך העבודה בקפיטליזם, המתקדם משיתוף פעולה פשוט לייצור תעשייתי ולתעשייה מודרנית. שתי התיאוריות מיישמות גישה זו לתנועת הקשר צבירה-מוסד במשך הזמן. קשר זה אינו מתפתח באופן פשוט, בהדרגה וללא קשיים, אלא עובר סדרה של שלבים, שכל אחד מהם שונה מבחינה איכותית מקודמו. ההתפתחות הקפיטליסטית נתפסת כסדרת שלבים, שכל אחד מהם מאופיין על-ידי צורה מסוימת של תהליך הצבירה המעוגן במערך מסוים של מוסדות.

לדוגמה, בואיה (1987) מבחין בשלושה שלבים אצל המוסדות השולטים בצבירה בצרפת: הוויסות הישן של המאה השמונה-עשרה, הוויסות התחרותי שנמשך עד מלחמת העולם השנייה, והוויסות המונופוליסטי שאחרי המלחמה. משטרי צבירה שונים קשורים לצורות ויסות שונות. גורדון ואחרים (1982) עוקבים אחרי שלושת מבני הצבירה החברתיים הללו בארצות הברית. הראשון, שנמשך בערך משנות הארבעים עד שנות התשעים של המאה הקודמת, נשען על מפעלים קטנים ותחרותיים ועל תהליך עבודה מבוסס על מלאכה. את השלב השני, שנמשך משנות התשעים עד למלחמת העולם השנייה, מאפיינים מפעלים מונופוליסטיים ותהליך עבודה הומוגני. השלישי, ממלחמת העולם השנייה עד היום, מתאפיין בסדרה של "הסכמים" בין מעמדות וקבוצות המגולמים במוסדות כמו משא ומתן

בולס, גורדון ווייסקופף

קולקטיבי שקט, מדינת רווחה והמערכת הכספית של ברטון וודס.

ההיבט החדשני ביותר של התאמת הרעיונות המארקסיסטיים המקובלים הללו להתפתחות בתוך הקפיטליזם, הוא השימוש במושג המארקסיסטי "משבר כלכלי" כמבוא למעבר משלב לשלב בקשר של צבירה-מוסד. לפי ההשקפה המרקסיסטית המקובלת, המעבר מצורת ייצור שלטת אחת לאחרת מצטיין במשבר חברתי, ובסופו של דבר במהפכה חברתית, בעיקר בגלל הסתירה הגוברת בין כוחות הייצור וקשרי הייצור. המעבר בא לידי ביטוי בחידוד המאבקים המעמדיים, שמוליכים בסופו של דבר למהפכה. בגישות של שתי התיאוריות הקשר צבירה-מוסד עובר מחזור של לידה-צמיחה-התנוונות-תמורה, וכך גם צורת הייצור. בתיאוריות הללו אודות התפתחות הקשר צבירה-מוסד, המשבר הכלכלי בא במקום המשבר החברתי המקדים את השינוי המהפכני של צורת הייצור השלטת.

שתי האסכולות מבחינות בשתי משמעויות של המושג "משבר כלכלי". חוסר איזון בתהליך הצבירה גורם למשברים תקופתיים, שבאים על תיקונם באופן אוטומטי בצורה הקיימת של מוסדות. למעשה, משברים קצרי-מועד כאלה הם האמצעי לתיקון חוסר האיזון בצבירה (ראה: ליפייץ, 1987, עמ' 34; גורדון ואחרים, 1982, עמ' 26). משבר ארוך-טווח, או מבני, כרוך בירידה ניכרת של שיעור הצבירה במשך זמן ממושך. משבר ארוך-טווח שכזה מתרחש כאשר מתפתחות בעיות חמורות בקשר צבירה-מוסד, כפי שחייב לקרות. לפיכך, שתי האסכולות מפרשות את המיתון הגדול של שנות השלושים, ואת המשבר הנוכחי של הקפיטליזם, כתוצאה של בעיות בקשר צבירה-מוסד.

כדי ליישב משבר ארוך-טווח יש לשנות את הקשר צבירה-מוסד. ואולם איננו מתכוונים בכך לשינוי מהפכני. המוסדות העיקריים של הקפיטליזם נותרים על תילם, אבל צורתם הספציפית משתנה. וכך, למרות שרבים מהחסידים של שתי האסכולות מצפים ל"החלפתו של הקפיטליזם בסוציאליזם, התיאוריות שהם פיתחו מתארות כיצד מתרחש תהליך הרפורמה החברתית בתוך הקפיטליזם.

תכונה משותפת נוספת לשתי התיאוריות היא ששתיהן מציגות את צבירת ההון כתהליך שאינו רק כלכלי. צבירת ההון קשורה לטווח רחב של

מוסדות, הכולל לא רק מוסדות כלכליים אלא גם מוסדות פוליטיים ואידיאולוגיים. שתי התיאוריות מציגות רמת ביניים של הניתוח, כללית ומופשטת יותר מתיאור היסטורי מפורט של ההתפתחות הקפיטליסטית, אבל יותר ספציפית וקונקרטית מאשר התיאוריה המופשטת הרגילה של הקפיטליזם בכלל. רמה זו של תיאוריה קל יותר לבדוק על-ידי ראיה אמפירית מאשר תיאוריה מופשטת יותר, ונראה שחלק ניכר מן התיאוריה נגזר ממחקר היסטורי. ואמנם, החסידים של שתי האסכולות עסקו במידה רבה בעבודה אמפירית. עבודה זו כללה מחקרים היסטוריים על התפתחות של מוסדות ועל תהליך צבירת ההון במדינות שונות, וכן בדיקות סטטיסטיות של השערות שהועלו בעקבות שתי התיאוריות.

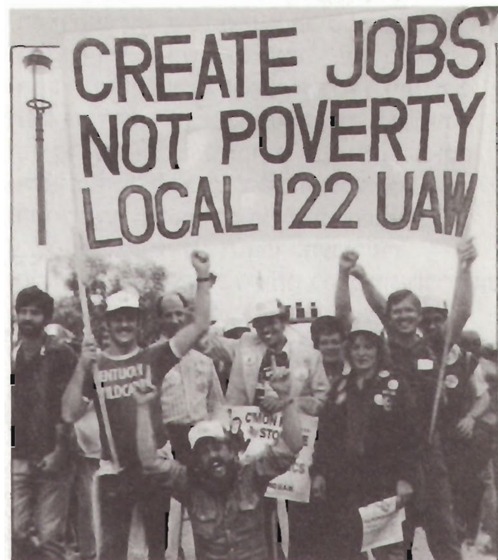
ניתוח התקופה שלאחר המלחמה

הדמיון והשוני שבין שתי התיאוריות השפיעו על ניתוחיהן את ההתפתחות הכלכלית שלאחר המלחמה. קווי הדמיון מדהימים. שתי האסכולות מסכימות ביניהן שמערך מוסדות ספציפי גרם לצבירה מהירה ויציבה, במיוחד במדינות הקפיטליסטיות המתועשות, מאמצע שנות הארבעים ועד סוף שנות השישים. שתי האסכולות מייחסות זאת לאותם מוסדות: משא ומתן קולקטיבי שקט, מדינת רווחה, מדיניות מקרו קיינסיאנית וההגמוניה של ארצות הברית. לדעת כלכלנים לא-מארקסיסטים רבים החל המצב הכלכלי להחמיר בתחילת שנות השבעים, ואילו שתי התיאוריות מסכימות ביניהן שתחילתו של המשבר באמצע שנות השישים. כמו כן, שתיהן מחזיקות בדעה כי הסיבה העיקרית להתחלת המשבר נעוצה במתחים הגוברים בתוך הקשר צבירה-מוסד שתמך מקודם בצבירה הנמרצת. יש גם דמיון בטענה כי הפתרון למשבר יגרור, בין היתר, הרחבה נוספת של תפקיד המדינה בכלכלה.

עם זאת, הניתוח של הגידול והמשבר שונה אצל שתי התיאוריות בכמה נקודות. תיאוריית הוויסות רואה במשטר הצבירה הפורדיסטי את הגורם המרכזי בגידול שחל לאחר המלחמה בארצות הברית. ארגון תהליך העבודה הפורדיסטי הביא לעלייה מהירה בפריון, בעוד שמשא-ומתן קולקטיבי והתכניות החברתיות של ה"ניו דיל" הניבו צריכה המונית, שעזרה לממש את הערך הגדל של התפוקה. המדיניות הקיינסיאנית עזרה גם למנוע בעיות של מימוש, והתוכן הצבאי של התרחבות הממשלתית הניב טכנולוגיות חדשות, שגרמו מצדן לעלייה בפריון העבודה. התבנית האוליגופוליסטית של קביעת מחירים תרמה ליציבות המשטר, אולם העניקה לו מגמה אינפלציונית. השינוי במערכת ההון והאשראי בתקופה שלאחר המלחמה יצרה את צמיחת האשראי ואמצעי חליפין הדרושים לצבירה מהירה, וגם תרם להטיה האינפלציונית של המשטר. ההגמוניה של ארצות הברית נתנה רקע יציב לצבירה.

תיאוריית הוויסות מדגישה את ההשפעה שיש למוסדות על מגמות המשבר הטמונות בצבירת הון. ליפייץ (1986, 1987) טוען כי התצורה המוסדית דלעיל איזנה את ההרכב האורגאני של ההון, מאחר שההשקעה קבועה לנפש גדלה בשיעור זהה לשיעור הגידול בפריון בתחום ההשקעה; היא איזנה גם כל נטייה לירידה של שיעור הערך העודף, משום שהצריכה של העובדים עלתה בשיעור דומה לשיעור העלייה בפריון העבודה. החיבור הקבוע של הון ושיעור הערך העודף מנע את נפילתו של שיעור הרווח, ואילו צריכה גוברת של העובדים עזרה לפתור את בעיית המימוש.

החשיבות הגדולה יותר שתיאוריית המבנה החברתי של הצבירה מייחסת למאבק המעמדות, לחידושים פוליטיים ולצורך ביציבות חברתית, ניתנת זווית אחרת לפירוש אודות הפריחה שלאחר המלחמה, למרות שיש חפיפה במוסדות. בולס ואחרים (1983) מחלקים את מוסדות המבנה החברתי של הצבירה לאחר המלחמה לשלוש קבוצות: הסכם הון-עבודה, ההגמוניה של ארצות הברית והסכם קפיטליסט-אזרח. הקבוצה הראשונה פעלה בעיקר לייצוב הקשרים בין הון ועבודה. השנייה הבטיחה אספקה זולה ואמינה של חומרי גלם ושווקים עולמיים יציבים ומתרחבים לסחורות ולהון, על-ידי ייצוב הקשרים בין המעמד השולט בארצות הברית לבין מעמדות וקבוצות שונות בארצות אחרות. הקבוצה השלישית כללה ייצוב קיינסיאני באמצעות הוצאות ביטחון, סובסידיות ממשלתיות לתעשיות מפתח וקיום מדינת רווחה. קווי פעולה אלה היו בגדר התערבויות בשוק, שהניבו יציבות כלכלית וחברתית רבה יותר. הנושא העיקרי אינו השמירה על שיעור הרווח, אלא "ייצובם של כל היחסים החברתיים המרכזיים, פנימיים וחיצוניים, של המערכת. התוצאה היתה צבירה מהירה ויציבה באופן בלתי-רגיל.

ההבדלים בין התיאוריות ניכרים עוד יותר בהסברים למשבר. הספרות של תיאוריית הוויסות מתמקדת במשטר הצבירה המגיע לקצה יכולתו לשמש בסיס לגידול נוסף. תהליך העבודה הפורדיסטי מגיע לקצה גבול יכולתו לקדם את כוחות הייצור. אגלייטה (1979) מתייחס ל״מיצוי כל האפשרויות לפריון מוגבר בשיטת הסרט הנע״ (עמ׳ 163). ליפייץ (1986) מרחיב בעניין זה, וטוען כי ארגון הייצור הפורדיסטי ״מניב בתחילה תוספת פריון גדולה יותר מאשר עליות בהון קבוע, אבל לאחר מכן הוא נעשה הרבה יותר מדי ׳יקר׳ ״(עמ׳ 26). בואיה (1987) מעלה את הסברה כי ״הפורדיזם יעיל למדי בכל הנוגע לפריון העבודה וההון, כאשר הוא מחליף מערכות ישנות יותר, אבל יותר ויותר קשה לקבל תוצאות דומות כאשר הסוגיה היא להעמיק - ולא עוד להרחיב - אותן שיטות ארגון.״ (עמ׳ 30-31).

המיצוי של ארגון הייצור הפורדיסטי גורם להאטה בגידול הפריון, וזו מופיעה ברוב המדינות הקפיטליסטיות המתועשות באמצע שנות השישים.

משטר הצבירה הפורדיסטי אינו רק צורת ארגון של תהליך העבודה. הוא גם נורמה של צריכה בקרב מעמד העובדים, וכרוך בצריכה המונית של סחורות. גם היבט זה של הפורדיזם נכנס למשבר. כאמור לעיל, משטר צבירה המבוסס על צריכה המונית בקרב העובדים זקוק לתכניות סוציאליות המספקות צריכה קולקטיבית אשר מקיימת ומייצבת את סך כל הצריכה של מעמד הפועלים. אבל צורת הארגון הפורדיסטית של תהליך העבודה אינה מותאמת לייצר מוצרי צריכה קולקטיביים, שמסופקים בעיקר על-ידי המדינה, כתוצאה מכך, העלות של אספקת מוצרים כאלה (טיפול רפואי, גמלאות וכדומה) נוטה לעלות במהירות, ״עד אשר היא מבטלת את הנטיה הכללית לעלייה בשיעור הערך העודף״ (אגלייטה, 1979, עמ׳ 166). הספרות של תיאוריות הוויסות מזכירה גורמים נוספים המובילים למשבר, אולם ההתפתחויות המתוארות לעיל ממלאות תפקיד מרכזי, והן מדגימות את הרעיון, שמשטר הצבירה שוב אינו יכול לקדם את כוחות הייצור. הבעיה שהתעוררה בשנות השישים לא היתה האטה כלשהי בהופעתן של טכנולוגיות חדשות שאפשר להתאימן לתעשייה, אלא בעיה של משטר הצבירה בחיבורו לצורת הוויסות המיוחדת שלו (בואיה, 1987).

הספרות של תיאוריית המבנה החברתי של הצריכה מביאה הסבר שונה להתפרצות המשבר, למרות הדמיון השטחי. שלוש המערכות של ״הסכמים״ שביסוד ההתרחבות שלאחר המלחמה - הסכם הון-עבודה, ההגמוניה של ארצות הברית והסכם קפיטליסט-אזרח - היו בעיקרן ביטוי מוסדי של השליטה הקפיטליסטית האמריקית על מעמדות וקבוצות אחרים. מה שגרם בסופו של דבר להתמוטטות של הסכמים אלה היתה ההתנגדות הגוברת של הקבוצות הנשלטות. המיליטנטיות הגוברת של עובדים צעירים קראה תיגר על הסכם הון-עבודה. תנועות עממיות הצליחו לשפר תכניות סוציאליות, ויצרו שכר חברתי אמיתי שהגביר את יכולתו של מעמד העובדים לדרוש שכר ותנאי עבודה טובים יותר. תנועות בעם גם הטילו ספק בזכותם של הקפיטליסטים להרוס את הסביבה, ליצור מקומות עבודה לא-בטוחים ולכפות על המדינה בעורמה תעשייה מסוכנת של אנרגיה גרעינית. וברמה הבין-לאומית, אתגרים גוברים מצדם של מתחרים קפיטליסטיים מתועשים פגעו בהסדרים הכלכליים של ההגמוניה האמריקנית, ואתגרים של העולם השלישי פגעו בשליטה הצבאית האמריקנית ובשליטת חברות אמריקניות על המחירים של חומרי גלם (בולס ואחרים, 1983, פרק 3).

תאוריית המבנה החברתי של הצבירה מסכימה גם היא, כי ההאטה בפריון ציינה את התחלתו של המשבר הנוכחי. אבל לדידה, האטה זו היא בעיקר תוצאה של קריאת תיגר עממית, שהצליחה, על השליטה הקפיטליסטית של ארצות הברית (בולס ואחרים, 1983, פרק 6).
תיאוריית הוויסות מודה כי מאבק חברתי הולך ומחמיר אפיין את תקופת המשבר. אגלייטה מציין כי משבר הפורדיזם "בא לידי ביטוי בעיקר בהחמרה במאבקי המעמדות בנקודת הייצור" (עמ' 162). אבל מאבק כזה נתפס כתוצאה, או כביטוי, של המשבר יותר מאשר כגורם העיקרי. גורם זה הוא מיצוי משטר הצבירה הפורדיסטי בתוך צורת הוויסות הקיימת.
אותו הבדל נמצא גם בניתוח שמנתחות שתי האסכולות את האינפלציה. אגלייטה (1979) טוען כי אינפלציה זוחלת מוגבלת למשטר הצבירה-צורת הוויסות של התקופה שלאחר המלחמה (פרק 6). הגורם העיקרי הוא פיחות חלקי של הון קבוע כתוצאה מהתיישנות מתוכננת, הגורמת לכך שהוצאת הכספים עולה על הערך שמומש. היבטים שונים של שיטת הוויסות ממלאים תפקידים משניים בתהליך זה: השיטה של יצירת כספים ואשראי על-ידי הבנק, צורת התחרות בין ההון וצורת הקביעה של מחיר ושל שכר. עם העמקת המשבר בשנות השבעים, הפכה האינפלציה הזוחלת לאינפלציה דוהרת באמצעות תהליך שהיה כרוך בהאטת הייצור, במאמצים גוברים להגביר את הפריון על-ידי חידושים ובמבנה החוב הגדל של הכלכלה.

לעומת זאת, הספרות של תיאוריית המבנה החברתי של הצבירה הסבירה את האינפלציה שלאחר המלחמה כתוצאה מקונפליקטים גוברים בין הקבוצות על חלקן בתפוקה. כאשר המשבר האט את הצמיחה של סך כל התפוקה של המשק, החמיר המאבק על חלוקת ההכנסה בין הון, עבודה וקבוצות אחרות, והאינפלציה הואצה (רוזנברג וייסקופף, 1981).

יש הבדלים נוספים בדרך ששתי האסכולות מפרשות את המשבר שלאחר המלחמה, ואחדים מהם נידונים על-ידי בואיה (1984). לגבי הבדל אחד, הנוגע לתפקיד של הוצאות הביטחון בגרימת המשבר, נוקטות שתי האסכולות טיעונים הפוכים מן הטיעון הרגיל שלהן. בולס ואחרים (1983) קובעים כי הרמה הגבוהה של הוצאות הביטחון בארצות הברית פגעה בצמיחת הכלכלה (עמ' 79-80). אגלייטה (1979) טוען כי הירידה בחלקן של הוצאות הביטחון בתקציב הפדרלי בשנות השבעים נטתה לפגוע בזרימת החידושים המדעיים לתהליך הצבירה (עמ' 240-241). ירידה יחסית זו בהוצאות הביטחון היתה בעיקר תוצאה של מאבקים עממיים: המאבק הלאומי המוצלח למען החירות של העם הווייטנאמי יצר אווירה פוליטית שאפשרה לכוחות המקומיים, ששאפו להעביר את הקדימויות מהוצאות ביטחון להוצאות חברתיות להצליח במשך זמן-מה. מן הטיעון של בולס ואחרים לגבי הוצאות ביטחון משתמע, כי תפקיד ההוצאות האלה להיות מנוע לגידול בכלכלה הגיע לגבול יכולתו.
אבל ההבדל הזה בעניין הוצאות הביטחון הוא יוצא דופן. בדרך כלל, ההסבר שתיאוריית הוויסות מציעה למשבר הנוכחי של הקפיטליזם הוא מבני בעיקרו, ואילו תיאוריית המבנה החברתי מסבירה את המשבר בעיקר כתולדה של מאבק מעמדות. לגבי הראשונה, מאבק המעמדות המתחדד נבע בעיקר מסתירות מבניות, ואילו לגבי השנייה, כישלון המבנים נבע בעיקר מהתחדדות המאבקים בין המעמדות.

הערות סיכום

שתי התיאוריות הן מן התרומות החשובות ביותר לחשיבה המארקסיסטית בעת האחרונה. אבל שתי האסכולות החדשות הללו זקוקות להתפתחות נוספת. יש צורך בזהירות רבה יותר כאשר מיישמים את התיאוריה להיסטוריה. תשומת לב זהירה לתנועה הממשית של ההיסטוריה, ולעניין פשוט כמו תיארוך נאות של התפתחויות היסטוריות, יכול למנוע מבוכות תיאורטיות. התפתחות התיאוריה צריכה להתקדם בשילוב עם מחקר היסטורי קפדני.

יש להבהיר את ההגדרות ואת התפיסות של שתי האסכולות ולהשתמש בהן בזהירות רבה יותר. התפתחות האסכולות האלה בעתיד תיהנה מהתפתחויות בתיאוריה המארקסיסטית על מגמות משבר, ומהבנתנו את ההשפעות הסותרות של התפתחויות היסטוריות שונות על מגמות אלה. היא תיהנה גם מהתפתחויות בשיטות האמפיריות לבחינת היחסים הסותרים במהותם בין תופעות חברתיות. מראשית דרכו כתיאוריה חברתית, היה במארקסיזם מתח בין הממד המבני לממד המאבק המעמדי. אחת הקריקטורות של המארקסיזם רואה אותו

כתיאוריית מבנה דוגמטית, שהפעילות האנושית נקבעת בה על-ידי כוחות מבניים לא-אישיים. הקריקטורה ההפוכה רואה במארקסיזם תיאוריה וולונטריסטית בעיקרה של מאבק מעמדות. לפי גישה זו, רק פעילותם של המעמדות, ארגונם ומנהיגיהם קובעים את מהלך ההתפתחות של המבנה. אף אחת מן האסכולות הנידונות כאן אינה תואמת את הקריקטורות הללו, ואולם תיאוריית הוויסות נוטה יותר לכיוון הקריקטורה הראשונה, בעוד שתיאוריית המבנה החברתי של הצבירה נוטה יותר לכיוון השנייה.

אף אחד מן הקטבים אינו "נכון". ההיסטוריה היא תוצאה של פעולת הגומלין בין שתי מערכות הכוחות. בטווח הרחוק מאוד, הכוחות המבניים חשובים יותר, ומאבקי מעמדות נוטים לשקף כוחות מבניים כאלה. בטווח הקצר, הפעולות שנוקטים המעמדות יכולות להכריע. כתיאוריות של טווח הביניים, הן עוסקות במסגרת זמן שבתוכה גם כוחות מבניים וגם מאבקי מעמדות ממלאים תפקיד חשוב. תיאוריית הוויסות אינה מקדישה תשומת לב מספקת להשפעות הבלתי-תלויות של מאבקי מעמדות ומאבקים אחרים על תהליך הצבירה, ואילו תיאוריית המבנה החברתי של הצבירה אינה מעניקה משקל מספיק לכוחות מבניים. כניתוחי ביניים, האחד הוא מבני מדי והשני הוא וולונטריסטי מדי. אם יחסי חליפין רבים יותר בין שתי האסכולות יניעו אותן זו כלפי זו, יביא הדבר תועלת לשתיהן גם יחד.

העשירים הלכו והתעשרו......

*בהתאם לממצאים חדשים, יגיע בסוף 1990 הפער בין עשירי אמריקה לבין כל יתר האמריקנים לממדים חסרי תקדים. אחוז אחד באוכלוסייה (כ-2.5 מיליון) יחלשו על הכנסה הזהה כמעט להכנסת השכבות התחתונות המהוות כ-40% מן האוכלוסייה (מאה מיליון), וחלקו של המעמד הבינוני ירד לשפל שלא היה דוגמתו מאז מלחמת העולם השנייה. נתונים אלה לקוחים מדו"ח המרכז לענייני תקציב ומדיניות העדיפויות, הדן **בפער ההכנסות של העשירים, העניים והמעמד הבינוני**. מספרים אלה מבוססים על מידע לשנים 1980-1988 שהתפרסם בדו"ח המשרד לענייני תקציב של הקונגרס, ה-CBD, ובו גם תשקיף לשנים 1989-1990.*

לדעת המרכז, נגרם פער זה בשל הגידול האדיר ברווחי הון של עשירי אמריקה ובשל השינויים שחלו בנטל המסים. רווחי הון הן אותן ההכנסות המתקבלות ממכירת נכסים אישיים שערכם עלה. בין 1980 - 1990 הוכפלו הכנסות אלו בכל משפחה בעשירון העליון והגיעו מ-$83.000 ל-$175.000 לאחר התאמת האינפלציה. כל היתר, דהיינו כ-90% מן האוכלוסייה, יזכו בממוצע לעלייה של כ-$12 בהכנסות מהון.

השינויים בנטל המסים הפדראליים היו אף הם לרעת העניים ולטובת העשירים. לדוגמא: מס ההכנסה המוטל על המשפחות העניות עלה ב-1990 ב-16% בהשוואה ל-1980, המס המוטל על המעמד הבינוני עלה ב-1% אולם העשירון העליון משלם למעשה פחות מסים פדראליים!
להערכת המרכז, גם ההכנסות הממוצעות (לאחר מס) מצביעות על ירידה. מאז 1980 עלתה הכנסתן של משפחות מן העשירון העליון ב-87%, שעה שהכנסת העניים ירדה ב-5%. לכ-60% מן האמריקנים לא תהיה למעשה כל עלייה בהכנסותיהם.

מתוך: DOLLARS & SENSE, אוקטובר 1990.

מבוא למהדורה חדשה של 'חברה בתר-מהפכנית'

פול מ' סוויזי ☐ PAUL M. SWEEZY

אני מברך על ההחלטה להוציא לאור מהדורה חדשה של הספר חברה בתר-מהפכנית (POST REVOLUTIONARY SOCIETY). אירועים שהתרחשו מאז פרסומה של המהדורה הראשונה ב-1980 - עלייתו לשלטון של מיכאל גורבצ'וב בברית המועצות, החלטתו להפעיל רפורמות מרחיקות לכת במסגרת הפרסטרויקה והגלסנוסט, הרגיעה במלחמה הקרה באירופה והתמוטטות המשטרים הנתונים בידי המפלגה הקומוניסטית במזרחה - מיקדו את תשומת הלב בנושאו של הספר בצורה חסרת תקדים לחלוטין. הדעה המקובלת בעולם הקאפיטליסטי לפני 1985 הייתה, כי החברות המעורבות באירועים אלה - יחד עם חברות אחרות שנוצרו בעקבות המהפכות שחלו במאה ה-20 - הן יצורים מונוליטיים טוטאליטריים שאינם ניתנים לשינוי; וכל טיעון שהוא, אפילו היגיוני מאוד או מבוסס על עדויות היסטוריות, לא יכול היה לערער אמונה זו. ואולם לאחר 1985 שוב אי-אפשר להתעלם מן המציאות של שינוי מרחיק לכת שמקורו בפנים. לאור הנסיבות שהשתנו, שאלת מהותן של חברות אלה זכתה לעניין מחודש ולדחיפות חדשה. אני מקווה, שזו תהיה סיבה טובה ומספקת להדפסה חוזרת של חומר שהופיע לראשונה לפני עשר שנים.

בין השאלות הנוגעות במיוחד לאנשי השמאל לאחר מה שקרה בשנים האחרונות, אפשר למנות את השאלה, האם המשבר בברית המועצות והתמוטטותם של המשטרים במדינות הגוש הסובייטי במזרח אירופה, פירושם הוא שהסוציאליזם נכשל למעשה, ואם כן - מה המסקנות שיש להסיק מכך. מובן שאי-אפשר היה להציג שאלות אלה לפני 10 שנים, אך תשובות מוגדרות היטב בכל זאת משתמעות מן העמדות שננקטו בספר. סבורני כי השימוש הטוב ביותר שאני יכול לעשות במבוא זה, הוא להציג אותן בצורה ברורה ומתומצתת ככל האפשר.

דעה נפוצה למדי בשמאל טוענת, כי התשובה לשאלות אלה היא פשוטה: לחברה הסובייטית שעלתה ממהפכת אוקטובר, ולכל אלה שבאו בעקבותיה לאחר מכן, אין דבר וחצי דבר עם סוציאליזם (הסיבות הניתנות לכך הן רבות, ואין צורך לדון בהן כאן). מכאן נובע כי הסוציאליזם מעולם לא נוסה הלכה למעשה, ולכן לא יכול היה להיכשל. הדעה המנוגדת, הרווחת גם הי בקרב השמאל ומקובלת על הימין כולו, היא שהחברות הנדונות היו סוציאליסטיות, כפי שהן טענו, ולפיכך כישלונן הוא אכן כישלון הסוציאליזם.

עמדתי היא, שאף אחת מדעות אלה אינה מתיישבת עם ההיסטוריה של יותר מ-70 שנה שעברו מאז המהפכה הרוסית של 1917. הבעיה היא הרבה יותר מורכבת.

אין לי כל ספק שהמהפכה הרוסית ואלה שבאו בעקבותיה היו מהפכות סוציאליסטיות אמיתיות, בעלות שורשים עמוקים בתנועה בין-לאומית, שמקורותיה במחצית הראשונה של המאה ה-19. המפלגות והמנהיגים שעמדו בראש המאבקים המהפכניים היו ברוב המקרים מארקסיסטים ותיקים, שיעוד חייהם היה להפיל מערכת לא-הוגנת ונצלנית ולהחליפה במערכת מבוססת על עקרונות הסוציאליזם, כפי שנוסחו על-ידי מארקס ואנגלס ותלמידיהם בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. בנסיבות אלה, המשטרים המהפכניים שעלו לשלטון היו ללא ספק סוציאליסטיים באופיים, וכל ניסיון לסתור או לטשטש עובדה ידועה זו הוא בגדר סילוף ההיסטוריה.

זו הקדמה למהדורה יפאנית חדשה של הספר.
מתוך: MONTHLY REVIEW, יולי-אוגוסט 1990.
תרגום: נורית גורן

לאחר תפיסת השלטון על-ידי המהפכנים בא המאבק לעצב את החברה הבתר-מהפכנית, ובנושא זה עוסק הספר הזה. ההנחה העיקרית שלי, בצורתה הבסיסית ביותר, היא כדלקמן: כל המהפכות הסוציאליסטיות של המאה ה-20 התרחשו בתנאים בלתי-נוחים ביותר, ומול התנגדות תקיפה של מנהיגי העולם הקאפיטליסטי שממנו פרשו. המשטרים המהפכניים החדשים היו מסוגלים להפיל ולנשל את השליטים הקודמים, ומבחינה זו הם הצליחו להניח את היסוד לחברה סוציאליסטית. אבל המאבק לחיים או למוות שנדרש כדי לפתח את החברה העוברית החדשה ולהגן עליה, יצר קרע צבאי בטבעו - האם בלתי-נמנע או לא, זה עדיין שנוי במחלוקת - בין המנהיגים לבין העם. במהלך הזמן, ונגד רצונם וכוונתם של המהפכנים המקוריים, התחשל מאבק זה למערכת חדשה של מעמדות מנוגדים. מובן שלא הייתה זו חזרה לקאפיטליזם: זה היה קורה אילו הקונטר-רבולוציה הייתה זוכה במאבק, לא כתוצאה מהתפתחות פנימית מובהקת במשטר המהפכני עצמו.

בברית המועצות נמשך התהליך הזה כ-15 שנה, והגיע לשיאו בטיהורים שערך סטאלין באמצע שנות ה-30 כדי לחסל את אלה שנותרו מן המפלגה הבולשויקית הישנה. אופיה של החברה הבתר-מהפכנית התבסס - חברה לא קאפיטליסטית ולא סוציאליסטית, אלא אוטוריטרית, כשהמדינה שולטת ברוב אמצעי הייצור והתכנון הוא מרכזי. אין לחברה זו שם מקובל על הכול, וספר זה מתייחס אליה פשוט כאל חברה בתר-מהפכנית. כינוי נוח יותר יכול להיות "חברה מטיפוס סובייטי", כי בדרך כלל החברות המהפכניות האחרות של המאה ה-20 צייתו פחות או יותר לדגם הסובייטי.

חברה חדשה זו זכתה ללגיטימיות וליוקרה הודות לתפקיד שברית המועצות מילאה במיגור כוחות הציר במלחמת העולם השנייה. ואילו המערכת של תכנון מרכזי, שאיפשרה לברית המועצות לתעש את עצמה במהירות כה רבה בשנות ה-20 וה-30, הייתה יעילה לא פחות למילוי המשימות של שיקום ושל פיתוח נשק גרעיני וטילים באליסטיים, על מנת לקיים מאזן כוחות, פחות או יותר, עם ארצות הברית ובני בריתה הקאפיטליסטיים.

בסוף שנות ה-60 ובשנות ה-70 זכה הדגם הסובייטי למידה רבה של לגיטימיות ויציבות, וקיומו למשך זמן בלתי-מוגבל נראה מובטח. אבל כבר ב-1979 היה ברור שהשקט על פני השטח מטעה ביותר. אני מצטט מן הפיסקה המסיימת:

אפילו במושגים כמותיים טהורים, הביצועים של הכלכלה הסובייטית מפגרים מזה זמן-מה אחרי השאיפות של מנהיגיה והיכולת של משאבי הייצור האנושיים שלה... אולי אי-אפשר לומר כי החברה הבתר-מהפכנית, כפי שהיא מיוצגת על-ידי הדוגמה הוותיקה והמתקדמת ביותר שלה, הגיעה למבוי סתום. אבל לפחות אפשר לומר כי נראה שהיא נכנסה לעידן של דריכה במקום, שונה מן הסטאגפלציה של העולם הקאפיטליסטי המתקדם, אבל גם היא לא מראה אותות אל דרך המוצא.

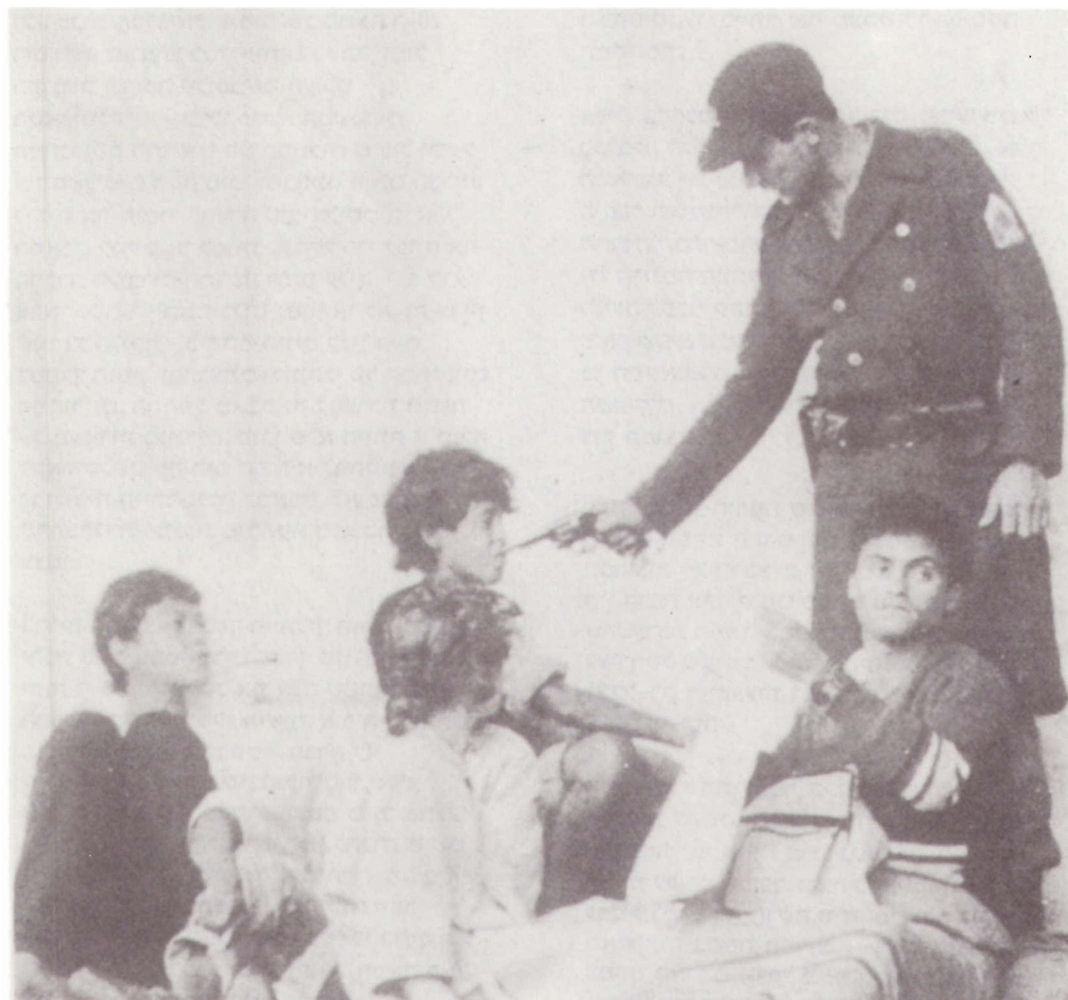
עתה, בעזרת חוכמה שלאחר מעשה, המבוססת על זרם המידע החדש המגיע אלינו מברית המועצות של גורבצ'וב, אנו יודעים כי העניינים היו הרבה יותר יגעים משהם נראו ב-1979. לא רק שהמערכת הייתה במבוי סתום, היא אף נכנסה לעידן של שקיעה, שאפשר היה לעוצרה, אם בכלל, רק באמצעות רפורמות קיצוניות שיזעזעו אותה עד יסוד.

אני חושב שהוגן לומר, כי התפתחויות אלה תואמות לחלוטין את הניתוח של החברה הבתר-מהפכנית כפי שהוא מוצג בספר זה, ואפילו חזויות על-ידו. לפיכך, נראה לי הגיוני ומועיל לכלול במהדורה חדשה זו מאמר על ההתפתחויות האחרונות בברית המועצות, שנכתב במשותף עם עמיתי הארי מאגדוף, ונתפרסם בגיליונות מרס ואפריל של כתב-העת MONTHLY REVIEW, שהוא ואני עורכים אותו. המאמר נשא את הכותרת "פרסטרויקה ועתיד הסוציאליזם", ובחן את הסוגיה: מדוע המערכת החברתית שאיפשרה לברית המועצות לצאת מנצחת ממלחמת העולם השנייה, להשתקם לאחר האבידות האיומות של מאבק זה ולהגיע לעמדה של מעצמה, לא הייתה מסוגלת להגיב על האתגר השונה לחלוטין של סיפוק הדרישות הסבירות של העם בימי שלום.

המסקנה המתבקשת מניתוח כזה היא, כי המשבר של ברית המועצות וההתמוטטות של

בני בריתה במזרח אירופה לא נבעו מכישלון הסוציאליזם. המאבק לסוציאליזם בברית המועצות כפי שתואר לעיל נכשל זמן רב קודם

לכן, עם התגבשותה של מערכת מעמדות, ומערכת זו היא שנכשלה בסופו של דבר, למרות הישגיה, שאין להטיל בהם ספק.

הפיצול בין סוציאליזם לדמוקרטיה

על "הגירת" ה-PDS אל הרפובליקה הפדראלית הגרמנית

תומס שמיד THOMAS SCHMID

התרחשויות השנה החולפת בשתי הגרמניות אינן חסרות החמצות ואף לא מעשי שחיתות. כוונתי להחמצה של שעת הכושר הבלתי-חוזרת של איחוד דמוקרטי, תוך התעלמות הולכת וגוברת מכללי התבונה המקובלים ברפובליקה הפדראלית. במקום ערכי הדמוקרטיה של חברה תרבותית הולכת הכלכלה ותופסת את הבכורה. שעה שאירופה כולה כמהה לפילוסופיה חדשה של מדיניות השכנות הטובה, טרודים הגרמנים בענייניהם הם. מסתבר כי מדינת הלאום, שנחשבה ייצור שזמנו חלף, הולכת וקמה לתחייה. לעומת תהליך האיחוד המזורז של אירופה ניצבת גרמניה גדולה המטילה אימה על שכנותיה.

הצטרפותן האווילית והמיותרת של שתי המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות למעגל הלאומיות (צעד אשר לבטח לא יועיל להן) מעוררת מחשבות עגומות באשר ליכולתם של הסוציאל-דמוקרטים ללמוד את לקח ההיסטוריה, ולא להיות בין הראשונים המאמצים משמעת לאומית עיוורת. בקרב רבים מבין המערב-גרמנים מתעורר היום החשש כי אבדה להם הזהות האזרחית והפוליטית, דווקא בשעה שכבר חשו עצמם כאזרחי העולם החיים חיי שפע בעידן בתר-לאומי. ושם, במזרח גרמניה, לא נשמעים עוד קולותיהם של ואצלאב האוול והדומים לו, אלא דווקא קולותיהם של הקאנצלר קוהל ואחרים, אשר מניעיהם בעיקר אנוכיים. כקודמיהם ב-1945, דוחפים הללו ללא הרף לביטול ההאשמה הקולקטיווית המוטלת על חברה אשמה ומיוסרת.

אך יש שלמחזה "הגרמנו-גרמני" ניתנת משמעות דקה יותר ומתוחכמת. כוונתי להתפשטותה המפתיעה של ה- PDS מערבה אל הרפובליקה הפדראלית. גריגור גייזי, מנהיגה הערמומי, כבר הכריז בדרכו האלגנטית כי האיחוד טומן בחובו הפתעות לא מעטות לתומכים הנלהבים, ובין היתר התפשטות ה- PDS מערבה. ואכן, תוך זמן קצר הצליחה מפלגה זו להשיג את הבלתי-אפשרי. ככל יתר המפלגות הקומוניסטיות במשטרים הטוטאליטריים, ייחסה ה- SED מאז ומתמיד חשיבות מרובה לסמלים, ותמיד השתמשה באותם מושגים נדושים כמגן אידיאולוגי. יש לזכור זאת על מנת להעריך כראוי את הישגיה. שכן בשלהי השנה שעברה היה מצבה של ה- SED הגרוע ביותר מבין המפלגות הקומוניסטיות בעולם. היא הייתה היחידה שיצרה מדינה המבוססת על המפלגה, שכל קיומה היה מבוסס על האידיאולוגיה הקומוניסטית. דומה היה כי לחברה הגרמנית נשקף איזשהו עתיד רק על הריסותיה של ה- SED, לאחר כינוס נכסיה וחזרתה בתשובה, בעקבות מאבק פנימי, והודאה באשמה.

מאז חלפו רק מספר חודשים והמפלגה הצליחה בצורה מבריקה להשתחרר מתדמית המפסידן. היא מצליחה במיוחד בהליכה על החבל הדק בין ישן לחדש. כבדרך אגב וללא משים היא נפרדה מחבריה הוותיקים, תוך כדי שלילת חברותם באופן ברוטאלי. בתחבולות שונות ומשונות הצליחה להציל את מרבית רכושה. מיום ליום היא נעשית יותר מפלגה של פסטיבלים, מפלגת נוער. היא מיטיבה לשלב את הקסם הטמון ברישול הנהוג בקרב ה"ירוקים", עם יעילות ודיוק ארגוני. גולת הכותרת הייתה שינוי שמה מ- SED ל-PDS. עובדה סמאנטית זו טרם זכתה להערכה

תומאס שמיד הוא סופר וחבר במפלגת ה"ירוקים".

מתוך: DIE NEUE GESELLSCHAFT - FRANKFURTER HEFTE ירחון מפלגת העבודה הגרמנית, מאי 1990
תרגום: חנה לש

הראוייה. וכי מי היה מנבא כי יורשיו של ואלטר אולברכט יצליחו באמצעות תעלול סמאנטי לחולל את הבלתי-אפשרי?

ומה באשר לתכנים ולמצע? 40 שנות היסטוריה מותירות סימנים לרוב, וללא ספק תדבק ב-PDS לא מעט מ״מורשת הנבזות״ של ה- SED. כבר עתה מסתבר כי היא לא תוכל להשתחרר בקלות מתכניה. במסגרת חזון תנועות השחרור מתקבל היום הסוציאליזם כ״רעיון נפל״, ומפלגה הרוצה להמשיך במסורת הסוציאליסטית ניצבת מול עיי חורבות. עובדה זו מתבררת לכל המעיין במצע ה- PDS. כל הוויכוחים המתנהלים היום מעל דפי ה- NEUES DEUTSCHLAND יכולים לכל היותר לתעד רצון טוב ולתת ביטוי לתקווה מעורפלת שאינה עומדת במבחן המציאות.

חלפו הימים בהם אפשר היה להסתפק באמירת דברים בלתי-ברורים על המצב החברתי הרצוי, ודי היה לרמוז על עתיד סוציאליסטי טוב יותר. מבחינת מצעה, ה- PDS אינה אלא משקל זבוב, וכל נושא הקשור לחוקת העתיד ממנה והלאה. המפלגה משמשת בעצם מעין איגוד מקצועי שתפקידו לנהל משא ומתן על תכניות בתחום הביטחון הסוציאלי לעובדיה של חברה הנמצאת בתהליך של פשיטת רגל, או של שינוי בעלות.

הופעת ה-PDS בזירת הרפובליקה הפדראלית תגרום למעשה לביטול האיסור שחל בעבר על המפלגה הקומוניסטית, ה-KDP, ובכך יהיה משום עונש למפלגות הימין. מעבר לזה יסבלו מכך בעיקר ה״ירוקים״ וה- SPD. (המפלגה הסוציאליסטית במערב גרמניה).

באשר ל״ירוקים״, המצב פשוט בתכלית: אלה הציגו מלכתחילה מיזוג של יוזמה אקולוגית עם מסורת שמאלנית, בהבטיחם כי יצא מזה דבר-מה חדש. אך למעשה נכשל השילוב, ובקרב ה״ירוקים״ התרוצצו מאז ומתמיד שתי מפלגות תאומות. דוברי האגף הסוציאליסטי לא טרחו כלל להסתיר כי רק בעל כורחם, ו״בימים טרופים אלה״, הם נאלצים לסבול את שותפתם הירוקה. מאידך גיסא נכנעו מנהיגי האגף האקולוגי מדי פעם לחסידיהם, והעדיפו להשתמש בנוסחאות פשרה, ובזאת גרמו לאי-בהירות ומנעו את התחדשות הארגון. די בנוכחותה של ה- PDS כדי לגרום צרות ל״ירוקים״, לשים קץ למעשי

המרמה ולסכסוכים הטקטיים שמאחורי הקלעים. מתקרב היום בו ייאלצו הללו להכריע, האם להצטרף אל השמאל המסורתי או להתנכר להיסטוריה של עצמם; האם להיות מפלגה בעלת מדיניות מקורית וחדשה או להיכנע ללחץ בעיות האקולוגיה; האם להעמיד במרכז את איכות הסביבה או את האינטרס של מעמד הפועלים והמדיניות הסוציאלית. אכן דרושה מפלגת "ירוקים" הנוטשת את הרעיון האומלל של מרכזיות, ומעמידה במרכז מעייניה את זכויות האדם. נחוצה מפלגה מאוזנת ותרבותית המסדירה את ענייניה באופן עצמי. ייתכן שה-PDS תוכל להביא את ה"ירוקים" למימוש עצמי, ולא - סופם שירדו לטמיון.

אולם גם למפלגת ה- SPD צפויה סכנה מצד ה-PDS, ואולי מאותן הסיבות. גם היא תובעת לעצמה את החזקה על סוציאליזם ודמוקרטיה. גם בשורותיה התקבלו מאז ומתמיד סוציאליסטים דמוקרטיים בתנאי שלא יבלטו יתר על המידה ולא יקימו רעש. אלה אשר הגזימו וע..רו את הגבולות, נאלצו לפרוש מבלי שצעדיהם יהוו בעיה רצינית למפלגה האם. אך אם הסוציאל-דמוקרטים ירצו לעלות לשלטון מבלי לסמוך על שגיאות יריבהם, יהיה עליהם לטפל תחילה בבעיותיהם מבית. שכן בעשורים החולפים למעשה הוצעה הירושה הסוציאל-דמוקרטית למכירה פומבית. בכל המקומות בהם שלטה המפלגה, היא אימצה מדיניות מעורבת

בלתי-סוציאליסטית. בשום מקום לא הצליחה להדגים לעיני כול כי חזון החופש, הדמוקרטיה והצדק אכן חי וקיים. הוכחה מעין זו נחוצה יותר מתמיד, שכן בארצות הקרויות סוציאליסטיות הוכח בעליל כי הצדק, הדמוקרטיה והחופש, אינם הולכים יד ביד עם הסוציאליזם.

הפילוסופיה הפוליטית של הסוציאליזם נשענת על יסודות הקידמה המסורתיים. זה שנים טרוד הסוציאליזם בשיפוץ ובעדכון תפיסת העולם שלו, תחילה תחת הרושם של הצלחת הקאפיטליזם, אחר כך מול דור המחאה השואף לשחקים, ולבסוף תחת לחץ הבעיות הדוחקות של איכות הסביבה. לאורך הדרך סולף הרעיון המקורי ובהירותו אבדה כליל. אני מעז לומר כי מי שמצביע למען הסוציאל-דמוקרטים עושה זאת לא מתוך הערכת האסטרטגיה והמצע שלהם, אלא בגלל ערכי הצדק בהם דבקו. אולם זה לא יצליח לאורך זמן, שכן חלף זמנם של הניסוחים הפשרניים, והגירת ה- PDS מערבה רק תאיץ את התהליך. היא תאלץ את ה- SPD, אשר הסתירה את בעיות הסוציאליזם מתחת לשולחן, להעלותן מחדש לדיון ולהתעמת עימן. יש להניח כי תמצא שפה משותפת עם השוליים השמאליים במפלגה, למשל במסגרת האיגודים המקצועיים. לא מדובר כאן בברית פורמאלית ובמאבק על הבוחר, אלא בחיפוש דרך בלתי-אטאטיסטית של צדק חברתי. והיה והסוציאל-דמוקרטים ימשיכו לפרוט את הבעיות לפרטים, יהיה גורלם מר.

ומה בדבר ה-PDS עצמה? יש לשער כי נכון לה הגורל של ה- KPF, כלומר, תקופת פריחה קצרה, בעיקר הודות למומנט ההפתעה. היא תעורר ויכוחים ישנים בלבוש מודרני-תקשורתי, ותעשיר את בית הנבחרים בתוקפנות מילולית אשר תעמיד בצל את מפלגת ה"ירוקים". היא תזכה לתמיכתן של מפלגות וארגונים שונים, וצוות מעולה יגיש לנו מחזה ישן נושן. אולם כעבור זמן מועט תחל ההתפוררות. עצוב יהיה אם בעקבות זה תידחק לשוליים הדמוקרטיה הבסיסית. אך אני סבור כי זה לא יקרה, הודות לאיש אשר זכה לתמונת שער בירחון ה- SPIEGEL תחת כותרת (שאולי יש בה שמץ של אנטישמיות): "האיש המושך בחוטים" - הלא הוא גריגור גייזי. איש זה הוא אשף ולהטוטן הלוחם ללא חת למען עניין אבוד. הוא ניחן בתחושת כבוד ושיטתו נעדרת התנשאות עד כדי כך, שאינני יכול להשתחרר מן התחושה כי האיש אינו מתאים כלל להיות מנהיג סוציאליסטי. בשלב מסוים הוא ייאלץ להתקפל, ואזי תתפורר מפלגתו ללא נאומי בגידה והצגות סרק. זה יהיה קצה של ה- PDS, ואם כי זה לא מגיע לה - זהו הפתרון הטוב ביותר. ה-SED, לעומת זאת, עוד עשוייה להעסיק אותנו זמן רב.

תרבות בזרימה נגדית

פרי אנדרסון ☐ PERRY ANDERSON

מעטים הנושאים שיכולים להיות חמקמקים כמו תרבות לאומית. למושג זה יכולות להיות משמעויות שונות, ולכל אחת מהן קשיי הגדרה ויישום משלה. לקראת סוף שנות ה-60 ניסיתי לבדוק את מה שנראה היה כמבנה מובהק המתאים להגדרה זו בבריטניה - התבנית הרווחת של חשיבה חברתית, שבאה לידי ביטוי בטווח רחב של תחומים אינטלקטואליים. לתוצאה שהניב ניסוי זה היו חסרונות רבים. היא נכתבה בזמן של מרד, ברוח של הגזמה, והיתה בגדר התקפה מוחצת על יעדה הנבחר. המחיר של ביקורת חריפה וכוללת זו היה שפע פישוטים או שיפוטים שגויים. הביקורת המוגזמת היתה מלווה גם בביטחון מופרז בתרופה - ניצחנות תיאורטית שלא שירתה היטב את החלופות הרדיקליות המוצעות. אולם נוסף לחסרונות אלה היתה גם בעיה רחבה יותר של שיטה, מפני שמהלך המאמר היה פרוץ לשתי הסתייגויות מנוגדות, אם כי חשובות באותה מידה. מנקודת ראות אחת, איך אפשר למקד בצורה אחראית את המגוון הרחב כל כך של עיסוקים למדניים - כמעט כל מדעי הרוח ומדעי החברה - בנקודה אחת? ומצד שני, למה בכלל להעניק תשומת לב כזו למערכת של התמחויות אקדמיות צרות, ולא לגילויים עממיים חשובים של התרבות הלאומית? העיתוי של שנת 1968 מסביר מדוע אפשר היה להיות כה בררני וכה מקיף בעת ובעונה אחת. בחירת המיקום היתה ביטוי טבעי לתסיסה בקריות האוניברסיטה; וכך גם התקפת הפתע, שיכלה לסחוף את ציוני הגבול שלה למערכת אחת של מכשלות בעלות קשרי גומלין שיטתיים.

את תרופת המופת לכל גישה אינטלקטואלית מדי לתרבות הלאומית שלנו - עבודה שבודקת את הראשון במונחים אלה לא פחות מאשר את השני - אפשר למצוא עתה במחקר העצום של טום ניירן (TOM NAIRN) על מקומה של המלוכה הבריטית ברגישות הרשמית והעממית (THE ENCHANTED GLASS, LONDON 1988). מעולם לא נכתב דיוקן מרשים יותר של דרך יצירת "רוח עם" (VOLKSGEIST). מסוימת, המחוללת את הקודש. אבל כפי שמבהירה חקירה זו של האידיאולוגיה האנגלית עצמה, מופעלת בה הגמוניה יעילה במגוון של אופנים (שהיחסים ביניהן הם יותר של פיצוי מאשר של השתלבות) וברמות שונות ורבות. לפיכך, גם שרטוט גס של פינותיה הנסתרות ביותר יכול לשרת מטרה משותפת. היום יש לנו סיבה טובה להתבונן שוב בתחום האינטלקטואלי שנסקר לפני 20 שנה, מנקודת תצפית דומה למדי. משום שחל בה שינוי מרחיק לכת. אז, המוסדות האקדמיים במדינה היו המטרה של מרד סטודנטים, מלמטה. עתה הם המטרה לפעולות איבה והפחדה של הממשלה, מלמעלה - מסע הטרדה שתואר (באופן פרטי) על-ידי דובר של משרד ממשלתי בגילוי לב אכזרי, כ"מאבק תרבות נגד האוניברסיטאות הבריטיות". עולם ההשכלה הגבוהה, שזכה בעבר לקיתונות של לעג מפי השמאל, נעשה עתה מטרה להתקפות הימין. מה התרחש בשתי עשרות השנים שחלפו, שגרם לשינוי כזה בחזית?

1. שינויים פוליטיים

השקפת העולם שרווחה בקרב האינטליגנציה האנגלית לאחר מלחמת העולם, משהתבססה המלחמה הקרה, היתה קרתנית ושקטה: היצמדות לקונצנזוס הפוליטי המקובל מבלי להשקיע מאמצים כדי לבנות אותו או להגן עליו. "משכילים, אך חשדנים לגבי רעיונות; אחראים מבחינה חברתית, אך חשדנים כלפי הפוליטיקה", זה היה המבנה התרבותי שכוונות המורדים התמקדו בו ב-1968.

אי-השקט הפעיל של אותן שנים דוכא, או נרגע, מהר למדי. אבל הוא טלטל את האקלים האינטלקטואלי במדינה לאורך זמן. לראשונה הופיעה בבריטניה שכבה בעלת חשיבות מספרית ניכרת של בוגרי אוניברסיטה רדיקליים - והיא

מתוך: NEW LEFT REVIEW, מרס-אפריל 1990.
תרגום: נורית גורן

לא התמוססה, אלא התחזקה בהשפעת המאבקים התעשייתיים של ראשית שנות ה-70. זה יצר אווירה מתאימה להתגבשות רחבה יותר של תרבות לוחמנית שנטתה הרבה יותר שמאלה מן המקובל קודם לכן. כוחו של העידן החדש נגזר לא רק מן הרעיונות והכוחות שנבעו מן השבר עצמו, אלא מהצטברות של רעיונות וכוחות, שהתאפשרה הודות למרחב שנוצר כתוצאה ממנו. שילובם של דורות יצר עתה אווירה ציבורית שאין דומה לה בעידן שאחרי מלחמת העולם השנייה - אווירה שהמזג השליט בה הוא בעיקרו, אם כי לא רק, מארקסיסטי; והשפעתה נעה החל ממספר עולה לאיטו של משרות במכללות ובאוניברסיטאות, ונוכחות לסירוגין באמצעי התקשורת הלאומיים, דרך צמיחה של אין ספור כתבי-עת ואגודות משלה, עד לבני ברית באמנות התיאטרון והקולנוע ובתרבות-הנגד של המטרופולין. העלייה בהיקפה ובמשמעותה של אווירה זו שיקפה בחלקה את השינוי שחל בהשכלה הגבוהה עצמה. אוכלוסיית הסטודנטים, שמנתה 100,000 בשנת 1960, הכפילה את עצמה ל-200,000 בשנת 1967-1968, וכמעט שילשה את עצמה ב-1988 לכדי 580,000 - כמחציתם במכללות טכניות. ההרחבה הסוציולוגית של בסיס האינטליגנציה הבריטית התרחשה בעת ובעונה אחת עם שינויים מוסדיים, אשר פתחו אפשרויות נוספות להתערבות רדיקלית: בהם הופעתה של האוניברסיטה הפתוחה והמיקום החדש של העיתון GUARDIAN; השינויים בעיתונאות וההצלחה של ערוץ 4. אבל הבסיס האמיתי להיווצרות המגזר החדש היה יחסי הגומלין בין שלושה או ארבעה דורות של אינטלקטואלים סוציאליסטיים, בתנאים כאלה.

החשוב ביותר מביניהם היה, כמובן, דור המגויסים יוצאי הדופן של שנות ה-30 המאוחרות - שכמעט כולם היו פעילים בצעירותם במפלגה הקומוניסטית, ורבים מהם היו חברים בקבוצת ההיסטוריונים שלה אחרי המלחמה. כריסטופר היל, אריק הובסבום, אדוארד תומפסון, ג'והן סאוויל, ויקטור קירנן, גוון וויליאמס, רודני הילטון, ריימונד ויליאמס - כל אחד מהם היה איש מפתח בתחומו בשנות ה-60. אולם להשפעתם הקולקטיבית נודע משקל שונה בשתי עשרות השנים שלאחר מכן - משקל שנבע לא רק מן הכשרונות האינטלקטואליים שלהם, על אף שדור זה ניחן בכשרונות יוצאי דופן, אלא גם מן התערובת של יציבות פוליטית ועצמאות מוסרית, שייחדה אותם מעמיתיהם האירופיים.

הפריון של בני מחזור זה נמשך ללא מעצורים. הדור שלאחריהם עוצב בשנות ה-50 המאוחרות - שוב עידן של תרדמה ממסדית ומחאה גוברת נגדה. השמאל החדש היה ביתם של רבים מבני הדור הזה, שחסר את המסורת הארגונית של קודמיו, אבל היה קשור לתנועה ההמונית העיקרית של זמנו - המאבק לפירוק הנשק הגרעיני.

כאשר המאבק הזה הגיע לשיאו, חלקו העיקרי התפזר ונסוג. אבל אחרי ההתעוררות של שנות ה-60 המאוחרות הוא זכה שוב לנוכחות חזקה באקלים הפוליטי שנוצר.

התסיסה של שנות ה-60 המאוחרות ותחילת שנות ה-70 הולידה דור פוליטי משלה, שאמצעי הביטוי האופייני לו היה כתב-העת הביקורתי; זה נוצר בדרך כלל בשולי האקדמיה או כנגדה. מספרם של פרסומים לה גדל בהתמדה במהלך העשור, עד שהם כיסו כמעט את כל הטווח של המקצועות החברתיים: פילוסופיה, היסטוריה, כלכלה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, ספרות, ועוד. אלה הם פרסומים קטנים ומתמחים שהתקיימו בצד גל גואה של פרסומי הפנאי של תרבות-הנגד, שמקורם באותה אווירה, והם זכו לקהל קוראים רחב בבירה. אופיינית לדור זה, שעלייתו במשרדים הממשלתיים ובאמצעי התקשורת היתה מהירה למדי, היא הקריירה המגוונת של הכותב הפורה ביותר בדור זה,טרי איגלטון. ולבסוף, משנות ה-70 המאוחרות ואילך מופיע גם הפמיניזם - שלהבדיל מן התנועה הדומה בארצות הברית, בבריטניה. היה תמיד בעיקר תנועה שמאלית. הדינמיות המתמדת של תנועה זו סייעה להבטיח שגם בשנות ה-80 הניאו-שמרניות, לא תאבד האווירה הרדיקלית העממית מחשיבותה, אפילו בזמנים של ריאקציה פוליטית מתעצמת.

המבחן של התאצ'ריזם

למעשה, הופעתו של משטר תאצ'ר לא פגעה בהישגים התרבותיים הללו. בשעת מבחן, התחום הביקורתי לא רק עמד בהתנגדותו, אלא אף גבר. אמנם עליית השמרנים שיגרה גלים של מתחים אל בין חוגי השמאל, כאשר תנועת הלייבור נסדקת ונמוגה, אולם אלה דווקא עוררו פולמוס וחקירה תיאורטיים ולא דיכאו אותם. הכלי הפעיל ביותר לתגובה על הסדר החדש היה כתב-

העת המחודש MARXISM TODAY, סמל התקופה, אשר חב את הצלחתו בעיקר לשיתוף הפעולה בין הדורות - שמסמלים אותו ארבעת ההוגים המרכזיים שלו: אריק הובסבום, סטיוארט הול, מרטין ז'אק וביאטריס קמפבל. חילוקי הדעות שניצתו כתוצאה מן הניתוחים וההצעות של סופרים כמו אלה, והחלופות או התשובות השונות להם, שמעורב בהם בדרך כלל אותו שילוב של דורות - היו לא פעם חריפים למדי. אבל גם אם היריבות הפוליטית כפתה מתחים רבים בשנים אלה, עם שרשרת החיכוכים שהושתקו או הטיעונים שהחטיאו, האחווה הבסיסית של השמאל האינטלקטואלי נפגעה רק לעתים רחוקות; ומן המסה צמחה רפובליקת הספרות החיונית ביותר בסוציאליזם האירופי.

רוב הספרות הזו, אם כי לא כולה, נכתבה לקהל קוראים מן השמאל המגויס. אבל אחד המאפיינים של המצב החדש היה, שלקולות העיקריים היתה תהודה רחבה יותר. שני המקרים הבולטים ביותר היו המאבק של אדוארד תומפסון לפירוק הנשק הגרעיני באירופה, וקריאתו של אריק הובסבום לשיקום תנועת הלייבור הבריטית: כל אחד מהם זכה לתהודה לאומית רחבה. הופעתו של זרם רדיקלי - בתר - מארקסיסטי, או סתם מארקסיסטי - בקצה אחד של הטווח האינטלקטואלי, התאזנה לאחר זמן על-ידי הופעתו של מגזר קיצוני בקצה האחר. במקרה זה, החוויה המכרעת היתה הכישלון

הטראומטי של ממשלת היתי כתוצאה משביתות הכורים. מאמצע שנות ה-70 ואילך, ימין קשוח ויעיל התרחק מן התבונה המוסכמת שלאחר המלחמה, ויצר רשת השפעה משלו, שמעלותיה לא דמו כלל לאלה של השמאל. המרכז של מערכת זו היה מקבץ של מוסדות קובעי מדיניות עתירי כוח, שמומנו ברוחב יד על-ידי המגזר העסקי והיו מוקדשים לעקרונות שוק בלתי-מתפשרים: 'מכון אדם סמית'; 'המרכז לחקר המדיניות'; 'יעדים לתעשייה'. המיומנויות של מקבץ זה עשו את ה- Spectator לשבועון המלוטש ביותר של העשור, שקהל קוראיו עלה על זה של ה- New Statesman הנחשל, שנפל בתקופה זו קרבן למות הפאביאניזם. בקצה הרחוק יותר היה חוג מופלא של תיאורטיקנים טורים קיצוניים, אשר שיבחו את המעלות האורגניות של הכנסייה ושל המדינה, במקום את העקרונות האטומיים של הגמוניית הצרכן ושל השוק. היקפו של הימין החדש היה קטן, אבל השפעתו רבה.

אולם ההתבלטות הפוליטית של מגזר זה מעולם לא עמדה ביחס ישר להשפעה האינטלקטואלית הצרה יותר שלו.
מספר חבריו היה מועט, והוא השמיע את קולו בעיקר באמצעות המגברים שהיה מחובר אליהם. למשך זמן קצר, בתחילת שנות ה-80, דומה היה שהוא עשוי לכבוש את כתב-העת המסורתי של הזרם העיקרי בחיים האינטלקטואליים, כאשר המוסף לספרות של ה-TIMES הלונדוני פנה ימינה, במהלך סדרה של התקפות על חטאי המארקסיזם ומפרשיו - היסטוריים, פוליטיים או פילוסופיים. אבל חששות אלה נמוגו עד מהרה, שכן גחמה חולפת של העורכים אינה תחליף לעמדות קולקטיביות של ממש. מעמדו של הימין החדש באקדמיה היה תמיד חלש יחסית, והוא חסר אנשים שיתנו פרסום לחזונו. החלק העיקרי של הממסד האינטלקטואלי הבריטי נאחז באמיתות הליברליות המתונות שלו, והיה אדיש או עוין לעיקרי השמאל או הימין. המבנים העמוקים של מורשת השקפת העולם שלו נותרו בעיקרם ללא שינוי במהלך כל התנודות שחלו בפוליטיקה הבריטית בשנים אלה. אבל בעוד אשר במחצית הראשונה של התקופה נדמה היה שכוחם של הסטודנטים ושל האיגודים המקצועיים המיליטנטיים מאיים עליהם, דבר שעורר חרדה ריאקציונית כללית, הרי במחצית השנייה היתה זו ממשלה נקמנית - שצמצמה תקציבים וסגרה מחלקות אשר גרמו ללחצים כבדים.

התוצאה היתה רדיקליזציה ברורה בהשקפת העולם של המרכז, במסגרת הפרמטרים המקובלים. כאשר תאציר זכתה בניצחונה השלישי בבחירות, הסלידה של האקדמיה מן המשטר רווחה עד כדי כך, שרמת התמיכה בשמרנים ירדה עד למטה מחמישית מציבור המרצים, והדכדוך שנבע ממצבה של ההשכלה הגבוהה היה כה חמור, עד ששני שלישים מהם שקלו לעזוב את מקום עבודתם. הנטיות האופוזיציוניות בקרב שכבה זו, שהיתה נתונה ברובה לברית המרכז רק שנים אחדות קודם לכן, התחלקו עתה במידה שווה בינו לבין מפלגת הלייבור, כאשר זו חזרה ונעה לכיוון של נורמליזציה. מנקודת ראות המשקיפה על שתי עשרות שנים, נראה כי השינוי העיקרי היה, שרוב רובם של האינטלקטואלים הבריטים חשו עצמם עתה אולי יותר לא-שייכים לממסד מאשר לא-נאמנים. התרבות המקובלת של המרכז נעקרה מבית גידולה המוכר. ייתכן שהאות המשמעותי ביותר לתזוזה זו היה בעיקר הירידה בנאמנות האוטומטית למסורת הקונסטיטוציונלית, ופחות הירידה בזיקה לשמרנים. ברוב המובנים האחרים היתה העלייה של ברית המרכז בבחינת זיקוק החוכמה הנרכשת של העבר, אולם בהקשר זה היא ציינה פרידה ממנה. מרגע שעלתה הסוגיה של שינוי שיטת הבחירות על סדר היום הועמדו בספק - לראשונה מאז המלחמה - לפחות אחדים מן המבנים של המדינה הבריטית.

מדד טוב לשינויים אלה היה כתב-העת שנוסד שבועות אחדים לאחר עלייתה של תאצ'ר לשלטון ב-1979- LONDON REVIEW OF BOOKS מבחינה מערכתית, עמדתו הראשונית שיקפה את הדאגות ואת החרדות שאפיינו את רוב האינטליגנציה לאחר המכות שספגה מן "המרד בקריות האוניברסיטה", מצד אחד, ו"חורף האכזבות", מצד שני: אישור מחודש של הקדימויות המקובלות בספרות ובדמוקרטיה כנגד הסכנות המאיימות עליהן, כגון "פוליטיזציה והרס חסרי בושה של התוכן הספרותי של ה- NEW STATESMAN, ועוינות מוליבה שולל "לממשלה הפרלמנטרית" במסווה הדמוקרטיזציה של מפלגת הלייבור. יצירתה של המפלגה הסוציאל-דמוקרטית (SDP) שנה לאחר מכן, והצלחתה הראשונית, זכו לשבחים מפי העיתון, שפתח את

שעריו לתרומות קבועות של מנהיגיה המרכזיים. אולם ב-1985 העיתון, שעדיין הזהיר מפני התמיכה של חלקים מן השמאל ב״אלימות וחתירה״, והביע שביעות רצון מכישלונה של שביתת הכורים, צינן יחסו כלפי המפלגה החדשה - שוב לא היה לו אמון במנהיגה, ואת הדוקטרינה שלה בדבר כלכלת שוק סוציאלית הוא תיאר כחסרת ערך. לאחר מכן הוא ריכז את אשו יותר ויותר כלפי הימין; במהלך הזמן הוא נעשה אופוזיציה תוקפנית למשטרה של תאצ׳ר, והיה הבמה לאחדים מן המאמרים הפראיים והבלתי-מקובלים ביותר של העשור. לצורך התקפות אלימות אלה על המשטר גייס עתה העיתון לעתים קרובות כותבים מן הזרם המרכזי ומן האגף המארקסיסטי של השמאל: פול פוט וויקטור קירנאן לצד ר׳ ו׳ ג׳ונסון וטום דאלייל.

וכן היתה התקופה של 1968-1988 עדה לסדרה של שינויים הדרגתיים בקלסתרה ההיסטורי של האינטליגנציה הבריטית. תרבות מארקסיסטית מקורית של השמאל זכתה להצלחה על רקע של תסיסה בקריות האוניברסיטה ומיליטנטיות תעשייתית; תרבות לוחמת של הימין הופיעה כדי לדווח לממשלה, שהיתה נחושה בדעתה למחוק אותם מן המפה; והתרבות המסורתית של המרכז, שהשפעתה עדיין היתה הגדולה ביותר, זכתה בשל כך למאפייני מרי שלא היו מוכרים לה. המאזן הסופי של תזוזות אלה היתה תנועה בכיוון הפוך למהלך שנקטה המדינה: העולם הפוליטי והעולם האינטלקטואלי נעו בכיוונים מנוגדים זה לזה. תופעה דומה התרחשה בצרפת בשנות ה-80. אולם שם, עלייתה לשלטון של ממשלה סוציאל-דמוקרטית, באיחור ניכר, התרחשה בעת ובעונה אחת עם השליטה החדשה של אידיאולוגיה ניאו-שמרנית מקומית. כאן, משטרה של הימין הקיצוני התעמת עם תזוזה תרבותית מקפת שמאלה, וגם יצר אותה.

2. שינויים בגבולות

שינוי נוסף, ואולי עמוק יותר, התחולל בשנים אלה. 20 שנה אפשר היה להתייחס אל האומה למעשה, אל המדינה העל-לאומית שהיא הממלכה המאוחדת - כאל יחידה לא-בעייתית לחקר התרבות. היתה לכך סיבה כללית וסיבה ייחודית. המשקים של מדינות המערב היו עדיין מהויות עצמאיות יחסית בענפים המרכזיים של הייצור התעשייתי, ובעיקר במגזרי ההוצאה לאור ותחנות השידור; ואילו למערכות החינוך שלהן היו כמה נקודות מגע. ואולם תבניות אינטלקטואליות ייחודיות אינן תלויות אך ורק בתשתיות מוסדיות כאלה. הן נוצרות על-ידי היסטוריה פוליטית ומסורת חברתית. בתוך מערך החברות המערביות המרכזיות היתה לבריטניה בשנים שמייד המלחמה תרבות יציבה ומבודדת במיוחד. היא היתה היחידה מביניהן שמעולם לא חוותה הפיכה חברתית, כיבוש זר או הגירה המונית - שלושת הממסים העיקריים של זהות קולקטיבית קבועה במאה ה-20; שלהבדיל מכמה מדינות אירופיות קטנות יותר, שגם הן נמלטו מגורל כזה, בריטניה היתה האימפריה הגדולה ביותר בעולם במשך מאתיים שנה, על הביטחון בעליונות, שכוח גלובלי העניק לה. אלה היו הנסיבות שאפשרו לחיים האינטלקטואליים הבריטיים להיות מוגדרים היטב. החותם הלאומי על השקפת העולם הרווחת היה אחד הנושאים שבריטניה התגאתה בהם ביותר. בתנאים אלה, החזית הרוחנית תאמה במידה רבה את גבולות המדינה.

מבחינה זו, התסיסה של 1968 ייצגה לא רק משבר פוליטי; בהיותה במודע חלק משרשרת בין-לאומית של מרי, היא גם היתה אות למרד גיאו-תרבותי - שחשיבותו גדולה לא פחות. לראשונה מאז המלחמה היה תזמון זהה בין תנועה משמעותית בתוך החברה הבריטית לבין עמיתיה מחוץ לגבולות המדינה. הבינאום של כוחות הייצור התקדם במהירות ברחבי העולם הקפיטליסטי כולו, כשהוא עוקף ומחליש את האומה-מדינה. לאחר החברות הגלובליות, שחרגו מאתרי הייצור שלהן, באו מערכות אשראי מעבר לים ושווקים פיננסיים החודרים זה אל זה. מסעות בעולם היו לתעשיית ענק בזכות עצמה,

והתיירות היתה לבין-יבשתית. התפתחויות דומות מצאו לעצמן ברבות הימים ביטוי מדהים בתחומי ההוצאה לאור והשידור, בצורת מעצמות התקשורת של ברטלסמן, מרדוק, אלסוויר, ברלוסקוני, מאקסוול או האשט. בעידן זה אף תרבות לא יכלה להישאר לאומית במובנים המקוריים של העבר.

תהליכים אלה השפיעו על כל המרחב של OECD. אולם אפשר לטעון כי בבריטניה השינוי במובן זה היה משמעותי במיוחד. עד לאחרונה היתה זו התרבות העצמאית ביותר מבין התרבויות של נאט״ו, ועתה היא נעשתה מבחינות מסוימות

הפתוחה ביותר לעולם הסובב אותה. אופיו של השינוי נקבע בעיקר בגלל מעמדה המיוחד בצומת דרכים: מבחינה גיאוגרפית היא חלק מאירופה ומבחינה לשונית היא קשורה לארצות הברית. בסוף שנות ה-80 לא היתה אולי מדינה אחרת שהשפעות משני צדי האוקיינוס האטלנטי התערבבו בה בחופשיות כזו. פלישה זו לא היתה רק עניין של מיקום טבעי והיסטורי, ושני הזרמים שלה לא היו שווי-ערך מבחינת אופיים. התזוזות הפוליטיות שתוארו לעיל היו הכרחיות כדי להפוך שילוב של כוחות כלכליים כלליים עם מיקום גיאו-תרבותי ייחודי לתוצאות אינטלקטואליות מיוחדות במינן. הופעתה של תרבות משמעותית של השמאל אחרי 1968 היתה המפתח העיקרי שפתח את השערים לאירופה. קליטה רחבה של המארקסיזם האירופי היתה התוצאה הראשונית העיקרית: עשור שנים לאחר מכן, היה קל לסטודנט להיחשף למלוא הטווח שלו באנגליה יותר מאשר בצרפת או בגרמניה, ששם מספר התרגומים היה קטן יותר. הסטרוקטורליזם, שמוצאו לכאורה זר, נתקבל במהלך שנות ה-70 על-ידי סביבה אינטלקטואלית מעורבת. הרמנויטיקה ופוסט-סטרוקטורליזם באו בעקבותיו בשנות ה-80, כשהם נכנסים בערוצים הרבה פחות מוגדרים, אבל חדרו אל תוך אווירה ציבורית שאהדתה היתה עדיין נתונה בעיקר לסוציאליזם, ועתה גם לפמיניזם. בתי ההוצאה לאור של השמאל, NEW LEFT BOOKS בשלב ראשון ו- POLITY בשלב השני, היו נקודות השילוח העזות ביותר לתהליך ההטמעה הזה. אבל בשלביו המאוחרים יותר הוא התפשט אל תוך המרכז הליברלי, כאשר התייצבה החברות בקהילה האירופית. עידן שהחל עם אלתהוזר וגראמשי, אדורנו ולאקאן, שחלוציהם היו כתבי-עת כמו זה, הגיע לסיומו עם האברמאס ובורדייה.

הממד האטלנטי

היחסים האינטלקטואליים בין אנגליה לארצות הברית, אשר ככלל היו לא-שווים ולרוב מרוחקים, השתנו בשנות ה-70. ההתפתחויות שחלו בארצות הברית השפיעו, לראשונה, על דיסציפלינות חברתיות מרכזיות. דוגמאות מאלפות לכך הן הפילוסופיה האנליטית, התיאוריה הפוליטית והכלכלה הניאו-קלאסית, שבכל אחת מהן היה בסיס מסורתי מסוים לשילוב אנגלו-סאקסי. למרות שהימין האנגלי החדש יכול היה לאמץ לעצמו מגמות מסוימות

ניל קינוק

מתוך אלה למטרותיו שלו - וכך גם עשה, וקיבל את פרידמן, נוזיק או בוקאנאן - זו לא היתה הגישה הרווחת. תרבות המרכז סיננה את התפלגות ההשפעות, שבהן רולס ארו או חומסקי מילאו תפקיד מרכזי.
במקרים אחרים קיבלה אמריקה רעיונות אירופיים לפני בריטניה או יותר ממנה, והעיבוד האמריקני נעשה נקודת התייחסות רבת משמעות בזכות עצמה, כמו האסכולה של ייל בביקורת הספרות; או שהיא יצרה בני כלאיים אופיינים, כמו ניאו-פרגמטיזם אקזיסטנציאלי. ככלל, האינטליגנציה האמריקנית עברה מסלול דומה למדי לזה של בריטניה באותם ימים - פריצה משמעותית לאחר שנות ה-60 המאוחרות, תנופת-נגד ניאו-שמרנית משנות ה-70 המאוחרות, ורוב מרכזי, ליברלי יותר מתמיד, במהלך התקופה כולה. שני ההבדלים העיקריים היו זרם מארקסיסטי הרבה יותר חלש משמאל - באשר המקארתיזם הבטיח שבארצות הברית לא יהיו משהו דומה להיסטוריונים הקומוניסטיים הבריטיים, והשינויים החיצוניים יותר בהלוך הרוח של הזרם הליברלי המרכזי.

כשלעצמו, הגידול הכללי של הנוכחות הטרנס-אטלנטית בחיים האינטלקטואליים בבריטניה שיקף את השינוי במאזן החומרי בין שתי החברות. למשאבים ולאחריות הגדולים יותר של המעצמה ההגמונית היו חייבות להיות השפעות

תרבותיות ברבות הזמן. עלייתו של NEW YORK REVIEW OF BOOKS למן ראשיתו בשנת 1967, למעמד של כתב-העת הספרותי-פוליטי החשוב ביותר בעולם הדובר אנגלית, שמספר קוראיו עולה ארבעה מונים על כל קוראי כתבי-העת האנגליים הדומים לו גם יחד, היה האות הברור ביותר למיתאם החדש בין הכוחות. דו-השבועון הזה, שנשען מראשיתו על תרומה נכבדה של כותבים בריטיים, עד כדי כך שהוא עורר מדי פעם הסתייגות במנהטן ביתו, הגיע לעמדה בין-לאומית כה גבוהה, עד שתפס את מקומו של המקביל לו בבלומסברי. בעוד אשר קרובו הלונדוני גילה מזג אינדיווידואלי לא-יציב, היה אדיש יחסית לשמות ידועים ולערכן של חדשות, ושילב עצמאות מחשבתית עם התעניינות בלתי-עקבית; הרי, המקור הניו-יורקי העשיר הרבה יותר נקט בסגנון של חברה מבוססת ויציבה ונצמד לידועי-שם מקובלים, אך היה גם בעל משקל פוליטי ותחושה של קדימויות גלובליות, שכן התבונן בעולם מנקודת מבט אינטלקטואלית של מעצמה גדולה.

השינוי הזה בעולם כתבי-העת, והרקע הכלכלי שלו, בישרו חילופי אנרגיה רחבים יותר בעולם האקדמי. משנות ה-60 המאוחרות ואילך התרחשה נדידה מסוימת ממחלקות אנגליות לאמריקניות. אבל בעשור שלאחר מכן היו אלה מקרים נדירים יחסית. רק כאשר פתח הממשל השמרני במלחמת התשה וצמצום כלפי המוסדות להשכלה גבוהה בשנות ה-80, החלה הגירה בקנה מידה רחב לארצות הברית.

3. סוציולוגיה

הבדיקה שניסיתי לעשות ב-1968 פתחה בהערה כללית לגבי המיתאר של כל התחום המצוי בין האמנויות למדעי הטבע. הטיעון היה שבריטניה שונה מן המדינות האירופיות המובילות האחרות, בכך שמעולם לא העמידה מארקסיזם לאומי או סוציולוגיה קלאסית. נראה היה ששתי השמטות אלה קשורות זו בזו. גם המטריאליזם ההיסטורי וגם הסוציולוגיה הקונטיננטלית שבאה בעקבותיו נתפסו כניסיונות פרדיגמטיים להבין את טבעם של מכלולים חברתיים - הראשון הוא תוצאת העלייה של תנועות העבודה המהפכניות שהציבו אתגר בפני מעמד ההון; השני הוא חלופה שנוסחה בתגובה להם בתוך התרבות הבורגנית של אותו זמן. אולם בריטניה - להבדיל מגרמניה, צרפת או איטליה של סוף המאה - חסרה את הדרבון שמקורו בסוציאליזם גואה, והפסידה את התופעה של ובר, דירקהיים או פארטו; ומעולם לא ידעה את חזרת התופעה המארקסיסטית של אנשים כמו לוקאץ', סארטר או גראמשי. הגוש השליט שלה לא התעניין, ולא ראה כל צורך, בתיאוריה חברתית שעשויה להתבונן בצורה

אנליטית מדי במבנה החברתי, שהוא שלט בו כמלוכה טבעית. כל מה שהיה נחוץ היה מחקר אמפירי מקוטע, ששימש להסתגלות מעשית או רפורמה חלקית. זה המקור לתופעה המוזרה, שאפילו אחרי מלחמת העולם השנייה לא זכתה הסוציולוגיה עדיין להתקבל כמקצוע באוניברסיטאות האנגליות - ובכך נבדלה בריטניה מכל מדינות המערב הגדולות האחרות.

באותו זמן המעיטו בערכן של הדמויות המרכזיות בקרב הסוציולוגים האירופיים המאוחרים יותר, על-ידי השוואה פשוטה מדי עם מארקס, ברוח הזמן. אף על פי כן, השיפוט העיקרי היה מבוסס למדי, ואושר לאחר מכן על-ידי היסטוריה השוואתית הרבה יותר מבוססת ומגוונת של התיאוריה החברתית, שכתב ג'ופרי הותורן - ENLIGHTENMENT AND DESPAIR: "הסוציולוגיה כתחום אינטלקטואלי ואקדמי בפני עצמו נעדרה כמעט לחלוטין מן הנוף האנגלי", במהלך המחצית הראשונה של המאה, בגלל "היעדר איום כלשהו למהפכה מצד השמאל והתנגדות משותפת כלשהי מצד הימין".

אולם משנות ה-50 המוקדמות ואילך החל להופיע דור של סוציולוגים שעוצב ב- LONDON SCHOOL OF ECONOMICS, כולם - לדברי הכותב את תולדותיהם - "פרובינציאליים מבחינה המוצא החברתי שלהם, פרובינציאליים מבחינת הדעות הפוליטיות שלהם ופרובינציאליים מבחינת המשרות שעסקו בהן קודם לכן." אלה סייעו לספק את כוח האדם אשר מיסד, באיחור ניכר, את המקצוע בשנות ה-60, עם הקמתן של כ-30 מחלקות אוניברסיטאיות חדשות.

זו הזירה שהיתה עדה לשינוי הבולט ביותר במקצוע כלשהו ב-20 השנים שלאחר מכן. הטיעון המקורי, שנשמע לראשונה ב-1968, קשר את גורלו של המארקסיזם עם זה של הסוציולוגיה - בריטניה, שחסרה גירסה לאומית של האחד, לא הצליחה להגיע להישג קלאסי בשני. קשר זה מצא עתה מה שנראה היה כהצדקה הפוכה. כפי שראינו, שנות ה-70 היו עדות לגיבוש ראשון במינו

של תרבות מארקסיסטית חזקה למדי בבריטניה, שהתמקדה במערך ניכר ובולט של היסטוריונים אשר קראו תיגר על הזרם הכללי של המחשבה באירופה. במעין תגובה הופיעה עתה - כאילו על פי לוח זמנים - סוציולוגיה מקומית יוצאת דופן. מה שהבדיל עתה את הסוציולוגיה הבריטית מזו של שכנותיה היתה הופעתן של תיאוריות רחבות היקף של ההיסטוריה, דומות בהיקפן לזו שהתווה מארקס, ומנוסחות כך שתוכלנה לעלות עליה. ארבעה מפעלים מרכזיים הובילו בתחום זה, כל אחד והנושא המיוחד לו.

האונטולוגיה הסוציאלית של גידנס (GIDDENS)

העבודה של אנתוני גידנס היתה הקרובה ביותר לזו של מארקס, אך היא גם הכילה את הביקורת הישירה ביותר עליו. גידנס החל את דרכו בשחזור רב-עוצמה של מה שהיה לטענתו קו ההתחלה הקלאסי של התיאוריה החברתית המודרנית: טבעו של הקפיטליזם כפי שנתפס על-ידי הגות המנוגדת למארקס, דירקהיים וובר. עמדת פתיחה זו היתה מעין חזרה על דברי פארסונס ב-CAPITALISM AND SOCIAL THEORY וכך שיכתב גידנס, בצורה מרומזת אך החלטית את The STRUCTURE OF SOCIAL ACTION של פארסונס, אך בחר בהופעתו הייחודית של הקפיטליזם כמסגרת המארגנת, ולא כבעיה הכוללת של סדר; כאשר סילק את פארטו למען מארקס כדמות מרכזית, ונעזר במחקר הרבה יותר טוב, בעיקר לגבי דירקהיים. בעוד פארסונס סיים את ספרו בקינה על ההתעניינות שלא במקומה מצד ובר במחקר היסטורי השוואתי, כבסטיה עלובה מדרך המלך של תיאוריית הפעולה הכללית, גידנס מסיים את שלו בעמידה על הצורך בניתוח חדש של מגוון החברות המתקדמות בעולם בן-זמננו. הוא נטל על עצמו משימה זו בספרו הבא, שהוא תיאוריה מאוזנת ובהירה על המעמד החברתי, אשר אישרה מחדש את חשיבותה המרכזית למבנה הכולל של החברה הקפיטליסטית, עם תיאור מפורט של המעמד הגבוה, המעמד הבינוני החדש ומעמד העובדים; זבה בעת האמינה במשמעות הפחותה יחסית של המעמד - אבל לא בהכרח של השליטה - בניתוח אופיין של חברות קומוניסטיות. בכל אחת מן הקטיגוריות הדגיש גידנס את הצורך בניתוח מבדיל של מדינות שונות, וטען שאין להסתפק בהתייחסות אל ארצות הברית (שאינה טיפוסית בעיקרה) כדוגמה לראשונה, או אל ברית המועצות (ששוב אינה אחידה באופיה) כדגם לשנייה. גידנס, שרבים בזמנו סברו שהוא ניאו-ובריאני, יכול היה לענות על כך - ובצדק - שספרו CLASS IN ADVANCED SOCIETIES חייב "הרבה יותר למארקס מאשר לוובר". אפשר להוסיף ולומר, כי לא רק מבחינת התפיסה אלא גם מבחינת האהדה. הספר נשען על נטיה יציבה ושקטה שמאלה, שהיא משוחררת כמעט לגמרי מן התגובות למלחמה הקרה, אבל משוכנעת לא פחות, שתנועת הלייבור שימרה את הדחף המהפכני רק כל עוד הקפיטליזם ניצב בפני שרידי הפיאודליזם.

שנות ה-70 המאוחרות היו עדות לשינוי במוקד התעניינותו של גידנס. הוא החל לבקר את פארסונס על כך שהסיט את תשומת הלב הסוציולוגית מן השאלות המעשיות של הון ומעמד, שהעסיקו את מארקס, דירקהיים וובר, והציע את התיקון המתבקש על-ידי בדיקת סדר היום עד עתה. עכשיו נדמה שהוא חש כי הגיעה העת לפנות אחורה ולהתייצב מול הסטיה המקורית של פארסונס, שפנה לתיאוריית פעולה מכלילה ביותר, במונחיה שלה. גידנס טען כי ה"וולונטריזם" לכאורה של "מסגרת ההתייחסות של הפעולה" בספר THE SOCIAL SYSTEM מכסה על ביהוויוריזם נסתר, וכי גוף יעיל מבחינה חברתית הופך בו לסרדה של נטיות-צורך וציפיות-תפקיד, מתואמות על-ידי ערכים מופנמים; הוא חיפש את התרופה במשאביהן של שתי מסורות מנוגדות: פנומנולוגיה שנגזרת מהוסרל ומהיידגר, וסטרוקטורליזם, שמקורו בסוסייר והוא מגיע לכדי היפוך אצל דרידה. בדרכי חשיבה אלה גידנס חיפש תפיסה פחות דטרמיניסטית של הכורח החברתי, ותפיסה מיודעת יותר של הפעולה האנושית משהציע פארסונס.
התוצאה היתה "תיאוריה של סטרוקטורציה", שנועדה לנווט בין אובייקטיביות מופרזת לבין סובייקטיביות אוורירית מדי.

מעתה ואילך רנוארו מבנים חברתיים כמערכים של חוקים ומשאבים, המאפשרים ומגבילים את הפעולות האנושיות בעת ובעונה אחת. ככאלה, הם מהווים גם אמצעי וגם תוצאה של הפעולות המרכיבות מערכת חברתית - שלסוכניה, מצדם, יש תמיד ידע מעשי על דרך פעולתם של מוסדותיה, כחלק בלתי-נפרד מפעילותם. מבחינה זו, החברה בכללה "מורבבת" משחקנים

המנוטים את התנהגות עצמם תוך שהם משעתקים או משנים את החוקים ואת המשאבים העומדים לרשותם. התיאוריה של גידנס נועדה ליצור מאזן הוגן בין המבנה לבין הסוכנים בפירוש החברתי. אבל הן הדחף האינטלקטואלי והן המעשי מטים את ההסבר שלו לכיוון האחרונים. המניע התיאורטי המקורי שלו היה דחייה של מה שנראה לו כקריפטו-דטרמיניזם של פארסונס; בעוד שמחויבות פוליטית לסוציאליזם המאמין בחופש המחשבה, שבאה לידי ביטוי יותר ויותר מפורש בכתביו, ביטאה סלידה טבעית מ״זלזול בשחקן הפשוט״ - טענה שגידנס הטיח שוב ושוב כנגד הסטרוקטורליזם. אולם התוצאה היתה המעטה ניכרת בערכו של הלחץ האופייני להחלטות חברתיות. יחסים סטרוקטורליים הם לא רק חוקים ומשאבים שהשחקנים משתמשים בהם: הם גם כוחות שמעצבים בעצמם את אופי הפעולות ומטרותיהן. גידנס אינו מודע לכך. במקום אחר הוא מדגיש את ״התנאים הלא-מודעים ואת התוצאות הבלתי-צפויות״ של הסוכן האנושי; נוסחה טובה יותר, אבל היא מחלישה בהכרח את המעמד שהוא מבקש להעניק ל״שחקן היודע״ בתור המבשר של כל מה שאינו ידוע ואשר עבר.

חלופה למטריאליזם ההיסטורי?

לאחר שגידנס פיתח אנטולוגיה חברתית, הוא פנה לכתיבת ההיסטוריה הממשית. הוא עשה זאת על-ידי פרסום A CRITIQUE OF HISTORICAL MATERIALISM - כלומר, ביקורת על התיאור הכללי של ההתקדמות האנושית על-ידי מארקס, ולא על הניתוח הייחודי שהוא עשה לקפיטליזם. היתה זו ביקורת מסוג חדש: ביקורת שלא עסקה רק בזיהוי הטעויות והסתירות שלו, כמו רוב הספרות הקיימת, אלא ביקורת שהציגה לראשונה חלופה מעובדת היטב המתייחסת לאותו תחום. התוצאה נועדה להיות טרילוגיה, ששני כרכיה הראשונים כבר יצאו לאור. במבנה-הנגד של גידנס, ההיסטוריה אינה רישום רצוף פחות או יותר של מאבקי מעמדות, אלא חושפת מבנה לא-רציף לחלוטין - הופעת הקפיטליזם מציינת ניתוק איכותי מכל צורות התרבות שהתקיימו קודם לכן. לפני כן, שליטה פוליטית במובן הרחב - שליטה ב״משאבי סמכות״ - היתה תמיד יותר משמעותית מאשר שליטה כלכלית, או שליטה ב״משאבי הקצאה״, וסיפקה את יסודותיה: כוח המעמד נגזר בעיקר מכוח המדינה, ולא להיפך. בחברות מסוג זה - אימפריות אגרריות, ערים-מדינות, ממלכות פיאודליות - היו אמנם הבדלי מעמדות, אבל המאבק בין המעמדות לא היה רציף וקבוע. לאחר מכן הופיעה ״חברה מעמדית״ אמיתית, שמאבקים כאלה נעשו אופייניים לה, כאשר לראשונה חלה הפרדה בין התחום הכלכלי לתחום הפוליטי, והשליטה במשאבים המוקצים נעשתה הבסיס העיקרי לכוחו של המעמד השולט (למרות שהמינהל הממלכתי חדר גם הוא לחברה עמוק יותר מאשר אי-פעם בעבר). לפיכך, החלוקה האמיתית של ההיסטוריה לתקופות אינה סדרתית אלא דיכוטומית. ככזו, היא אינה חושפת תבנית אבולוציונית מן הסוג שמארקס הבחין בה. ההגדרה של האנושות היא במונחים של משמעות יותר מאשר במונחים של עבודה, וכוחות הייצור אינם מכילים דינמיקה פנימית, לפני הופעת הקפיטליזם - הטכנולוגיה של המלחמה התפתחה במהירות רבה יותר מאשר הטכנולוגיה של החקלאות. התחום שאפשר להבחין בו בעקומה עולה הוא התרחבות כללית של ״התרחקות זמן-מרחב״, או היכולת החברתית הגוברת לאסוף, להוביל ולאחסן משאבים - בין של סמכות (מסים, חיילים, מיפקד אוכלוסין) ובין של הקצאה (כלים, מזון, מוצרים תעשייתיים).

רעיונות אלה, כפי שציינו כבר המבקרים, שונים מההדגשות המקובלות של המטריאליזם ההיסטורי פחות מאשר גידנס טוען. כי הניגוד בין השליטה של צורות חוץ-כלכליות וכלכליות של דרכי שאיפת העודפים הוא מוקד ההבחנה של מארקס עצמו בין צורות חברתיות קדם-קפיטליסטיות וקפיטליסטיות; ואמנם, יש התאמה מדהימה בין עיקר הדיכוטומיה של גידנס לבין דעותיו של מארקסיסט כמו אלן מייקסינס ווד.

לעומת זאת, הדחייה של מגמת הצבירה של כוחות הייצור שמתפתחת במהלך הזמן סותרת לחלוטין הנחה מרכזית של המטריאליזם ההיסטורי. אבל במקרה זה, הראיות תומכות בה ללא צל של ספק: לאבולוציוניזם המנוסח במתינות אין כל קושי להגן על הסבירות לכאורה שלו, כפי שהוכיח אריק אולין רייט. למעשה, גידנס עצמו - אשר בגלוי התכחש לכל התיאוריות האבולוציוניות של ההיסטוריה - החזיר אחת מהן למעמדה.

מובן שההבדל בין השניים הוא, שהגברת פריון העבודה היא דינמיקה כלכלית ואילו ההתקדמות של מתיחת הזמן והמרחב מערבת גורמים פוליטיים וכלכליים - התקדמות במשאבים של הסמכות ושל ההקצאה גם יחד. ייתכן שההבדל בין גידנס לבין המסורות המארקסיסטיות קטן מן המשתמע מן הפריודיזציה שעשה בהתפתחות האנושות והמגמתיות שהוא מייחס לה, אבל השקפותיו לגבי הסיבתיות שלה רחוקות ממסורות אלה מרחק רב. אין כל מידרג שולט או עקבי של סיבות. גידנס מדגיש טענה זו בצורה הישירה ביותר בכרך השני שלו, כאשר הוא אומר כי קפיטליזם, תיעוש ואומה-מדינה - הנידתים במאטריאליזם ההיסטורי כיחידה אחת שנוצרת על-ידי המושג הראשון - מייצגים שלושה "גושים ארגוניים" נפרדים, שהקשר המקורי ביניהם באירופה היה מקרי; ולמעשה יכול היה להתבטל לולא התרחשה במקרה מלחמת העולם הראשונה.

הדחייה שגידנס חש לגבי הסברים על דרך הרדוקציה ביחס לאומה-מדינה - ושל הכוחות המינהליים והאידיאולוגיים החדשיים שהיא יכולה לגייס, במונחים של הצרכים התפקודיים גרידא של הקפיטליזם, היא דחייה מבוססת היטב. אך פניותיו אל המקריות מונעות את האפשרות של הסברים טובים יותר. התיאור שלו כמעט אינו מנסה לשרטט סיבתיות יותר מורכבת ומדויקת של הקשר בין שלושת הגושים שלו. במקום ניתוח מפרש הוא נשען על תיאור הסמיכות ביניהם, המאפשר ויתור על כל הדרישות לצורך עמוק יותר.

מן התיקונים התיאורטיים שלו למאטריאליזם ההיסטורי מסיק גידנס מסקנות פוליטיות. מלכתחילה הוא דבק בעקביות במטרתו לבקר את המארקסיזם מן השמאל, כשהוא "מאגף" ביקורת זו עם בדיקה רדיקלית יותר של הבעיות ושל הסיכויים הכרוכים בשחרור האנושות. על כן, התוצאה הישירה של הניתוק שהוא עושה בין הון, תעשייה ואומה-מדינה, היא סדר יום פוליטי שאינו מנסה להקל ראש בניצול העבודה, אלא למנוע את הטמעת הסכנות של הרס אקולוגי ושל אלימות צבאית - או של השגחה אזרחית - בתוכו, או את שיעבודם לו. מבין אלה, גידנס מקדיש את תשומת הלב הרבה ביותר לאיום המלחמה הגרעינית. בצלה של זו אנו חיים בעולם אשר "רחוק מרחק רב מן העתיד שצפה מארקס, עם כמה נתיבים זמינים מאוד לקראת אפשרות זו", כאשר בכל מקרה, מריבוי הצורות של סכנה ושל אי-צדק משתמע, כי הסוציאליזם עצמו שוב אינו יכול להיות "הדגם היחיד לחברה הטובה". לפיכך, תיאוריה ביקורתית בת-קיום חייבת להיות פוסט-מארקסיסטית. כמו רוב המצדדים במושג זה, גידנס מדגיש את היעדרם של סוכני שחרור (או פיוס) בעלי זכויות יתר, ואת האופי השונה לחלוטין של הכוחות הקיימים הנאבקים למענם. אבל שלא כמקובל, הוא מטיל ספק בדעה, שאפשר למצוא אותה אצל האברמאס או גורץ, כי "הצורות 'החדשות יותר' של התנועה החברתית תופסות יותר ויותר את מקומה של תנועת הלייבור כמסגרות למאבק." גידנס מעולם לא האמין ביעוד המהפכני של מעמד העובדים, לאחר שהקפיטליזם יגיע לבגרות; אבל הוא גם כמעט שלא פקפק ביעילות הפוליטית היחסית של תנועת הלייבור בצורותיה השונות. גם אם מארקס טעה לגבי מהותו של התפקיד העולמי-היסטורי שהוא ייחד לפרולטריון, הוא צדק כאשר חזה כי הוא ימלא תפקיד שכזה. אין כל אפשרות לערוך תחזית דומה, בביטחון כלשהו, לגבי תנועות השלום של היום. מכאן הצורך, שגם אחרים ולא רק גידנס חשו בו, לזמן "התחדשות של האוטופיזם, מעורבת בצורות המוצקות ביותר של ריאליזם". מבחינה פוליטית, רק מעט מאוד סוציאליסטים יתנגדו לכך. אבל במונחי התיאוריה של גידנס בכלכלה, נדמה שבעניין זה הדיאלקטיקה של השליטה עשויה להשתהות, או לאזול. סיכויי הנושא השתנו. בעוד האונטולוגיה של גידנס מעוררת אופטימיזם לא-סביר אצל הסוכן, ההיסטוריה שלו נעה לעבר פסימיזם שלא בעתו.

שיחה עם פרדריק ג׳יימסון

FREDRIC JAMESON

סטוארט הול ☐ STUART HALL

הול: בשעתו יצאת מן ההנחה כי יש קשר ישיר בין הקפיטליזם לתרבות. לדעתך אנו עוברים עתה לעידן חדש, בו "הקפיטליזם המאוחר" מקביל לתרבות הפוסט-מודרנית. האם זו עדיין עמדתך?

ג׳יימסון: אני יוצא מן ההנחה כי השינויים התקופתיים גרמו להרס התרבות הבורגנית. אנו נתקלים עתה במערכת תרבותית אנונימית שבה קשה לדבר על מעמדות שליטים ועל סוגיות אחרות. ייתכן שחשוב דווקא לדון בנושא, אך יש להתייחס תחילה להסתייגויות.
כשמדובר בפוסט-מודרניזם, יש לבדוק תחילה את משמעות "המודרניזם הקלאסי" ו"המודרניזם הגבוה". לדעתי רעיון המודרניזם צץ כתגובה למודרניזציה של המערב משלהי המאה ה-19 ועד למלחמת העולם השנייה. היתה זו תגובה למודרניזציה לא שלמה, שבה עדיין הופעלו כוחות נגד המצב המעמדי הקודם, נגד צורות חקלאות קודמות, ובחלקים מסוימים של אירופה גם נגד השכבות האריסטוקרטיות, אשר חוסלו לבסוף במלחמת העולם השנייה. ההבדל האמיתי בין הפוסט-מודרניזם למודרניזם מתמצה בכך שהפוסט-מודרניזם נתון בשלב מודרניזציה מתקדמת, כשכל "השיריים" כבר חוסלו.

פרופ׳ ג׳יימסון הוא מרצה לספרות משווה ודיקן הסטודנטים באוניברסיטת דיוק, צפון קרוליינה. במישור הבין-לאומי התפרסם כאינטלקטואל מארקסיסטי ומחבר מוביל בביקורת הספרותית. כמו כן זכה למעמד בתור הוגה בתחום הפוסט-מודרניזם.
הראיון עמו נערך על-ידי סטוארט הול, פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטה הפתוחה וחבר המערכת של MARXISM TODAY.

מתוך: MARXISM TODAY, ספטמבר 1990.
תרגום: **חנה לש**

הול: כשאתה מדבר על "מגמת מודרניזציה מתקדמת" האם כוונתך, שרבים מן האלמנטים שהיו קשורים בעבר ל"מודרניזם הגבוה" (והאקסקלוסיבי) פלשו עתה לחיי היום-יום, לתרבות הפופולרית ולצרכנות?

ג׳יימסון: בהחלט. הייתי קורא לזה "הפלבאיזציה של התרבות", הדרך בה היום חלקים גדולים מאוד בחברה צורכים באופן רגיל תרבות, מעל ומעבר למה שהיה מקובל בעבר. זהו חלק בלתי-נפרד מן הפוסט-מודרניזם. אך אליה וקוץ בה: מצד אחד אי-אפשר שלא לברך על הדמוקרטיזציה של התרבות, אך מאידך גיסא יש להתנגד להיבטים מסוימים בה. כשבאים לנתח את הפוסט-מודרניזם, חייבים לגשת לכך ברגשות מעורבים.

הול: אמרת כי הפוסט-מודרניזם הוא יותר שיטתי. הנוכל לדבר עליו כעל "תרבות מעמדית" במשמעותה הקודמת?

ג׳יימסון: בעצם זו תרבות מעמדית (במשמעות הישנה של המלה), רק אם נביט עליה מבחוץ, מפרספקטיבה לא-מערבית. נדמה לי כי במקרה זה המושג הקודם, "אימפריאליזם תרבותי", בהחלט קולע למטרה, ולמעשה, פוסט-מודרניזם הינו מושג זהה. זו בעיקר תרבות צפון-אמריקנית המיוצגת ומושתלת באמצעות טכנולוגיה תקשורתית. אם נצא מהיבט זה, ברור לגמרי כי מדובר כאן בהשתלטות, אף כי אולי בלתי-ישירה ובלתי-מעמדית.

ואולם מבפנים ההשתלטות אינה נראית לעין, כי אינה מתבצעת באמצעות סוכן כלשהו. אין לנו עניין עם מעמד שליט היושב במרום וזומם את מזימותיו. מבחינתם של אנשים רבים אין כל רע בפוסט-מודרניזם, למעשה הוא די נעים ואלגנטי. אי-אפשר להתייחס אליו כאל שיעבוד אידיאולוגי במתכונת הימים ההם.

הול: דיברת על המודרניזם כעל תגובה למבנה הון חדש, בעידן שבין האימפריאליזם למלחמת העולם השנייה. ואולם קשה להתייחס לפוסט-מודרניזם כאל תגובה, שכן, יש בכך רמז לריחוק ביקורתי, ליכולת לשקף ולהתריס. המודרניזם בא כהלם. הוא זיעזע, הוא קרא תיגר על הטעם הויקטוריאני והאדוארדי. לא כן הפוסט-מודרניזם. אין הוא תופס מרחק מן המתרחש במערכות הכלכליות והפוליטיות. נדמה שהוא חלק אינטגרלי של המערכת. האמנם?

ג'יימסון: זה נכון בהחלט. המודרניזם אשר תבע אוטונומיה אמנותית ואידיאולוגית שיקף מצב שבו עדיין היתה אפשרות מסוימת לפתח יוזמה. צורות תרבות אופוזיציוניות או ביקורתיות נולדות רק אם הכלכלה אינה סטנדרטית, וכשעדיין יש מקום ליוזמה פרטית בתחום הכלכלי והתרבותי כאחת. היום המצב שונה, כי זו תקופה שמתרחשת בה קולקטיביזציה בשני קצות הקשת הכלכלית והחברתית: בחברות הרב-לאומיות האדירות מחד גיסא, ובקבוצות אופוזיצ' מאידך גיסא. למשל, כבר לא תמצא דמות של "מורד בודד" המתגרה בחברה בנוסח הצפון-אמריקני, היות שכולם מאוגדים בצורה זו או אחרת.

הול: לדעתי קיים הבדל בין ההדגשים האמריקניים לבין הלא-אמריקניים. אתה מדבר על צורות בולטות של קולקטיביזציה והטמעה, הטמונות בתרבות הפוסט-מודרנית, שעה שבבריטניה תחושתנו שונה, אולי משום שאנו בפריפריה. כמובן אין להתעלם מן העובדה שהמערכות התרבותיות והכלכליות הן הרבה יותר מאורגנות, יותר מנוהלות, יותר מוסתות, יותר רציונליות. ברמה זו או אחרת, כל אחד מאיתנו מחובר אל אותן הצורות המתגבשות רק במסגרת התרבות המאוגדת של הקפיטליזם המאוחר. אך באופן פרדוקסלי, נדמה כי דווקא כאן נוצרה צורה שונה של אינדיווידואליזם. למשל, בתחום הסגנון, זו הפעם הראשונה שיוזמת הפרט היא בעלת משמעות. החברות הגדולות חייבות להיות ערניות לכל שינוי, כי הן גדולות ומגושמות מכדי שתוכלנה להבחין בקצב הצרכנות המודרנית. עליהן להגיב במהירות למתרחש ברחוב.

ג'יימסון: האם אתה מתכוון למוסיקה....

הול: כוונתי למוסיקה, סגנון, לבוש, אותם התחומים בהם אנשים פשוטים חיים את הפוסט-מודרניזם מבלי שיהיו ערים לכך. אולי אין הם חשים מה בדיוק גרם להיפתחות המערכת, או עד כמה היא בעצם מוגבלת. ייתכן שמה שהם חשים כחופש ומה שנתפס אידיאולוגית כחופש, כלל אינו כזה, אולם מורגשת תחושת ההבדל. נדמה כי עידן הייצור ההמוני והתרבות ההמונית לא יצרו סטנדרטיזציה אלא דווקא שוני רב. הפרסומת כבר אינה מופנית אל כלל הציבור, כי אם אל קבוצות ייחודיות, תוך כדי ניצול ההבדלים הדקים והפיצול התרבותי. כמובן, בטרם יתאפשר הדבר נחוצה רמה מסוימת של המוניות, אשר תחליף את האינדיווידואליזם הישן נוסח המאה ה-19. אולם מעבר לקולקטיביזציה, לאנונימיות ולתכונות המערכתיות, מתרשמים האנשים דווקא מן האינדיווידואליזם החדש שצץ בהקשר לפוסט-מודרניזם.

ג'יימסון: זה בהחלט חלק מן השינוי, אך עלינו לזכור שההמוניות והייצור הסטאנדרטי צעדו יד ביד עם הפרט המורד. הדבר פתח פתח למרי ולאידיאולוגיות אחרות הקשורות לפוסט-מודרניזם. אתה מתאר את הדרך שבה השיטה הכלכלית היתה למכשיר של דיפרנציאציה. במידה מסוימת היתה צפון אמריקה המקום המתאים לתהליך זה, כי בה יש למסורת פחות עוצמה, וחייבים להרוס בה פחות מנכסי העבר.

הול: האם כוונתך כי שפת השוני יותר נפוצה משום שכולנו פועלים על אותו המישור, אף אם לא באופן שווה? הרי מאזן הכוחות בעולם השלישי אינו דומה לזה של לונדון, פאריס, בון או ניו יורק, למרות שכבר אין עולמות נפרדים וכולנו חלק בלתי-נפרד מאותה "תרבות גלובלית" ההולכת ומתגבשת.

ג'יימסון: כן. אולם חשוב להבחין בין בעיית השוני הגלובלי לבין המתרחש במסגרת היחידה הפוליטית, האומה-מדינה. גיליתי עניין רב בעובדה כי באוניברסיטאות ובחיי התרבות נולד הפוסט-מודרניזם כמעט יחד עם ההתעניינות במה שקרוי ספרות העולם השלישי, הספרות הפוסט-קולוניאליסטית. יש ממש התאמה בין הדברים, התאמה הקשורה בסטנדרטיזציה מסוימת. כאמור, לסטנדרטיזציה יש יתרונות

וחסרונות, ועל כן אני תמיה עד כמה אנו שוקעים באשליות כשאנו מעודדים את השוני, שהרי ביצירת השוני אנו בעצם יוצרים מעין סטנדרטיזציה. ההיגיון של הפוסט-מודרניזם הוא זה: דרך חדשה לראות זהות בתור שוני, דבר שלא היינו מסוגלים לחשוב או לבטא בתקופה קודמת.

הול: אמרת כי הדמוקרטיזציה התרבותית הקשורה בפוסט-מודרניזם היא שלילית וחיובית כאחת. כעת אתה טוען זאת גם בקשר לסטנדרטיזציה הגלובלית. אבל הרי זו ממש בעיית הבעיות של הפוליטיקה הפוסט-מודרנית: לנסות ולנחש האם השלילי גובר על החיובי? עליך להמר האם הפוסט-מודרניזם זו פשוט שיטה דומיננטית היוצרת שוני כחלק מהיגיונה הפנימי, או שמא אכן חלה תזוזה כלשהי, תזוזה המייצגת את עוצמת התרבויות השוליות והעמים הנדכאים. אם השיטה מייצרת שוני זה כחלק מהיגיונה הפנימי, אזי עדיין פועל "היגיון ההיסטוריה" במשמעותו המארקסיסטית, הוא רק עובר אחד משינוייו התקופתיים הרבים. מאידך גיסא, רבים רואים בשינויים הפסקה זמנית ב"היגיון ההיסטוריה", דהיינו, סופו של המארקסיזם הקלאסי. האמנם זה שם המשחק?

ג'יימסון: כשאני דן בנושא, אני נתקל בבעיות בתחום מושג השלבים, שעליו ברצוני לשמור. אך לדעתי קשורות הבעיות גם לדיאלקטיקה שהתקיימה כבר בדרך שבה תיאר מארקס את ההון בראשית המאניפסט הקומוניסטי, דהיינו כגורם חיובי בהחלט ושלילי בהחלט גם יחד. כדי להבין זאת עלינו לחשוב עליהם בעת ובעונה אחת, אך הדבר אינו עולה בידינו, ואנו מטולטלים מצד לצד, מן התיאור החיובי לשלילי. תיארת היבט פוליטי חיובי, וזו עובדה כי יש היום תת-קבוצות המגשימות קיום קולקטיבי מסוים, אשר בעצם לא ידעו קודם. זה מתייחס גם להתאמה התרבותית של התעשייה, זו המייצרת כיום מצרכים חדשים עבור שווקים חדשים. אולם הדבר המכריע אינו השוני התרבותי כי אם הקולקטיביות.

הול: כלום שוני תרבותי וסולידריות חברתית אינם עומדים בניגוד זה לזה? קח לדוגמא את הפמיניזם אשר נולד בשם הקטיגוריה הקולקטיבית של הנשים, ומתוך ניסיונן בשוליים החברתיים, ומתחושת המשניות הקולקטיבית. אך במהרה נתקלה תנועת הנשים בשוני רב בין קבוצות הנשים. אותו הדבר בדיוק קורה גם לקבוצות מיעוטים באנגליה: בשלב מסוים הם היו מאוחדים בהיותם "שחורים", אך כעת החלו לצוץ מחדש ההבדלים התרבותיים. למעשה נעשתה הפוליטיקה השחורה סבוכה ביותר. כאנשי השמאל תמיד תמכנו בתחושת הסולידריות מול בדידותו של הפרט המורד. אך דווקא הקולקטיביות והסולידריות התערערו בשל ההיגיון החדש של "שוני" השליט בתקופת הפוסט-מודרניזם.

ג'יימסון: ייתכן שרגשותי הפוליטיים מיושנים, אך תמיד האמנתי כי דבר לא יקרה מבלי שתיווצר מעין אחדות בסיסית בין הקבוצות. אולי אני פסימי מדי, אך מתוך פרספקטיבה פוליטית של סולידריות, אין כל סיכוי שהתרבות תחליף את המדיניות, היא רק תהווה גורם מפריע. אם כל תת-קבוצה תמציא סמלי שוני תרבותיים בעלי עוצמה, יהיה להן קשה ביותר להתאחד מחדש. מסתבר כי אני פסימי בכל הנוגע לסיכויי הפוליטיקה התרבותית.

הול: אך כיצד ניתן לאתר מצע משותף, אשר סביבו תוכלנה הקבוצות הסולידריות להתארגן? תיארנו רקע שבו מתקיימת פעילות פוליטית וחברתית רבה, אולם יש פער בין מדיניות המפלגות הישנות לבין מצעיהן, אשר מעוגנים עדיין ברקע הפוליטי והתרבותי הקודם. מצעים אלה אינם משקפים את ניסיון החיים, את התרבות ואת יריבויות הכוחות החברתיים הצצים ועולים עתה. יתרה מזאת, הם מפוצלים במידה כזאת שאי-אפשר כלל לדמיין תכנית-על המסוגלת לאחד אותם. מסתבר שבעידן הפוסט-מודרניזם קיימת בעיה של הגמוניה, ונוסף על כך חוששים הגופים החברתיים החדשים לאבד את זהותם המיוחדת בתוך המצע הכללי הגדול, ופן יישכחו כל הדברים המשמשים להם מניע.

ג'יימסון: אי-אפשר להתחיל בתכנון מצע ולצפות לשלימותו המיידית. הקבוצות הסולידריות צריכות תחילה להכיר בעובדה כי ככול שהן נבדלות כקרבנות, הרי כולן נתונות במצב דומה. כולן ניצבות מול מי שהיו נחשבים למעמדות השליטים והיום אלו החברות הרב-לאומיות, בעלות העוצמה הקורפורטיבית, אף כי אין הן מייצגות מעמד זה או אחר. לכן תחילה יש להקים ברית של קבוצות.

הול: אנו נתקלים בקושי מסוים בהיעדר גורם מאחד כמו "המעמד השליט" או "המדינה", שהיו בעבר אמצעי דיכוי. זה מחייב אותנו להציג תמונה הרבה יותר מוחשית על תפקודן של החברות הרב-לאומיות. נדמה כי אין עקביות בתיאור השיטה המנצלת את הפרט, אין אויב יחיד, ומרכזי העוצמה מרובים ומפוזרים. כשהאויב מיוצג על-ידי מערכת שלמה„ קשה מאוד לגבש מדיניות אופוזיציונית אחידה.

ג'יימסון: מכשול נוסף הוא העובדה כי היום החברות הגדולות מהוות חלק מן התרבות, ואנו זקוקים לתיווכה של התרבות לשם זיהוי הגורם העוין שקיומו בעצם מוטל בספק. בעיניי, מצב זה מסמל באופן דרמטי את בעיית הפוסט-מודרניזם וניתוחו הביקורתי. הגדרת הפוסט-מודרניזם כהיגיון מאחד אינה אלא חלק מן התהליך המנסה לאתר את הגורם הבלתי-נראה והמפוצל הטמון בקרב החברות הגדולות. כל מדיניות המנסה להתמודד עם "העוצמה הקורפורטיבית" תצטרך גם להתמודד עם הפוסט-מודרניזם כחלק מתרבות זו. הדבר יהיה מסובך ביותר, ובעיני רבים עשוי להתקבל כפוריטניות או כהפשטה. נדמה להם כי הפוסט-מודרניזם כולו נדחה בשל היותו תרבות מנוונת של המעמד השליט, כאשר בעצם יש בו אמביוואלנטיות רבה ובמסגרתו נוצרים הרבה דברים חדשים.

הול: הייתי רוצה להתייחס לזה בהקשר למזרח אירופה. אפשר לטעון כי שנת 1992 מייצגת את הגשמת השיטה שתיארת, ואולי ב-1989 נפתחה הדרך שבה נלכדו כולם. התרבות הפוסט-מודרנית צפויה בכל מקום, וייווצר שלב אחד בגלובליזציה התרבותית של ההון. זה מה שעומד לקרות במזרח אירופה. אך מה גרם להתפרצות זאת? יש ייחוד היסטורי ומקומי, ומבחינה היסטורית יש גם מעין פרדוקס בעובדה שהשינוי נגרם דווקא באמצעות הרעיון הדמוקרטי, אשר כמעט נעלם במערב. הדמוקרטיה כה נטמעה בליברליזם הקפיטליסטי של המערב, עד כי קשה לנו להתרגש ממנה. במערב הדמוקרטיה שומרת על הקיים ואינה יוזמת שינויים רבים, אולם במזרח היא ממש גורמת להתרגשות. לעת עתה הדרך היחידה לתיאור מהפכות 1989 היא באמצעות המושג "דמוקרטיזציה של החברה האזרחית", או משהו דומה. אין זאת כי קיימת נטיה לדמוקרטיזציה הן בפוסט-מודרניזם והן בהתפרצויות שבמזרח אירופה. מה דעתך על כך?

ג'יימסון: אני מהסס להשתמש במושג "דמוקרטיזציה", כי הוא מרמז על הישגים שטרם הושגו. גם במערב זה עוד לא קרה, שהרי משמעות הדמוקרטיה אינה רק פוליטית. יש לגבש צורות לכלכלה דמוקרטיות, ואמצעי פיקוח עממיים וביניהם מסובכים ביותר, כגון הנהלות בידי העובדים. הדבר טרם הוגשם ועל כן חשוב להבדיל בין דמוקרטיזציה תרבותית לבין הישגים ממשיים בתחום הפיקוח העממי. חלק מן הדילמות הפוליטיות אינו נעלם עם שינוי הסביבה. אשר למהפכות במזרח אירופה, לדעתי הן דומות יותר למהפכת 1848, בהיותן לאומיות ולאו דווקא כלכליות. לדעתי נגרמה מהפכת 1989 כתוצאה מהמעבר של מדינות מזרח אירופה למערכת גלובלית חדשה אשר הלכה והתגבשה בעשור האחרון. אין לומר שהסוציאליזם נכשל, שכן אחרת לא היו אותן מדינות נמצאות במצב של השלמת המודרניזציה, שאליה שאף לנין. יכולים להיות חילוקי דעות על המודרניזם של לנין, והאם הוא אכן זהה למארקסיזם, אך שלב חדש לא היה מושג אילולא הצליח הסוציאליזם. ואולם, ברגע שהקפיטליזם העולמי משיל את עורו ומתארגן בצורה גלובלית רבת עוצמה ושיטתית, מגלות פתאום המדינות עם דרך החיים המיוחדת (שפעלה היטב במערכת הישנה), כי עליהן להתאים את עצמן. אם הן רוצות להיות חלק מן השוק העולמי, אין עוד ערך למפעליהן ולמטבע הלאומי. מהבחינה הדיאלקטית, מדינות אלו מוצאות עצמן לפתע מושלכות בצדי הדרך, הן בשל הצלחתן והן בהיותן עתה חלק מן המערכת האדירה שבה לסוציאליזם או לקומוניזם המיושנים אין כל סיכוי.

הול: הדרך בה אתה מנתח את המתרחש ב"קפיטליזם המאוחר" במערב ואת ההתפתחויות הסותרות במזרח אירופה מהווה אתגר רציני, בשל האלמנטים החדשים המסבכים אותם. אתה מגיב לפוסט-מודרני בצורה גמישה ומסובכת ביותר, אך עם זה אתה דבק באופן מוחלט בהיגיון המארקסיזם הקלאסי. כיצד אתה ממזג ביניהם? כיצד אתה מצליח לנתח מצבים חדשים באופן פורה וחדשני, כשאתה מתבסס על הטיעונים הישנים בדבר אופיו המהפכני של הקפיטליזם, תכונותיו הדיאלקטיות, ומקומו של הפרולטריון, בנוסח המאניפסט הקומוניסטי?

ג'יימסון: ברור שקשה לי להשיב על שאלות אלו

תוך הסתמכות על אמונתי האישית בלבד. אולם אני משוכנע שהקפיטליזם הקלאסי עדיין קיים ושיש מעין כפילות בפוסט-מודרניזם: מצד אחד נדמה שהקפיטליזם ניצח, כי הרי יש כלכלת שוק, מצב האנשים טוב משהיה, וכל פרט יכול לנגן את נעימתו שלו, אך מצד שני קיימת מצוקה חברתית קשה, המצב הולך ומתדרדר, ובני האדם אינם משגשגים. אנו יודעים ששני הדברים נכונים, וגם שאין התאמה ביניהם.

הול: המרקם החברתי התפרק.

ג'יימסון: בדיוק. העושר הגלובלי והאומללות קיימים זה בצד זה ואין בידינו לחברם יחדיו.

המארקסיזם משמש פיצוי לעובדה כי מבחינה ביולוגית משך החיים אינו מקביל לקצב ההיסטורי. תנועות היסטוריות אדירות תמיד מפתיעות ובלתי-צפויות, אולם בדיעבד נדמה כי הן מתקבלות על הדעת, בהסתמך על הידוע לנו אודות הקפיטליזם ההיסטורי ופעלו.
אני משוכנע כי לקפיטליזם הגלובלי, הפוסט-מודרני, צפוי היגיון מעמדי חדש, אולם הוא טרם התגבש. מעמד הפועלים טרם התייצב במישור הגלובלי, ועל כן חל משבר בהכרה המעמַדית. אם כי הצורות הישנות אינן קיימות עוד, המסורת המארקסיסטית מבטיחה כי בצורה זו או אחרת הן תשוקמנה, ואני, לכשעצמי, מאמין עדיין בהיגיון המארקסיסטי.

סוציאליזם חי וקיים

אנדרו לארקין ☐ ANDREW LARKIN

HENRY MILNER, SWEDEN: SOCIAL DEMOCRACY IN PRACTICE, NEW YORK: OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1989

בימים טרופים אלה יש עדיין מי שמבלבל בין סוציאליזם לקומוניזם, אולם מה שמבדיל ביניהם הוא השליטה הקומוניסטית על המערכות הכלכליות והמדיניות באמצעות המפלגה הקומוניסטית. כל הטוען כי כישלון הקומוניזם הוא כישלון הסוציאליזם אינו אלא טועה, וספר זה מוכיח כי הסוציאליזם עדיין חי וקיים.

הספר דן בסוציאליזם על פי הגדרת קארל פולני, דהיינו "נטייה טבעית של ציוויליזציה מתועשת להתעלות מעל לשוק המווסת את עצמו, באמצעות שיעבודו לחברה דמוקרטית". היות שסוציאליזם דמוקרטי כמוהו כקפיטליזם מעורב, עשויים רעיונות הספר להועיל גם לחברות קפיטליסטיות אחרות. שוודיה השכילה לשמור על ממדי אבטלה ואינפלציה נמוכים תוך חלוקה שוויונית ביותר. למרות רמת המסים הגבוהה (הללו צומצמו לאחרונה) לצורך מימון מדיניות הרווחה, אין בה סטאגנציה כלכלית וזרם ההגירה בה נמוך.

מחבר הספר, הנרי מילנר, מגדיר סוציאל-דמוקרטיה כ"שאיפה להגביר את השוויון בתמיכתה החופשית, הפעילה, והמתמשכת של האוכלוסייה, תוך כדי קיום צמיחה כלכלית ושמירה על יעילות השוק" (עמ' 7). הסוציאל-דמוקרטיה מתפקדת הודות למספר גורמים. בראש וראשונה, כי הערכים והמוסדות מתאימים זה לזה, והשיטה תואמת את דרך מחשבתם ופעולותיהם של האנשים. מילנר מתאר את התפתחותה המוסדית של שוודיה, החל בערכיה המסורתיים ועד מדיניותה במאה ה-20.

הסוציאל-דמוקרטיה מתפקדת גם משום שמתייחסים לאנשים כאל שווים ולא כאל מצליחים או מפסידים. פער המשכורות נמוך ותשלומי הרווחה אינם מביישים את מקבליהן. האינטרס האישי נשמר, וכן נשמר מניע הרווחה, אך הללו מוגבלים בשל עליונותן של המטרות החברתיות. מילנר עומד על הסולידריות החברתית "הקושרת את הפרט לקהילתו באמצעות מערכת זכויות וחובות הדדיות, מעל ומעבר לזכותו של כל אדם ליחס הוגן".

לדידו של מילנר, גורם נוסף להצלחת הדגם הוא הקורפורטיביות: "היעדר תחרות בין אינטרסים מנוגדים כשהמדינה משמשת מתווכת, אלא 'שותפות חברתית' בין נציגי הארגונים השונים" (עמ' 23). דהיינו, הסוציאל-דמוקרטיה בשוודיה פועלת "הודות לכלכלת שוק סולידרית המצמצמת את ממדי אי-הוודאות, תוך הכוונת תחרות השוק לתחומי פעילות העשויים לתרום לפריון הכולל, ועידוד יחסי חברה בתחומי פעילות אחרים להשלמת אותו פריון". גורם נוסף להצלחת הקורפורטיביות היא העובדה ש-80% מן העובדים מאוגדים באיגודים מקצועיים, וממש כמו החברות העסקיות, מאמינה תנועת העבודה שכלכלת השוק חייבת לתפקד היטב.

גורם נוסף להצלחת הדגם הסוציאל-דמוקרטי השוודי, זו רמת דעת הקהל, שעוצבה באמצעות החינוך במוסדות להשכלה גבוהה, אמצעי התקשורת, החינוך למבוגרים, הספריות, המוזיאונים, המחקר התעשייתי וכיו"ב. בתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה היו כל ראשי הממשלה השוודים שרי חינוך לשעבר.

מילנר מגדיר את שש עקרונות הסוציאליזם: רמה כלכלית גבוהה (חלוקה צודקת של המשאבים), עבודה (תעסוקה ששכר הוגן בצדה), דמוקרטיה (חוקים פוליטיים אוניברסליים), שותפות (בכל תהליכי קבלת ההחלטות), גישה

אנדרו לארקין הוא מרצה באוניברסיטת סן קלוד.

מתוך: JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES (U.S.A) סתיו 1990.

תרגום: **חנה לש**

ראש ממשלת שוודיה אינגוור קרלסון

למידע (ביטוי חופשי, אזרחים בעלי ידע), וסולידריות חברתיות (חברות בקהילה, היעדר אפליה). לכל אלה הוא מוסיף כנתון גם יחס כבוד לסביבה. בשוודיה המפתח הוא הזדהות אוניברסלית עם ערכי הדמוקרטיה, ללא כל קשר להשתייכות המפלגתית, והזכות לשאול שאלות.

ככל שהתנאים משתנים, עשוי הניסיון השוודי לשמש דגם מדיני וכלכלי למדינות נוספות, ומנהיגי הונגריה וניקרגואה כבר הכריזו ששוודיה תשמש להם דוגמא. לאחר ההפרזה בשנות ה-80, תלכנה בעקבותיהם בוודאי גם מדינות קפיטליסטיות. לדידו של מילנר, יחסי אנוש חיוביים ולאו דווקא מדיניות מנוסחת היטב הם המפתח לחברה יעילה ושוויונית, היודעת גם להגן על הסביבה. אם מילנר אכן צודק בקביעתו כי המודל ניתן להגשמה רק במדינות קטנות, אזי חייבות המדינות הגדולות לבנות דגם משלהן.

מילנר מתבסס על ההנחה כי הודות לשיתוף הפעולה בין פדרציית האיגודים המקצועיים לבין ארגוני המעסיקים, הוקמו מוסדות חיוניים הנשמרים בקפדנות. בחינה יסודית יותר של חילוקי הדעות על הסוציאליזם בשנות ה-70 וה-80 היתה בוודאי תורמת לאובייקטיביות של הספר, ומוכיחה שהשיטה אכן פועלת. אולם הוא הגשים את מטרתו. חשוב שספרים דומים אודות חברות אחרות יופיעו בתדירות, אולם ספר זה חשוב במיוחד בשל השיטה האלטרנטיבית המוצלחת המוצגת בו.

זמנים חדשים, אורתודוקסיה חדשה

קווין מגיל ☐ KEVIN MAGIL

NICHOLAS COSTELLO, JONATHAN MICHIE AND SEUMAS MILNE, **BEYOND THE CASINO ECONOMY: PLANNING FOR THE 1990'S**, LONDON, 1989.

שינוי של הדגם בסיס/מבנה-על ודחייה של הדטרמיניזם הטכנולוגי היו מעין סימני היכר של המארקסיזם המערבי מאז ימי סטאלין. או כך היה עד להופעתה של האורתודוקסיה החדשה - מערך חשיבה בעל קשרים רפויים, שמצדדיו הנלהבים והמודעים ביותר הם הפוסט-פורדיסטים של כתב העת MARXISM TODAY. לפתע המדיניות של כתב העת MANIFESTO FOR NEW TIMES של המפלגה הקומוניסטית, וגם של POLICY REVIEW של מפלגת הלייבור, זוכות לפרסום כאילו הם נבעו מהתפתחויות טכנולוגיות, תעשייתיות וכלכליות. על האירוניה הזו, שהמושגים בסיס/מבנה-על זוכים לתחייה על-ידי אלה שוודאי היו מתייחסים אליהם בהסתייגות בעבר, כבר הצביע פול הירסט (HIRST) במאמר שפרסם בכתב העת NEW STATESMAN ביולי 1989, אם כי בהסתייגות שהדטרמיניזם הטכנולוגי פינה את מקומו ל"מטאפורה סיבתית" - התעקשות "לראות תהליכים רחבים של שינוי חברתי במונחים של מטאפורה הלקוחה מן הייצור התעשייתי".

באופן פרדוקסלי, הבעיה העיקרית שיש להירסט עם ה"פוסט-פורדיזם" היא אי-התאמתו לקונספטואליזציה של שינוי בבסיס הייצור, ולכן יש להחליפו בקטיגוריה מדויקת יותר של "התמחות גמישה". משמעותה של זו היא ייצור מגוון של מוצרים "על-פי הזמנה" על-ידי עובדים מיומנים באמצעות טכנולוגיה שניתנת לתכנות מחדש. זוהי מעין אנטי-תזה לשיטות הייצור ההמוני הפורדיסטיות, שהתבססו על מיכון המיועד למטרה מסוימת (לא-גמיש), ועל עבודה לא-מיומנת ומיומנת-למחצה, כדי לייצר כמויות עצומות של מוצרים אחידים.

אבל הירסט טועה כאשר הוא מעמיד את שתי התפיסות זו מול זו - התמחות גמישה היא חלק בלתי-נפרד מן הגישה הפוסט-פורדיסטית, המשלבת אותה עם תעסוקה דו-שלבית, קבלנות-משנה וספקים מתמחים, ועם כוח עבודה שהיקף צריכתו ואופיו האינדיווידואליסטי גוברים והולכים. ולכל אלה יש השפעה של **מבנה-העל**, שעורך כתב-העת MARXISM TODAY, מרטין זיאק (JACQUES), מתאר אותה כך:

"עולמנו נמצא בתהליך של היווצרות מחדש. ייצור המוני, הצרכן ההמוני, העיר הגדולה, מדינת האח הגדול, השיכון רחב-הידיים, המדינה-אומה נמצאים בירידה: גמישות, גיוון, בידול, ניידות, תקשורת, ביזור ובינאום נמצאים בסימן עלייה. (MARXISM TODAY, אוקטובר 1988)".

אבל אם שינויים פוליטיים ואידיאולוגיים אכן מושפעים או נקבעים על-ידי שינויים בייצור, ייתכן שיהיה שימוש כלשהו לדגם של בסיס/מבנה-על רק אם הבסיס יובן כהלכה. לרוע המזל, האורתודוקסיה החדשה טעתה בהבנתו. ההסבר הכללי לשינויים בכלכלה שגוי, ולפיכך המסקנות הפוליטיות והצעות המדיניות העולות ממנו - כפי שתמצת אותם כתב העת POLCY REVIEW של מפלגת הלייבור - הן בהכרח לא הולמות ולא תואמות את בעיות הכלכלה הבריטית בשנות ה-90. כך, לפחות, טוענים שלושת מחברי הספר.

שלוש הנחות היסוד המרכזיות של החשיבה נוסח

מתוך: RADICAL PHILOSOPHY, 55, קיץ 1990.
תרגום: נורית גורן

"זמנים חדשים" - פוסט-פורדיזם, אי-היכולת לנקוט אסטרטגיות רדיקליות לנוכח השווקים הגלובאליים, ושינוי תקופתי מתכנון לשוק - עוברות ביקורת נוקבת בחלק הפותח את הספר, "עולם חדש ואמיץ?". בחלק השני של הספר, "משבר והדרך להתחדשות", הצורך לעבור לתכנון ולהתערבות כלכליים לטווח-ארוך מוצג כנגד הניסיון המעשי של שקיעה יחסית בבריטניה ושל זריחות מדומות החוזרות ונשנות. משתמע מכך ללא ספק, כי המדיניות הנוכחית של מפלגת הלייבור תאפשר - לכל היותר - עוד זריחה מדומה אחת. וזה מוביל לחלק השלישי - "תכנון לשנות ה-90" - המנסה לגלות את ההזדמנויות המסתמנות להתערבות קיצונית בשנות ה-90", כגון הצורך התעשייתי הגובר, בעיקר במגזרים המתקדמים ביותר של טלקומוניקציה וטכנולוגיית המידע, בבעלות ציבורית ובתכנון. התנגדויות ופולמוסים אפשריים באים לידי ביטוי נאות בחלק המסכם, הקורא לעבודה נוספת, לגילוי ההזדמנויות המסתמנות ולפיתוח קווי מדיניות שמסוגלים להתמודד באתגרים אלה "לגרום לשינוי" **באמת**.

הטיעון כי "התחום החדש... של טכנולוגיה מתקדמת, של עסקים קטנים, מחשבים וטכנולוגיה של מידע... הוא עתיד של מגוון ושל גמישות, של בינאום מצד אחד ושל ייצור מתמחה מצד שני", משמש כאמצעי למאבק בקרבות של המלחמה האחרונה. בעוד שבשנות ה-70 פעלו במגזר של טכנולוגיית המידע חברות קטנות שפיתחו את השוק, הרי בשנות ה-90 ישלטו בשוק לא רק חברות ענק, אלא גם דרישות טכנולוגיות ותעשייתיות לרישות, לשילוב, להתאמה ולתקניות. לדברי המחברים, גישה כזו בדיוק אחראית לכישלון היחסי של שירות הדואר של חברת הטלפונים הבריטית, שהיא חברה פרטית, לעומת הגישה המוצלחת (שפיתחה ותכננה המדינה) שאימצה חברת הטלפונים הצרפתית. הם טוענים כי הצלחה בטכנולוגיית המידע תחייב יותר ויותר התערבות ובעלות ציבוריות. זאת גם משום שבגלל ניידות העבודה לא יהיה כדאי לחברות פרטיות להוציא את הסכומים הדרושים להכשרת עובדיהם, רק כדי שהם יעברו אחר-כך למקום אחר. יתרה מזאת, צוותי מחקר מתחרים העוסקים בייצור מוצרי תוכנה כמעט זהים, שמחיר העתקתם לאחר הייצור בטל בשישים, מהווים נטל על עבודה כזו. הוסף לכך את הצורך המתבקש בחברות פרטיות להקדיש משאבים גוברים והולכים לפיתוח ויישום של שיטות להגנה על ההשקעות במחקר כנגד העתקה, ותמצא שאין מנוס מן המסקנה כי בתחום מתקדם זה של הייצור, הקשרים החברתיים הקיימים היו למכשול בהתפתחות הכוחות היצרניים.

המחברים מודים שאמנם הופיע מספר רב של חברות קטנות, "גמישות" ונמרצות, שמאמצי החדשנות שלהן נוטים לתמוך בהשקפת העולם הפוסט-פורדיסטית. אף-על-פי-כן, המחיר הגבוה של מחקר ופיתוח הדרוש כדי לספק את הביקוש האינדיווידואליסטי והנזיל של הצרכן הפוסט-פורדיסטי הוא בהחלט לטובת החברות הגדולות. מן העדות הקיימת משתמע, כי בשנים שתבואנה יגדל עוד יותר הריכוז התעשייתי, והתהליך יזכה לתנופה נוספת כתוצאה מיצירת "שוק אירופי יחיד". מן הראוי לציין גם, שמגזרים גדולים של הכלכלה אינם מושפעים מן ההתמחות הגמישה. דוגמאות של סטנדרטיזציה של חברות, כגון מקדונלדס, עדיין רווחות ומשגשגות. נראה כי החברה ההמונית אינה נוטה להיעלם. אם כן מדוע נדמה היה שהיא נעלמת?

למרבית האירוניה, האורתודוקסיה החדשה סיפקה לנו, כמעט בבלי דעת, דוגמה מציאותית של התפתחויות בבסיס הכלכלי אשר משתקפות באידיאולוגיה. אין ספק שמדובר באידיאולוגיה אינדיווידואליסטית חדשה הזוכה לקידום ולתמיכה. גם אם אפשר שהאידיאולוגיה הזו שוגה מאוד, כשהיא טוענת שהיא הגל של העתיד, או כשהיא מעלה הצעות מדיניות שיפעלו לטובת החברה בכללה, ייתכן שהיא משקפת למרות הכול את האינטרסים, השאיפות ואורח החיים של מגזר מסוים - אפילו "סיעה מעמדית" - של החברה. בבדיקה מעניינת של תופעות מבנה-על מסוג זה, מעלה מייקל ראסטין (RUSTIN) את האפשרות שסוציאליזם מעצב: "הוא למעשה הסוציאליזם של מעצבים". כלומר, העולם של התמחות גמישה הוא העולם כפי שהוא נראה מנקודת מבטם של הנהנים ממנו... של הגבר או האישה שלגביהם היכולת לרכוש, ליישם ולהעביר מידע **היא** משאב השוק העיקרי" (NEW LEFT REVIEW, מאי-יוני 1989). כפי שמציין מארקס, "אל לו לאדם לאמץ את ההשקפה הצרה שהבורגנות הזעירה יוצאת בגלוי לאכוף את האינטרסים המעמדיים האנוכיים שלה. היא מאמינה שהתנאים **המיוחדים** של שחרורה הם התנאים **הכלליים** היחידים שבהם אפשר להציל את החברה המודרנית ולמנוע את מאבק

המעמדות."

הספר BEYOND THE CASINO ECONOMY הוא תרומה רצינית וחשובה לחיפוש אחר תכנית מתקדמת של רפורמה כלכלית וחברתית בשנות ה-90. הוא מציג ניתוח מדויק של הכלכלה הבריטית ושל מעמדה בעולם בפועל ובכוח. נוסף לכך הוא מביא טיעון מבוסס וראיות מעודכנות לתכנית כלכלית רדיקלית ומקיפה, הכוללת הרחבה ניכרת של הבעלות הציבורית הדמוקרטית, ועושה זאת ללא הדוגמאטיות דמויית בת-היענה או החידוש של האסטרטגיה הכלכלית החלופית, שאפיינו תגובות רבות של השמאל לאורתודוקסיה החדשה. ככזה, הוא האתגר היעיל הראשון הן לטיעונים של הפוסט-פורדיסטים והן לכתב העת של מפלגת הלייבור (POLICY REVIEW), והמצדדים בשניהם ייאלצו להתייחס בכובד ראש לדבריו.

אי שביעות רצון בעידן הפוסט-מודרניזם

קית אנסל-פירסון □ KEITH ANSELL - PEARSON

AGNES HELLER AND FERENC FEHER, **THE POSTMODERN POLITICAL CONDITION**, OXFORD POLITY PRESS, 1988.
AGNES HELLER, **BEYOND JUSTICE**, OXFORD, BASIL BLACKWELL, 1989.
AGNES HELLER, **A PHILOSOPHY OF MORALS**, OXFORD, BASIL BLACKWELL, 1990.

אף כי הפוסט-מודרניזם היה לתופעת מפתח בעשור האחרון, טרם גובשה הגדרה למצב המגולם במושג זה. עדיין נשאלת השאלה האם אכן חלה תזוזה ממשית, או שמא הפוסט-מודרניזם אינו אלא מושג שהומצא על ידי גוון מסוים של האקדמיה כדי לתאר את אובדן אשליותיהם הפוליטיות של האינטלקטואלים במערב.

ליאוטארד (LYOTARD), אשר עבודתו עוררה את מרבית הוויכוחים הנוכחיים, טוען שהפוסט-מודרניזם כלל איננו מושג היסטורי תקופתי, אלא פשוט מצביע על מצב רוח ומצב עניינים 'שפירי' יותר - כאילו המושג 'שפירי' הינו מושג בלתי-בעייתי. לגבי מבקר תרבות שמרני כדניאל בל (BELL) משמעות הפוסט-מודרניזם אינו אלא התגברות הנטיות הסותרות באמנות ובתרבות המודרנית, בהן תאוות אינסטינקטיביות שלוחות רסן, עד כדי אובדן כל היגיון.

בתחום הפילוסופיה נוצרת ומתגבשת התנגדות לכל מאמץ המיועד לסכם ולארגן את המציאות, ולרעיונות בדבר אמת אובייקטיבית וערכים אוניברסליים. לגבי סופרים מארקסיסטיים כפרדריק ג'יימסון (JAMESON) ודוד הארבי (HARVEY), הפוסט-מודרניזם אינו אלא גרסה תרבותית של השלב השלישי בקאפיטליזם, דהיינו של הקאפיטליזם הפוסט-תעשייתי.

ייתכן וחולשתו הרבה ביותר של ההשקפה הפוסט-מודרנית, מתבטאת בהתנגדותו לבחון את בסיסה **המוסרי** של הביקורת הרדיקלית של נורמות מקובלות. מחדל זה כמוהו כחגיגה לניהיליזם א-פוליטי. בהקשר לכך רבה תרומתה של אגנס הלר, אף כי אינה מספקת לנו באופן ישיר פילוסופיה פוליטית ומוסרית פוסט-מודרניסטית. בעבודתה אנו מוצאים אישור להיבטים האוניברסליים פוסט-מודרניסטים, כגון אי-וודאות ופלורליזם, יחד עם הצורך במחוייבות לנהוג כאדם וכאזרח טוב.

מבחינת הלר ופהר, הפוסט-מודרניזם אינו תקופה היסטורית, אלא יש להבינו 'כעידן וכמרחב פרטי-קולקטיבי', הקיימים במסגרת מרווח נרחב יותר של מודרניות, והמתיימרים לבחון את בעייתיותו תוך עריכת אינוונטר הישגיו והדילמות שנותרו ללא פתרון. לטענתם, אירופה הופכת בהדרגה למוזיאון, כשיש מי שקורא תגר על ההגמוניה התרבותית שלה. למרבה האירוניה, קריאת תגר זו מקורה, למעשה, באידיאולוגיה האירופית, בפוסט-מודרניזם. המצב הפוליטי הפוסט-מודרני מחייב את הפיצול והדיסאינטגרציה של האוניברסלי, ולדעת המחברים, יש לראותו כחידוש אירופי. הבעיה מתחדדת אם נודה בעובדה שאירופה עצמה הולכת והופכת להווייה דמיונית, להמצאה, לפיקציה.

אף כי הפוסט-מודרניזם אינו נוטה לסייע לאוניברסליות, מנסים המחברים להציל עקרונות מוסר בסיסיים של הפוליטיקה הדמוקרטית על מנת להגדיר ולהתאים את האתוס הפוסט-מודרני. ללא ספק, הוא דו-פרצופי שכן מצד אחד, קיימת אפשרות להגדירו מחדש כבעל מוסר ופוליטיקה ליברליים ודמוקרטיים. אך מן הצד האחר, קיימת מציאות פוסט-מודרניסטית של

מתוך: RADICAL PHILOSOPHY, 56, סתיו 1990.
תרגום: **חנה לש.**

ניהליזם פוליטי, בה ניתן להעלות על הדעת זוועות כהגליה המונית ורצח עם. (לדוגמא: הפאשיזם הפוסט-מודרני של לה-פן). המחברים אינם רואים בפוסט-מודרניזם עידן פוליטי חדש. לדידם, התמוטטות האורתודוקסיה המערבית והמזרחית כאחת, מהווים הזדמנות להעריך מחדש את הנורמות, האידיאלים, ואת המסורת הדמוקרטיות-ליברלית ושל הסוציאליזם הדמוקרטי. כל ויכוח על מהפכה מול רפורמה אינו רלבנטי יותר, ויש להתמקד על בעיות דחופות כגון צדק חברתי וערכים.

הנחה מרכזית בספר היא: במצב המודרני, התרבות הייחודית עולה בד בבד עם אי-שביעות רצון חברתית. אין זאת כי אם החברה המודרנית משגשגת בשל אי-שביעות רצון כללית המתבטאת ב-'יצירת-הצריכה', ב-'תפיסת-הצריכה' וב-'חלוקת-הצריכה'. תחושת אי-שביעות הרצון משמשת כוח מניע עיקרי. אי-וודאות (המוגדרת כמצב של אפשרויות בלתי-מוגבלות) מגלמת בתוכה את תמצית חייה של חברה בלתי-מרוצה, כשאנשיה, וכן המבנה החברתי, חשופים תדיר למקריות. המחברים טוענים כי הדרך הטובה ביותר להבנת אי-שביעות הרצון התמידית, היא באמצעות התבוננות בצריכה החברתית (ביצירתה, בתפיסתה, ובחלוקתה) מחד גיסא, ובאמצעות בדיקת היחס הסובייקטיבי של כל פרט אל אותם הצרכים המתבטאים בשאיפותיו, הנאותיו, רגישותו, סבלו, וכדומה, מאידך גיסא. בהקשר זה מצביעים המחברים על חשיבות השאלות בדבר המצב הפוסט-מודרני, לדוגמא: איך ניתן להפוך תחושת אי-וודאות לאמונה בגורל, מבלי לוותר על החופש או להסתכן בפטאליזם עיוור? וכיצד לתרגם את ההקשר החברתי להקשר אקסיסטנציאלי מבלי להסתכן בניסויי הנדסה חברתית או במדיניות גואלת, העשויה להיות בלתי-יעילה ואף קטלנית?

שביעות רצון תושג רק אם נשכיל להפוך את אי-הוודאות להגדרה עצמית. אין לראות בכך שאיפה לאוטונומיה מוחלטת ובלתי-ריאליסטית (מן הסוג של רובינסון קרוזו), אלא אמירת הן למוסר שהוא תנאי לחיי חברה טובים. הקושי לחיות בחברה מודרנית מתבטא בכך שהעצמאות (היכולת לפעול ולבחור באופן חופשי), עומדת בלחץ חיצוני תמידי התובע ויתור לאידיאולוגיה של 'סיפוק הצרכים'.

לטענת המחברים, אם בדעתנו למנוע ניהיליזם ורלטיביזם פוליטי, יש לזהות תחילה את העקרונות המוסריים והמדיניים שבאמצעותם יוכל האדם המודרני לנהל פוליטיקה דמוקרטית חדשה. עקרונות (מוסריים) מעין אלה, חייבים למלא תפקיד של מוסת להגדרת שיפוט פוליטי כאן ועכשיו. תחת הכותרת 'מוסר אזרחי ותכונות אזרחיות' מגדירים המחברים את עיקרון 'החופש השווה לכולם' ו'סיכויים שווים לכולם', בנוסף לתכונות כגון: 'אומץ לב', 'סולידאריות', 'סובלנות' ו'הכרה', כחיוניים לסדר דמוקרטי וליברלי אמיתי. (אין לי כל התנגדות להנחות אלו, אולם הייתי מעדיף לו המחברים היו כוללים גם את הזכות למרי).

אין בדעתי להעריך את אמיתות הפוסט-מודרניזם כפי שהוא מוגדר על ידי הלר ופהר, אולם יש והם מוכנים לקבל יתר על המידה את הנייטרליות האידיאולוגית של התופעה. כמו כן חסרה בעבודתם סקירה היסטורית או שושלת יוחסין. הנושא ספקולטיבי ואין בו ניתוח אמפירי מפורט, הדרוש לבירור מעמיק של הסוגיה האם הפוסט-מודרניזם באמת מייצג עידן חדש, או שמא הוא סתם עוד ביטוי לאי-שביעות הרצון השוררת בימינו. בספר **מעבר לצדק** (שפורסם לראשונה ב-1987), טוענת הלר כי למרות שהצדק נתפס כתנאי מוקדם לאיכות חיים טובה, החיים הטובים עצמם הם מעבר לצדק. לדוגמא: חזונו של מארקס על הקומוניזם בחברה בה התפתחותו החופשית של כל פרט היא תנאי מוקדם להתפתחות החברה כולה, אינו חזון על חברת צדק, אלא על חברה הנמצאת 'מעבר לצדק'. כש'מעבר' מתייחס לטענה כי צדק זה מושרש בערכים השונים מן הצדק לכשעצמו. לכותרת יש מספר פירושים: מצד אחד, נשמעת טענה כי החיים הטובים הם בסופו של דבר 'מעבר לצדק', אף כי לחיות בחברה הדוגלת בצדק, הרי זה תנאי מוקדם להשגת חיים טובים אלה. לעומת זה קיימת הטענה כאילו חברה הנמצאת 'מעבר לצדק' (במשמעות שהצדק כבר מומש), כמוה כחלום בלהות ועל כן אין היא אפשרית או רצויה. יש הבדל משמעותי בין צדק יציב לצדק דינמי. בחברת הצדק המוחלט, שולט צדק יציב והתושבים אינם חופשיים לפקפק בנורמות המוסריות, או בחוקים החברתיים. הלר טוענת כי עלינו לרדוף צדק מבלי לאמצו באופן מוחלט. היא מדגימה זאת באמצעות גרסתו של האברמאס על מוסר 'כטענה נגד הצדק', על פיה דינמיקת הצדק מובילה לסדר חברתי בו

הנורמות עומדות תדיר במבחן ההיגיון, ובו ניתן לאשר נורמות וחוקים אלטרנטיביים.

בספרה **פילוסופיה של מוסר,** הלר מבקשת לעמוד מול אתגר המודרניות ומול השלכותיו על רגישותנו המוסרית. כיצד ניתן לאמץ מצב של מודרניות מתמדת ויחד עם זאת לקיים חיים מוסריים בריאים, תוך חיפוש אחר הטוב, תוך מתן כבוד הדדי, תחושת כבוד עצמי, ותוך טיפוח צורת חיים פלוראליסטית? בספרה, תערובת של הגל וקאנט להגדרת המוסר בעידן המודרני. היא מאמצת את הפילוסופיה המוסרית של קאנט בדבר הקשר ההדוק בין רעיון האוטונומיה לרעיון המוסר. כלומר, כשאנו מגדירים את עצמנו כ'טובים' אנו בהכרח מאמצים את הגישה המוסרית האוניברסלית. הלר מיטיבה להגדיר קשר זה באמרה כי עצם היותנו אנשים 'טובים' קשור לתחושת **האוטנטיות** של מעשינו. "כל אחד יכול לבחור לעצמו משימה, אם כי לא את אותה המשימה. יחד עם זאת, כל אחד מסוגל להיות אדם טוב והגון". במילים אחרות, כדי להיות אדם יחיד ומיוחד (וברור כי כאלה אנחנו), אין צורך לפסול את האפשרות שמעשינו יהיו אוניברסליים במובן המוסרי.
ניסיונה של הלר לפתח **פילוסופיה** של מוסר מגרה את סקרנותנו. אולם, היא נכשלת בניסיונה ליישב את האנטינומיה של החיים הפוליטיים המודרניים באמצעות נוסחה בדבר רצון הכלל. וכי כיצד ניתן לתת ביטוי לרצון הכלל מבלי לגרום לדיכוי צורות שונות ורצונות אחרים?

מפתח למאמרים שהופיעו בגיליונות 11-22

פוליטיקה

כלכלה וחברה

תיאוריה

תרבות

ספרים